

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

*Національної академії
внутрішніх справ*

4(117)'2020

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- Index Copernicus International (ICV 2019 = 57.60);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 16, i10-індекс – 36);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2020**

**Науковий вісник
Національної академії
внутрішніх справ**

**4
(117)
2020**

Науковий журнал • Виходить чотири рази на рік • Заснований 1996 року
• Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну
реєстрацію серії КВ № 23858-13698 ПР від 3 квітня 2019 року • Включений до
переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України
від 15 жовтня 2019 року № 1301) • Рекомендовано вченою радою Національної
академії внутрішніх справ від 12 листопада 2020 року (протокол № 22)

Редакційна колегія:

Чернявський С. С., доктор юридичних наук,
професор (головний редактор);
Відацкі Ян, доктор філософії, професор;
Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор;
Гультай М. М., доктор юридичних наук;
Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент;
Кваша О. О., доктор юридичних наук, професор;
Кришевич О. В., кандидат юридичних наук,
доцент;
Кузнецов В. В., доктор юридичних наук, професор;

Лошицький М. В., доктор юридичних наук,
професор;
Павленко С. О., кандидат юридичних наук;
Погорецький М. А., доктор юридичних наук,
професор;
Савченко А. В., доктор юридичних наук, професор;
Севрук В. Г., кандидат юридичних наук;
Чубенко А. Г., доктор юридичних наук, професор;
Шакун В. І., доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

*Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей.
Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та
службову інформацію, несуть особисто автори*

Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журн. /
Н354 [редкол.: С. С. Чернявський (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ,
2020. – № 4 (117). – 126 с.

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

scientbul.naiu.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

SCIENTIFIC HERALD

*of National Academy
of Internal Affairs*

4(117)'2020

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- Index Copernicus International (ICV 2019 = 57.60);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 16, i10-індекс – 36);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- The Maksymovych Scientific Library of the Taras Shevchenko National University of Kyiv;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2020**

Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs

4
(117)
2020

Naukovij visnik Nacional'noi akademii vnutrisnih sprav

Scientific magazine • Issued four times a year • Established in 1996 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 23858-13698 ПР dated April 3th, 2019 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «Б» (order No. 1301, dated October 15th, 2019) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 22, dated November 12th, 2020)

Editorial board:

Cherniavskiy S., Doctor of Law, Professor (chief editor);
Vidatski Yan, Doctor of Philosophy, Professor;
Halunko V., Doctor of Law, Professor;
Hultai M., Doctor of Law;
Drozd O., Doctor of Law, Associate Professor;
Kvasha O., Doctor of Law, Professor;
Kryshevych O., Ph.D in Law, Associate Professor;
Kuznetsov V., Doctor of Law, Professor;

Loshytskyi M., Doctor of Law, Professor;
Pavlenko S., Ph.D in Law;
Pohoretskyi M., Doctor of Law, Professor;
Savchenko A., Doctor of Law, Professor;
Sevruk V., Ph.D in Law;
Chubenko A., Doctor of Law, Professor;
Shakun V., Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs : scientific magazine / [editorial board: S. Cherniavskiy (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2020. – No. 4 (117). – 126 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv
 1, Solomianska square
 Phone: (044) 520-08-47
 E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

КНЯЗЄВ С. М., ЧЕРНЯВСЬКИЙ С. С., ГРІБОВ М. Л.

Міжнародне співробітництво у сфері негласних розслідувань 7

KNIAZIEV S., CHERNIAVSKYI S., HRIBOV M.

International Cooperation in the Field of Covert Investigations

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

ВОЗНІЮК А. А.

Визнання статті 366-1 Кримінального кодексу України

неконституційною: концептуальні вади прийнятого рішення 20

VOZNIUK A.

Recognition of Article 366-1 of the Criminal Code of Ukraine as Unconstitutional:

Conceptual Shortcomings of Constitutional Court Decision

ПОМАЗАНОВ А., ЧОРНОУСЬКО М.

Some Issues of Institutional and Legislative Support

to Prevent Corruption in the Context of Current Challenges 32

ПОМАЗАНОВ А. В., ЧОРНОУСЬКО М. В.

Аспекти інституційного та законодавчого забезпечення

запобігання корупції в контексті викликів сьогодення

ВОЛУЙКО О. М.

Аналіз санкцій статті 44-3 Кодексу України

про адміністративні правопорушення 39

VOLUIKO O.

Analysis of Sanctions of Article 44-3 of the Code of Ukraine

on Administrative Offenses

ВАСИЛИК В. В.

Правові засади регулювання та захисту прав громадян,

засуджених до позбавлення волі, в Україні 45

VASYLYK V.

Legal Principles of Regulation and Protection of the Rights

of Citizens Sent to Imprisonment in Ukraine

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

МОВЧАН Р. О.

Кримінально-правова протидія

«бурштиновим» правопорушенням:

аналіз останніх законодавчих новел 53

MOVCHAN R.

Criminal Law Counteraction to «Amber» Offenses: Analysis

of the Latest Legislative Novels

БРИСКОВСЬКА О. М., ГРИГА М. А.

Актуальні проблеми протидії незаконному обігу

наркотичних засобів з використанням мережі Інтернет 61

BRYSKOVSKA O., HRYHA M.

Current Problems of Combating Drug Trafficking Using the Internet

КАМЕНСЬКИЙ Д. В.

Механізми звільнення корпорацій від кримінальної
 відповідальності за порушення антимонопольного
 законодавства: порівняльно-правовий аспект 69

KAMENSKYI D.

Mechanisms for Exempting Corporations from Criminal Liability
 for Antitrust Violations: Comparative Legal Aspect

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА

СЛОВСЬКА І. Є.

Проблеми охорони права жінок на працю 76

SLOVSKA I.

Problems of Protection of Women's Right to Labor

ВОЛУЙКО О. М.

Соціально-психологічні причини гендерних відмінностей
 у сприйнятті корупції 82

VOLUIKO O.

Socio-Psychological Causes of Gender Differences
 in Corruption Perception

ВОЛОШИНА Я. Л.

Методологічні засади дослідження
 юридичної консультативної діяльності 88

VOLOSHYNA Ya.

Methodological Bases of Legal Advisory Activity Research

ПИЖОВА М. О.

Принцип рівної винагороди за працю рівної цінності 94

PYZHOVA M.

Regarding the Principle of Equal Remuneration for Work of Equal Value

МОСКАЛЬ Р. М.,

Доктрина верховенства права: аналіз стану наукової розробки
 проблеми в Україні (2010–2020 роки) 100

MOSKAL R.

Rule of Law Doctrine: the Status of Scientific Study in Ukraine (2010–2020)

ПЕРЕПІЧКА Н. Г.

Особливості встановлення впливу криміногенних факторів
 на поведінку особи в процесі реалізації досудової пробації 112

PEREPICHKA N.

Features of Establishing the Influence of Criminogenic Factors
 on a Person's Behavior in the Process of Pre-Trial Probation

РЕЦЕНЗІЯ

ГРІБОВ М. Л.

Фундаментальне теоретичне дослідження,
 що має важливе значення для правоохоронної практики 119
*Рец. на кн.: Козаченко А. І. Інститут негласного співробітництва:
 теорія та практика : монографія. Київ : Розвиток, 2020. 1105 с.*

HRIBOV M.

Fundamental Theoretical Research that is Important for Law Enforcement Practice
*Review of the book: Kozachenko A. Institute of Secret Cooperation:
 Theory and Practice : monograph. Kyiv : Rozvytok, 2020. 1105 p.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ 121

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 343.14:351.745.7:343.974

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.7>

Князев С. М. – доктор юридичних наук, професор, радник Міністра внутрішніх справ України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1008-0852>;

Чернявський С. С. – доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>;

Грібов М. Л. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>,

Міжнародне співробітництво у сфері негласних розслідувань

Мета дослідження полягає в здійсненні класифікації та висвітленні форм міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань, а також розробленні шляхів удосконалення правової регламентації таких форм і практики їх застосування. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано з огляду на поставлену мету, специфіку об'єкта й предмета дослідження. Він ґрунтується на загальному діалектичному методі наукового пізнання реальних явищ, а також їх зв'язків із практичною діяльністю оперативних підрозділів й органів досудового розслідування. Ці методи комплексно використано під час системного опрацювання: статистичних матеріалів про рівень злочинності й результати роботи органів розслідування України та Інтерполу; міжнародних договорів і національного законодавства низки держав; матеріалів практичної реалізації зазначених договорів; результатів досліджень з питань протидії міжнародній злочинності; положень наукових праць щодо використання правоохоронними органами різних країн негласних методів одержання інформації, необхідної для протидії злочинності; матеріалів оперативно-розшукових справ і кримінальних проваджень, під час розслідування яких застосовували заходи міжнародного співробітництва й негласного одержання інформації. **Наукова новизна.** За результатами дослідження сформовано пропозиції щодо підвищення ефективності практики міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності). На підставі запропонованого авторами підходу до класифікації форм міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань визначено напрями удосконалення міжнародного права та гармонізації норм національних законів різних країн у частині застосування негласних методів одержання інформації, необхідної для боротьби з міжнародною злочинністю. **Висновки.** До форм міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) належать: 1) обмін між державами інформацією, необхідною для проведення негласних розслідувань, й інформацією, одержаною в процесі таких розслідувань; 2) обмін на взаємовигідних умовах спеціальною технікою, предметами та речовинами, необхідними для використання в процесі негласного розслідування; 3) залучення іноземних спеціалістів до участі в негласному розслідуванні чи окремих негласних слідчих дій; 4) проведення негласних слідчих дій (негласних поліцейських операцій, розвідувальних заходів у кримінальному середовищі) за запитами іншої країни; 5) проведення комплексу негласних слідчих дій (негласних поліцейських операцій, розвідувальних заходів у кримінальному середовищі) за запитами іншої держави (у межах однієї справи); 6) проведення спільних транскордонних негласних поліцейських операцій (негласних слідчих дій) правоохоронними органами двох і більше країн; 7) проведення негласного розслідування (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) за зверненням правоохоронних органів іншої держави; 8) одночасне проведення негласного розслідування в конкретній справі на територіях двох і більше держав їхніми правоохоронними органами у взаємодії. Зазначені форми відрізняються за рівнем складності. Простіші з них можуть бути охоплені складнішими. Що ширшим є спектр форм, які використовують, і що складнішими вони є, то ефективнішою буде протидія міжнародній злочинності.

Ключові слова: злочинність; негласні розслідування; слідчі дії; оперативно-розшукові заходи; розслідування злочинів; міжнародне співробітництво; правоохоронні органи.

Вступ

Однією з найнебезпечніших загроз безпеці та добробуту людей у різних країнах була й залишається злочинність, яка має різні масштаби, структуру й динаміку. Неоднаковими є й успіхи урядів і правоохоронних органів різних держав у боротьбі з нею. Проте спільною лишається основна світова тенденція розвитку

злочинності: вона стає дедалі організованішою, інтернаціональною. Свою діяльність, пов'язану з наркобізнесом, тероризмом, торгівлею людьми, відмиванням коштів, одержаних незаконним шляхом, та іншими видами злочинів, організовані злочинні формування часто здійснюють на територіях декількох країн.

Попередні наукові дослідження засвідчили, що, попри значні зусилля, жодна держава світу не може самостійно протидіяти міжнародній злочинності, і лише об'єднання зусиль, налагодження ефективного міжнародного співробітництва між компетентними суб'єктами може розв'язати глобальну проблему світової спільноти. Тому важливим напрямом дослідження є формування засад міжнародного співробітництва у сфері боротьби з міжнародною злочинністю (Cherniavskiy, Holovkin, Chornous, Bodnar, & Zhuk, 2019).

Слід акцентувати, що транснаціональні злочинні формування вживають активних і різноманітних заходів для конспірації своєї діяльності, вони послуговуються найсучаснішими досягненнями науки й техніки. Їх представники проникають в органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, судової адміністрації, де лобіюють свої незаконні інтереси. Тому викриття їхньої злочинної діяльності потребує застосування негласних форм і методів діяльності правоохоронних органів. Ці форми й методи надають можливість не лише ефективно розслідувати вже вчинені злочини, а й своєчасно виявляти та припиняти злочини, які готують, запобігати вчиненню їх. Таким чином, важливим аспектом дослідження питань боротьби зі злочинністю в сучасному світі є міжнародне співробітництво у сфері негласних розслідувань.

Використання негласних форм і методів діяльності правоохоронних органів у протидії злочинності присвячено чимало праць українських й іноземних учених (Albul, 2019; Atkinson, 2019; Christopher, 2017; Kondrashechkin, 2017; Kruisbergen, 2017, 2013; Loftus, Goold, & Mac Giollabhui, 2015; Loftus, 2019; Maercker, & Guski-Leinwand, 2018; Petlitskiy, 2016; Schlembach, 2018; Henry, Rajakaruna, Crous, & Buckley, 2019; Vladimirov, 2017). Водночас бракує наукових досліджень, спрямованих на подолання проблем, що постають з питань міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає в здійсненні класифікації та висвітленні форм міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань, а також розробленні шляхів удосконалення правової регламентації таких форм і практики їх застосування.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

1) визначити зміст міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю залежно від рівня, на якому його здійснюють;

2) схарактеризувати особливості правового регулювання міжнародного співробітництва у

сфері боротьби зі злочинністю на кожному з рівнів, виокремивши конкретні форми та визначивши їхній зміст;

3) висвітлити специфіку практичної реалізації кожної із форм міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю.

Виклад основного матеріалу

Усі країни послуговуються спеціальними (негласними) методами збирання інформації, необхідної для запобігання злочинам, їх виявлення, припинення та розслідування. Такі методи здебільшого використовують у комплексі, вони передують застосуванню відкритих кримінальних процесуальних заходів протидії злочинності (затримання, допиту, обшуку, призначенню та проведенню експертиз, слідчому експерименту тощо). Діяльність правоохоронних органів з комплексного застосування спеціальних (негласних) методів для виконання конкретних завдань протидії злочинності в різних державах має різні назви: «негласні розслідування», «кримінальна розвідка», «оперативно-розшукова діяльність» тощо. Транснаціональний та конспіративний характер сучасної злочинності зумовлює необхідність міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) (Cherniavskiy, Nebytov, Kniaziev, Hribov, & Telenyk, 2020).

В умовах сьогодення така співпраця є невід'ємною частиною міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю як складної системи суспільних відносин, що реалізують з метою попередження, виявлення, розслідування злочинів, забезпечення належного судового розгляду кримінальних справ.

Відповідно до тлумачення поняття «рівень» як умовної горизонтальної лінії або площини, що слугує межею висоти, у контексті розвитку правовідносин, рівнями міжнародного співробітництва у сфері боротьби з міжнародною злочинністю ми вважаємо:

1) рівень двостороннього співробітництва між державами, що полягає у взаємодії між державами та їхніми компетентними органами, дипломатичними представництвами, консульськими установами й іншими уповноваженими суб'єктами;

2) співробітництво на регіональному рівні, що відбувається між державами за умови об'єднання за територіальною ознакою (Європейський Союз, Рада Європи) або в межах діяльності міжнародних організацій регіонального рівня. Ідеться про реалізацію міжнародного співробітництва в межах Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Організації американських держав та інші регіональні міжнародні організації, до завдань

діяльності яких належить сприяння боротьбі з міжнародною злочинністю;

3) співробітництво на світовому (глобальному) рівні, що відбувається за умови залучення до проблем боротьби з міжнародною злочинністю майже всіх держав світу, за умови сприяння міжнародних організацій світового рівня. Ідеться про Організацію Об'єднаних Націй та її спеціалізовані установи, Міжнародну організацію кримінальної поліції – Інтерпол тощо (Cherniavskiy, Holovkin, Chornous, Bodnar, & Zhuk, 2019).

На останньому – світовому (глобальному) – рівні негласні розслідування (кримінальну розвідку, оперативно-розшукову діяльність) не можна розглядати як форму або напрям міжнародного співробітництва. На цьому рівні можливе лише формування правових засад для міжнародної взаємодії між державами у сфері таких розслідувань.

На світовому (глобальному) рівні міжнародне співробітництво у сфері негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) безпосередньо не закріплено в провідних міжнародних документах, його здійснюють відповідно до Принципу співробітництва держав, передбаченому в міжнародних документах (ст. 1, 11, 13, 55, 56 Статуту Організації Об'єднаних Націй (ООН) від 26 червня 1945 року; преамбула Віденської конвенції про право міжнародних договорів, укладена в межах діяльності ООН від 23 травня 1969 року, тощо).

Крім того, міжнародно-правовим підґрунтям співробітництва держав у сфері негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) є положення міжнародних договорів, укладених у межах ООН за окремими напрямами боротьби зі злочинністю.

У сфері протидії міжнародному тероризму до таких документів належать: Конвенція про злочини і деякі інші акти, що здійснюються на борту повітряних суден (1963); Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (1970); Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (1971); Конвенція про запобігання і покарання за злочини проти осіб, що користуються міжнародним захистом, зокрема дипломатичних агентів (1973); Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників (1979); Протокол про боротьбу з незаконними актами насильства в аеропортах, що обслуговують міжнародну цивільну авіацію (1988), яку доповнює Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (1988); Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти

безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі (1988), тощо.

У сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин і зловживанням ними це: Єдина конвенція про наркотичні засоби (1961); Конвенція про психотропні речовини (1971); Протокол 1972 року про поправки до Єдиної конвенції про наркотичні засоби (1961); Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988) тощо.

У сфері боротьби з іншими злочинами, що становлять міжнародну небезпеку, це: Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних видань і торгівлі ними (1923); Міжнародна конвенція щодо боротьби з підробленням грошових знаків (1929); Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції третіми особами (1950); Конвенція про заходи, спрямовані на заборону й попередження незаконного ввезення, вивезення і передачі права власності на культурні цінності (1970) тощо.

Зазначені документи не містять положень, що безпосередньо вказують на можливість застосування негласних методів протидії злочинності в межах міжнародного співробітництва. Водночас у них є положення, аналіз яких дає підстави для припущення, що йдеться про застосування саме таких методів державами-учасницями під час взаємодії між ними. Так, у ч. 1 ст. 9 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988) передбачено, що держави – учасниці Конвенції співпрацюють у розслідуванні правопорушень, що мають міжнародний характер, з метою виявлення: персональних даних, місцеперебування та діяльності осіб, яких підозрюють в участі в цих правопорушеннях; переміщення доходів або власності, отриманих внаслідок вчинення таких правопорушень; переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, речовин, засобів, що використовують або призначені для використання під час учинення таких правопорушень.

Оскільки злочини у сфері наркообігу вчиняють здебільшого в умовах конспірації, то така співпраця передбачає імовірно й негласні заходи одержання інформації (а отже, обмін інформацією, одержаною в процесі таких заходів).

Крім того, ч. 2 зазначеної статті передбачає, що кожна сторона в необхідних межах здійснює, розробляє або вдосконалює конкретні програми підготовки персоналу правоохоронних й інших органів, зокрема митних, які відповідають за припинення правопорушень. Такі програми стосуються: методів, що використовують для виявлення та припинення правопорушень, маршрутів і засобів, що використовують особи,

яких підозрюють в участі в правопорушеннях, зокрема в державах транзиту, і відповідних контрзаходів; спостереження за ввезенням і вивезенням наркотичних засобів і психотропних речовин; сучасних правоохоронних методів тощо.

Цілком закономірним видається припущення, що поміж інших ідеться і про негласні методи.

Деякі документи ООН (як виняток) не лише закладають загальні основи міжнародного співробітництва в частині протидії злочинності (як гласними, так і негласними методами), а й безпосередньо вказують на можливість використання конкретних методів саме негласного характеру. Так, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року зазначає, що компетентні органи можуть створювати органи з проведення спеціальних розслідувань, застосовувати спеціальні методи розслідування, такі як контрольовані поставки, електронне спостереження або інші форми спостереження, агентурні операції тощо. Очевидно, що в цьому випадку йдеться саме про негласні розслідування (кримінальну розвідку, оперативно-розшукову діяльність).

Водночас жоден з документів глобального рівня не визначає форм міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань.

На регіональному рівні міжнародне співробітництво у сфері негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) у більшості документів, що врегульовують питання боротьби зі злочинністю, безпосередньо не закріплені. Окремі документи лише закладають підґрунтя для можливості здійснення такого співробітництва. Прикладом цього можуть бути договори, укладені в межах Ради Європи: Європейська конвенція про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 1959 року з додатковим протоколом 1978 року; Європейська конвенція про передачу провадження в кримінальних справах (1972); Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (1977); Європейська конвенція про запобігання насильству і хуліганській поведінці глядачів під час спортивних заходів і зокрема футбольних матчів (1985); Конвенція про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності (1990).

Так, згідно зі ст. 1 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року, ратифікованої Законом України 1998 року, «договірні Сторони зобов'язалися надавати одна одній, відповідно до положень цієї Конвенції, якнайширшу взаємну допомогу в кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких, на момент прохання про надання допомоги, підпадає під юрисдикцію судових властей запитуючої Сторони».

Використання терміна «якнайширшу взаємну допомогу в кримінальному переслідуванні» дає підстави припускати можливість надання допомоги й у сфері негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності).

Проте, на відміну від глобального рівня міжнародного співробітництва, на регіональному є ширше коло документів, які або визначають можливість застосування конкретних негласних методів, або ж навіть встановлюють порядок їх застосування сторонами.

Конвенція про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності (1990) у ст. 4 прямо закріплює використання спеціальних слідчих повноважень і методів. Зокрема, у ній зазначено, що кожна Сторона розглядає питання про вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення її спроможності використовувати спеціальні слідчі методи, що сприяють встановленню та відстеженню доходів і збиранню пов'язаних із ними доказів. Такі методи можуть охоплювати постанови про підслуховування, нагляд, перехоплення телекомунікаційних повідомлень, доступ до комп'ютерних систем і постанови про надання конкретних документів.

Отже, це пряма вказівка щодо можливостей використання негласних методів розслідування.

Іншим прикладом безпосереднього закріплення окремих елементів міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) на регіональному рівні є Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах. Цю конвенцію було укладено 7 жовтня 2002 року в м. Кишинів у межах організації Співдружності Незалежних Держав.

Стаття 6 цієї Конвенції «Обсяг правової допомоги» встановлює, що договірні сторони в порядку взаємної правової допомоги можуть виконувати процесуальні й інші дії, передбачені законодавством запитуваної договірної сторони. З-поміж таких дій зазначено й проведення оперативно-розшукових заходів у межах розслідуваної кримінальної справи. Відповідно до чинних у зазначених країнах національних законів «Про оперативно-розшукову діяльність», до таких оперативно-розшукових заходів належать: зняття інформації з каналів зв'язку (з транспортних телекомунікаційних мереж), негласне візуальне спостереження за особою, упровадження поліцейських під прикриттям до організованих злочинних формувань, негласний візуальний та звуковий контроль у житлі або іншому володінні особи; контрольоване переміщення речовин і предметів, заборонених для вільного обігу, тощо. Усі ці заходи застосовують лише негласно (інакше немає сенсу їх проводити).

Така регламентація є лише встановленням можливості використання в межах міжнародного співробітництва окремих методів, що застосовують під час негласних розслідувань. Проте на регіональному рівні міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю наявні документи, що детально регламентують використання таких методів сторонами домовленостей.

Зокрема, це Протокол про співробітництво прикордонних відомств держав – членів Євразійського економічного співтовариства в оперативно-розшуковій діяльності в інтересах охорони зовнішніх кордонів (Додаток № 3 до Договору про співпрацю в охороні зовнішніх кордонів держав – членів Євразійського економічного співтовариства).

Протокол встановлює: конкретний перелік видів злочинної діяльності, задля протидії яким сторони співпрацюють у галузі оперативно-розшукової діяльності; порядок обміну інформацією, вирішення поточних питань, проведення зустрічей, здійснення матеріальних витрат. Однак ст. 2 Протоколу встановлює, що прикордонні відомства сторін здійснюють співпрацю в оперативно-розшуковій діяльності шляхом: виконання запитів про проведення оперативно-розшукових заходів; розроблення та реалізації спільних або узгоджених заходів щодо попередження, виявлення та припинення протиправних дій на зовнішніх кордонах, повідомлення одна одній про результати їх здійснення; ужиття заходів щодо виявлення та перевірки осіб, що беруть участь у підготовці до вчинення протиправних дій на зовнішніх кордонах; обміну досвідом роботи в оперативно-розшуковій діяльності; додаткового відпрацювання планів спільних оперативних заходів з використанням можливостей спецслужб із конкретних проблем, що становлять взаємний інтерес, щодо протидії транснаціональним організованим злочинним групам, представникам терористичних й екстремістських організацій, груп осіб та окремих осіб.

Аналіз національного законодавства про оперативно-розшукову діяльність держав – членів Євразійського економічного співтовариства засвідчує, що така діяльність є системою дій (оперативно-розшукових заходів), що ґрунтуються саме на негласних методах одержання інформації. Система таких методів, які використовують у боротьбі зі злочинністю, в інших країнах мають інші назви: «кримінальна розвідка», «негласні розслідування» тощо.

Слід зауважити, що держави – члени Євразійського економічного співтовариства мають схожі політичні та правові системи, національні закони «Про оперативно-розшукову діяльність» та спільні «прозорі» кордони. Це надає їм можливість укладати та реально виконувати такі угоди.

Держави, які мають відмінності в політичних і правових системах та законодавстві з питань негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) й не мають спільних «прозорих» кордонів, укладають угоди, які лише в загальних рисах визначають можливість використання спеціальних (негласних) методів у міжнародному співробітництві.

Так, Договір про співробітництво між Урядом України й Урядом Республіки Хорватія в боротьбі з тероризмом, контрабандою, зловживаннями наркотиками, організованою та іншою злочинністю від 26 жовтня 1993 року серед іншого передбачає «обмін оперативно-розшуковою, криміналістичною інформацією та матеріалами, відомостями про засоби проведення експертиз та можливості їх застосування». Тобто взаємодія між зазначеними країнами у сфері негласних розслідувань здійснюється лише у формі обміну інформацією, одержаною шляхом застосування негласних методів розслідування (оперативно-розшукових заходів).

Країни, які мають близькі політичні та правові системи, схожі національні закони у сфері негласних розслідувань і спільні «прозорі» кордони, укладають договори з детальною регламентацією співробітництва у сфері таких розслідувань (Cherniavskiy, Nebytov, Kniaziev, Hribov, & Telenyk, 2020).

Так, Протокол між Державним прикордонним комітетом Республіки Білорусь і Федеральною службою безпеки Російської Федерації про співробітництво оперативних підрозділів в інтересах охорони зовнішнього кордону союзної держави від 12 травня 2009 року передбачає широкий спектр форм співпраці сторін з питань оперативно-розшукової діяльності.

До таких форм, відповідно до ст. 4 протоколу, поміж іншого належать: надання інформації, що становить інтерес для оперативно-розшукової діяльності; проведення узгоджених оперативно-розшукових заходів й операцій. Стаття 8 Протоколу передбачає, що уповноважені органи сторін узгоджують проведення на території своїх держав оперативно-розшукових заходів та операцій, спрямованих на виконання одного конкретного завдання, які проводять щодо одного й того самого об'єкта (або групи взаємопов'язаних об'єктів). Узгоджені оперативно-розшукові заходи й операції здійснюють уповноважені органи сторін на підставі спільних планів.

У статті 9 Протоколу зазначено, що уповноважені органи сторін надають допомогу в проведенні оперативно-розшукових заходів шляхом: виявлення на території своєї держави осіб, фактів, подій, що стосуються злочинів, що розслідують уповноважені органи іншої сторони; розшуку на території своєї держави осіб, причетних до протиправної діяльності на

зовнішньому кордоні союзної держави; проведення на території своєї держави оперативно-розшукових заходів за письмовими запитами зацікавлених уповноважених органів іншої сторони; консультування уповноважених органів однієї сторони фахівцями іншої сторони.

Отже, зазначені положення передбачають не лише використання негласних методів одержання інформації однією стороною за запитом іншої, а й спільне комплексне використання сторонами таких методів щодо конкретних об'єктів. Фактично йдеться про спільне проведення негласних розслідувань на території обох держав.

Загалом аналіз двосторонніх і багатосторонніх (регіональних) міжнародних договорів у сфері боротьби зі злочинністю, а також практики їх реалізації дає змогу виокремити різноманітні форми міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності).

Найпоширенішою із цих форм є обмін інформацією, яка може бути використана для проведення негласних розслідувань. Таку інформацію можуть надавати уповноважені правоохоронні органи за запитом іншої, а також направляють в ініціативному порядку (з метою інформування іншої сторони про: виявлення відомостей щодо підготовки або вчинення злочинів її громадянами, чи стосовно її громадян або на її території).

Таку інформацію може бути отримано як відкритими методами, так і шляхом застосування негласних методів. Зокрема, для початку та (або) ефективного проведення негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) правоохоронними органами однієї держави важливе значення можуть мати відомості, які правоохоронні органи іншої отримують, не вдаючись до негласних методів (довідуються із заяв, повідомлень громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, ухвал і постанов суду, а також отримують за запитами до органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ організацій).

Так само під час негласного провадження правоохоронним органам однієї держави (з метою попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів) може виявитися вкрай необхідною інформація, одержана такими органами іншої держави шляхом використання: негласного співробітництва; упровадження поліцейських під прикриттям до організованих злочинних формувань; негласного візуального й електронного спостереження; внутрішньокамерної розробки тощо (Cherniavskiy, Nebytov, Kniaziev, Hribov, & Telenyk, 2020).

У різних країнах інформація, одержана правоохоронними органами із застосуванням негласних методів, має різний статус і правовий режим використання. У будь-якому разі це відомості з обмеженим доступом. Проте в деяких країнах національне законодавство відносить цю інформацію до категорії службової, в інших – до таємниці слідства, а в третіх – до державної таємниці.

Останній підхід застосовують у країнах пострадянського простору. У більшості з них відомості про підготовку та вчинення злочинів, одержані за результатами оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих дій, засекречують як такі, що становлять державну таємницю. Це вкрай негативно позначається на можливості міжнародного обміну інформацією, що необхідно для боротьби зі злочинністю. Адже національне законодавство цих країн про державну таємницю містить низку перепон, що унеможливають або надто ускладнюють обмін такою інформацією.

Унаслідок цього обмін інформацією, що стала відома завдяки проведенню негласних заходів, здійснюють неофіційно (поза правовим полем). Із цього приводу в наукових джерелах (Vasylynchuk, & Dubyna, 2014) та методичній літературі прикладного спрямування (Havryliuk, Dubyna, & Danyliuk, 2007) зазначають, що міжнародне співробітництво у формі здійснення спільних оперативних розробок і розслідувань зазвичай починається з обміну (формального або неформального) оперативною інформацією.

Формальний обмін полягає насамперед у надісланні необхідних даних під час перевірки первинної інформації, виконання клопотань про надання правової допомоги в кримінальних справах. Отримані документи мають офіційний характер, їх використовують як підстави для організації документування злочинної діяльності.

Неформальний обмін інформацією здебільшого здійснюють за допомогою телефонного зв'язку, електронною поштою чи іншими інструментами спілкування через мережу Інтернет (Vasylynchuk, & Dubyna, 2014). Його проводять завдяки особистим контактам між представниками правоохоронних органів різних держав або ж через так званих офіцерів зв'язку (Havryliuk, Dubyna, & Danyliuk, 2007).

Поняття «офіцери зв'язку» є загальноприйнятим, але не цілком «офіційним». Такі особи постійно перебувають у дипломатичних представництвах своїх держав за кордоном, обіймаючи посади аташе, радників таких установ або представників компетентних національних центральних органів виконавчої влади (Havryliuk, Dubyna, & Danyliuk, 2007).

У двосторонніх і багатосторонніх (регіональних) міжнародних договорах, укладених з

питань протидії злочинності, подеколи йдеться про таку форму співпраці, як обмін (на взаємовигідних умовах) спеціальними засобами, криміналістичною технікою, іншими матеріальними засобами, які використовують у процесі попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів.

Використання зазначених вище техніки, предметів і речовин у процесі негласних розслідувань часто потребує участі спеціалістів – представників країни виробника (постачальника). Це є цілком закономірним, у зв'язку з необхідністю спеціальних знань, умінь і навичок для користування певним технічним засобом. Тому ще однією формою міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань (оперативно-розшукової діяльності, кримінальної розвідки) є залучення спеціалістів з іншої країни.

Проте залучення спеціалістів у межах міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) може бути пов'язане не лише з використанням певних матеріальних засобів. Допомоги іноземних спеціалістів потребують під час проведення негласних слідчих дій (оперативно-розшукових заходів). У разі негласного прослуховування розмов у приміщеннях (або телефонних розмов) представників злочинного світу однієї країни на території іншої постає необхідність не просто в перекладачах, а знавцях специфічного кримінального жаргону та (або) специфічних діалектів. Крім того, аби вдало спланувати негласні заходи щодо таких категорій осіб, інколи доцільно залучати знавця особливостей їхньої психології.

У криміналістиці залучення спеціалістів до кримінального провадження розглядають, здебільшого в контексті використання для виконання завдань кримінального провадження спеціальних знань, умінь і навичок, що не належать до компетенції слідчого (Gottschalk, 2016; Guerrini, Robinson, Petersen, & McGuire, 2018; Shcherbakovskyi, 2018; Yaremchuk, 2017). Слідчий, у разі необхідності, залучає до досудового розслідування носіїв таких знань, умінь і навичок. Його ж знання (чи знання інших слідчих, детективів, працівників оперативних підрозділів поліції) щодо правових, організаційних і тактичних особливостей проведення досудового розслідування, за усталеними підходами, не можна вважати спеціальними. Вони є криміналістичними.

Загалом такий підхід є цілком обґрунтованим. Однак його застосування під час розгляду питань міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) може бути некоректним. Адже залучення іноземних спеціалістів з проведення негласних

заходів (з числа штатних і позаштатних працівників правоохоронних органів) можна обґрунтувати тим, що до компетенції слідчих (детективів, оперативних працівників поліції) запитуючої країни взагалі не належить проведення окремих видів цих заходів, а отже, вони не володіють потрібними знаннями, уміннями та навичками.

Залучення іноземних спеціалістів з проведення негласних заходів до негласного розслідування (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) можуть здійснювати не лише у формі консультацій чи використання ними спеціальних технічних засобів негласного одержання інформації. Поширеною є практика залучення до роботи під прикриттям в організованих злочинних формуваннях спеціалістів з інших держав. Потреба в залученні іноземного спеціаліста під час проведення операцій під прикриттям часто пов'язана з тим, що поліцейського потрібно впровадити до злочинного формування, сформованого на етнічному підґрунті (з представництва конкретного етносу іншої країни). Аналогічна ситуація постає і за необхідності проведення внутрішньокамерної розробки представників однієї держави в пенітенціарних установах іншої. Тому спеціаліст може бути як штатним працівником правоохоронного органу, так й особою, яка співпрацює з такими органами на конфіденційних засадах.

На жаль, у різних державах національне законодавство та підзаконні нормативно-правові акти не встановлюють можливість залучення іноземних поліцейських спеціалістів (негласних штатних працівників, негласних розслідувачів) до проведення операцій під прикриттям. Регламентації використання власних спеціалістів (негласних штатних працівників, негласних розслідувачів) за кордоном з метою протидії злочинності також не передбачено. До кола таких країн належать і держави пострадянського простору (Україна, Казахстан, Молдова). Законодавці цих країн у період з 2012 року, запровадивши в кримінальний процес інститут негласних слідчих дій (зокрема поліцейських операцій під прикриттям), не визначили особливості міжнародного співробітництва в цій сфері.

Водночас національні закони більшості держав – членів ЄС встановлюють як особливості негласних розслідувань, так і можливість участі в проведенні їх спеціалістів з інших держав.

Кримінальний процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини регламентує діяльність штатних негласних працівників (офіцерів поліції або інших правоохоронних органів під прикриттям). Відповідно до нормативного визначення § 110-а (абз. 2) КПК ФРН, штатним негласним співробітником (негласним розслідувачем) є чиновник

поліцейської служби, який веде розслідування під легендою (як інша особа, яку вигадано для цього на тривалий проміжок часу). Залучення поліцейських під прикриттям з інших держав для проведення негласних розслідувань на території Німеччини дозволено (з дотриманням встановленої процедури). Регіон або країну, звідки запрошують іноземного спеціаліста, визначають відповідно до вимог конкретної справи. Штатні негласні працівники поліції Німеччини (негласні розслідувачі) можуть бути задіяні в операціях, що проводяться за кордоном.

На території Бельгії поліцейські під прикриттям можуть діяти поряд з бельгійськими агентами (з обмеженням окремих повноважень). Агентурні операції за участю іноземних представників проводяться за запитом іншої держави та з дозволу прокурора. Водночас функціонує система обміну агентами, які спроможні діяти в різних сферах злочинної діяльності з іншими країнами. Для запрошення бельгійського агента з метою проведення таємної операції іноземним правоохоронцям необхідно мати офіційний запит від органу, якому потрібна допомога, і відповідний дозвіл прокурора. Водночас орган іншої держави, що звернувся за допомогою, повинен забезпечити агентам фізичний захист і можливість діяти на таких самих засадах, як у Бельгії (Savchenko, Matviichuk, & Nykyforchuk, 2004).

Польське законодавство агентурні операції на території держави дозволяє щодо боротьби з наркобізнесом і тільки на підставі запиту іноземної держави. Для цього залучають як польських агентів, так й агентів інших країн. Міжнародну співпрацю здійснюють переважно з Великою Британією та Німеччиною. На іноземного агента поширюється такий самий правовий захист, як і на польського агента, проте він не має права вчинити будь-яку дію, що не передбачена затвердженим планом операції або виходить за межі визначеного кола повноважень.

На території Чеської Республіки дозволеною є робота агента іншої держави за умови, що він працюватиме як інформатор (тобто як цивільна особа). Таку форму співпраці здебільшого використовують під час операцій з правоохоронними органами Німеччини й Австрії (Savchenko, Matviichuk, & Nykyforchuk, 2004).

Таку практику не може бути розцінено як втручання однієї країни у внутрішні справи іншої (в окремих наукових працях обстоюють думку, згідно з якою проведення негласних заходів представниками правоохоронних органів однієї держави на території іншої – це однозначне порушення принципу невтручання у внутрішні справи іншої держави).

Із цього приводу можна стверджувати таке. По-перше, безпосередня участь іноземного

спеціаліста в проведенні операцій під прикриттям (упровадження його в злочинне угруповання) часто відбувається за ініціативою держави на території якої проводять такі операції. Якщо ж ініціатором є інша сторона, то реалізацію операції, безумовно, слід узгоджувати з уповноваженими органами держави, у якій планують проведення негласних заходів. По-друге, у зазначених випадках іноземні спеціалісти (негласні розслідувачі, штатні та позаштатні працівники правоохоронних органів іншої держави) є лише учасниками відповідних негласних заходів. Вони ні фізично, ні процесуально не можуть самостійно організувати впровадження до певної злочинної групи або ж проведення внутрішньокамерної розробки, оскільки це складні заходи, що потребують ретельної підготовки за участю фахівців місцевих правоохоронних органів.

Зазначене стосується є решти негласних заходів: їхній зміст природа передбачає, що незалежно від участі іноземних спеціалістів ці заходи повинні проводити саме представники місцевих правоохоронних органів. Тільки вони зможуть на належному рівні організувати ефективне їх проведення. Із цим пов'язана така форма міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань, як проведення правоохоронними органами однієї країни окремих негласних слідчих дій (негласних поліцейських операцій, оперативно-розшукових заходів, розвідувальних заходів у кримінальному середовищі) за запитами іншої.

Поширеною практикою в міжнародній співпраці є проведення окремих слідчих дій правоохоронними органами однієї країни за запитом іншої. Таку форму співробітництва здійснюють у межах надання державами одна одній міжнародної правової допомоги, відповідно до конвенцій ООН, двосторонніх і багатосторонніх договорів, вона стосується процесуальних дій, що проводять відкрито: допитів, обшуків, тимчасового доступу до речей і документів тощо.

У частині проведення негласних слідчих дій (негласних поліцейських операцій, оперативно-розшукових заходів, розвідувальних заходів у кримінальному середовищі) така практика наявна лише у відносинах між країнами, що мають близькі політичні та правові системи, спільні («прозорі») кордони.

Іноколи постає необхідність у проведенні не одного негласного заходу, а їх комплексу, щодо конкретної особи або групи осіб, причому не відбувається перейняття кримінального провадження. Таке комплексне проведення негласних заходів вважаємо окремою формою міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань.

Злочинна діяльність транснаціональних злочинних формувань часто буває пов'язана з перетином їхніми членами державних кордонів, спробами перевести (або переслати) через них предмети та речовини, заборонені для вільного обігу, переправити нелегальних мігрантів. Аби зафіксувати вчинення таких протиправних дій і надалі використати одержані дані як докази в кримінальному провадженні, мають бути узгоджені спільні дії всіх сторін. Основний зміст цих дій полягає в негласному контролі правоохоронних органів зацікавлених держав за реалізацією злочинцями протиправних намірів, щоб затримати їх. Проведення цих операцій є достатньо ефективним засобом боротьби з різними міжнародними злочинами.

Здійснення негласного контролю за вчиненням злочинів, що пов'язані з переправленням через державні кордони різних держав речовин і предметів, заборонених для вільного обігу, здебільшого завершується затриманням зловмисників під час перетину кордону однієї з держав. Однак часто це буває невинуватим. Адже для того, або викрити та знешкодити членів злочинного формування в країні призначення (одержувачів зазначених предметів і речовин), потрібно не лише вільно (під негласним контролем) пропустити контрабанду через державний кордон, а й простежити за її подальшою долею.

На заваді цьому здебільшого постає неузгодженість національних законодавств зацікавлених держав. За національним законодавством низки країн, одержання офіційної інформації про підготовку злочину, пов'язаного із ввезенням речовин і предметів, заборонених для вільного обігу, є підставою для безальтернативного рішення про припинення цього злочину в момент замаху на його вчинення (під час перетину державного кордону). Тому під час проведення багатоходових операцій з викриття діяльності транснаціональних злочинних формувань інформацію про планування злочинів, пов'язаних із транскордонними поставками, передають неофіційними каналами – через «офіцерів зв'язку» або через особисті контакти правоохоронців. У такому випадку кожна держава проводить на своїй території комплекс негласних заходів у межах відповідного негласного розслідування (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової справи).

Водночас правоохоронні органи країни, з якої вивозять відповідні предмети та речовини, вільно пропустивши їх через державний кордон (навіть під негласним контролем), ризикують втратити головні докази злочинної діяльності, а отже, залишити безкарним учинений злочин. У такій ситуації важливо, аби інша сторона потім

передала докази, одержані в процесі власного розслідування.

Теж постає необхідність зазначення у двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорах можливості проведення негласного розслідування (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) правоохоронними органами однієї держави за зверненням правоохоронних органів іншої. Така практика діє щодо проведення звичайних розслідувань. Тому цілком можливим вважаємо урегулювання на міжнародному рівні проведення негласних розслідувань правоохоронними органами однієї країни на замовлення іншої. Така форма міжнародного співробітництва не обов'язково має бути пов'язана з транскордонним контрольованим постачанням. Постає чимало інших ситуацій, у яких можливе таке звернення (наприклад, якщо члени злочинного угруповання, які вчиняли кримінальні правопорушення на території однієї країни, виїхали до іншої та намагаються організувати свою злочинну діяльність на її території; коли організатор чи основний вигодоодержувач злочинної діяльності перебуває на території однієї країни, а злочинна діяльність відбувається на території іншої).

У разі проведення негласного розслідування однією стороною на замовлення іншої негласне збирання доказів проводять лише правоохоронні органи країни, до якої надійшов відповідний запит. Інша країна лише очікує результатів. Проте міжнародна правоохоронна практика засвідчує, що в різних випадках є необхідність у проведенні узгоджених дій правоохоронних органів усіх зацікавлених держав з одночасного проведення негласного розслідування (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) у конкретній справі. Кожна держава проводить такі розслідування на власній території відповідно до національного законодавства. Водночас проведення всіх дій має бути скоординоване всіма сторонами.

Така форма міжнародного співробітництва є складною та може охоплювати інші розглянуті вище форми, такі як обмін інформацією, залучення іноземних спеціалістів до проведення конкретних негласних заходів, операції з транскордонного контрольованого постачання предметів і речовин, заборонених міжнародними нормативно-правовими актами до вільного обігу, тощо.

Наукова новизна

У сучасних умовах правове регулювання взаємодії між різними державами у сфері негласних розслідувань на глобальному та регіональному рівнях, на рівні двосторонніх відносин і національних законів окремих країн потребує вдосконалення.

Система кроків з такого вдосконалення має прагнути до ідеальної теоретичної мети – забезпечення правових підстав і реальних можливостей для застосування всіх форм міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань (від найпростіших до найскладніших) у відносинах якнайширшого кола держав світу.

Заради досягнення цієї мети в документах глобального рівня (документах ООН щодо боротьби з різними видами міжнародних злочинів) необхідно визначити форми міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності). Доцільно запровадити єдину термінологію щодо визначення основних понять цієї сфери.

Послугуючись такою термінологією, слід визначити форми міжнародного співробітництва і у сфері негласних розслідувань на рівні багатосторонніх та двосторонніх міжнародних договорів.

Формування спільного узгодженого підходу до можливості використання спектру форм міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань є необхідним і на рівні національних законів усіх зацікавлених держав.

Висновки

Відповідно до тлумачення поняття «форма» як способу організації та зовнішнього вираження діяльності, до форм міжнародного співробітництва у сфері негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) належать:

1. Обмін між державами інформацією, необхідною для проведення негласних розслідувань (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності), та інформацією, одержаною під час таких розслідувань.

Така форма міжнародного співробітництва об'єктивно передбачає два різновиди: офіційний та неофіційний. Офіційний різновид охоплює такі дії:

а) надання уповноваженими правоохоронними органами однієї держави інформації, необхідної для проведення негласного розслідування (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) уповноваженим правоохоронним органам іншої (за запитом останньої);

б) ініціативне надання уповноваженими правоохоронними органами однієї держави інформації, одержаної під час негласного розслідування (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) уповноваженим правоохоронним органом іншої.

Неофіційний різновид міждержавного обміну інформації передбачає надання різними країнами

(в особі представників їхніх правоохоронних органів) одна одній будь-якої інформації, що сприятиме виконанню завдань боротьби з міжнародними злочинами. Зазначене зумовлено відмінностями й неузгодженістю положень національних законодавств різних країн у питаннях державної таємниці та таємниці досудового розслідування (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності), складністю процедур розсекречування інформації та надання її уповноваженим органам іншої держави.

2. Міждержавний обмін на взаємовигідних умовах спеціальною технікою, предметами й речовинами, необхідними для використання в процесі негласного розслідування (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності).

3. Залучення спеціалістів з числа працівників правоохоронних органів (або цивільних осіб, які таємно співпрацюють з ними) однієї держави уповноваженими правоохоронними органами іншої для участі в негласному розслідуванні (кримінальній розвідці, оперативно-розшуковій діяльності) або в окремих негласних слідчих діях (негласних поліцейських операціях, розвідувальних заходах у кримінальному середовищі).

4. Проведення правоохоронними органами однієї країни окремих негласних слідчих дій (негласних поліцейських операцій, розвідувальних заходів у кримінальному середовищі) за запитами іншої.

5. Проведення правоохоронними органами однієї країни комплексу негласних слідчих дій (негласних поліцейських операцій, розвідувальних заходів у кримінальному середовищі) за запитами іншої (у межах однієї справи).

6. Проведення спільних поліцейських операцій правоохоронними органами двох та більше країн з негласного контролю за вчиненням злочинів, що пов'язані з нелегальним перетином державних кордонів та (або) незаконним переміщенням через них предметів і речовин, заборонених для вільного обігу.

7. Проведення негласного розслідування (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) правоохоронними органами однієї держави за зверненням правоохоронних органів іншої.

8. Одночасне проведення негласного розслідування (кримінальної розвідки, оперативно-розшукової діяльності) у конкретній справі на територіях двох і більше держав їхніми правоохоронними органами у взаємодії.

Зазначені форми різняться за рівнем складності. Простіші з них можуть належати до складніших. Що ширшим є спектр форм, які використовують, і що вони складніші, то ефективнішою буде боротьба з міжнародною злочинністю.

REFERENCES

- Albul, S.V. (2019). Intelligence function of operatively-search activities of the Ukrainian National Police: questions of conceptualization and proceduralization. *Legal Scholarly Discussions in the XXI Century*. Lviv-Torun: Liha-Pres. doi: 10.36059/978-966-397-121-6/1-19.
- Atkinson, C. (2019). Mind the grass! Exploring the assessment of informant coverage in policing and law enforcement. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 14, 1-19. doi: 10.1080/18335330.2019.1572913.
- Cherniavskiy, S., Holovkin, M., Chornous, Y., Bodnar, V., & Zhuk, I. (2019). International Cooperation in the Field of Fighting Crime: Directions, Levels and Forms of Realization. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 22(3). Retrieved from <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16705?locale=en>.
- Cherniavskiy, S., Nebytov, A., Kniaziev, S., Hribov, M., & Telenyk, S. (2020). The Forms of International Co-Operation in the Area of Undercover Investigations. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 23(1). Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/the-forms-of-international-cooperation-in-the-area-of-undercover-investigations-9021.html>.
- Christopher, N. (2017). Liability to Deception and Manipulation: The Ethics of Undercover Policing. *Journal of Applied Philosophy*, 34(3), 370-388. doi: <https://doi.org/10.1111/japp.12243>.
- Gottschalk, P. (2016). Knowledge Management in Criminal Investigations: The Case of Fraud Examiners. *Journal of Information & Knowledge Management*, 15(04). doi: <https://doi.org/10.1142/S021964921650043X>.
- Guerrini, C.J., Robinson, J.O., Petersen, D., & McGuire, A.L. (2018). Should police have access to genetic genealogy databases? Capturing the Golden State Killer and other criminals using a controversial new forensic technique. *PLoS Biol*, 16(10). doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.2006906>.
- Havryliuk, V.I., Dubyna, V.I., & Danyliuk, M.P. (2007). *Aktualni aspekty mizhnarodnoho spivrobitnytstva orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy na napriamku protydyi torhivli liudmy* [Topical aspects of international cooperation of internal affairs bodies of Ukraine in the direction of combating human trafficking]. Kyiv: Tsyfra [in Ukrainian].
- Henry, P., Rajakaruna, N., Crous, C., & Buckley, J. (2019). Key attributes of an effective human source handler: Implications for handler selection and training. *The Police Journal*, 93(4). doi: 10.1177/0032258X19862589.
- James, R. (2017). Steiner-Dillon, Expertise on Trial. *Columbia Science and Technology Law Review*, 19. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2956078>.
- Kondrashechkin, R.V. (2017). Pravovoe polozhenie lits, okazyvaiushchikh konfidentsialnoe sodeystvie organam, osushchestvlyaiushchim operativno-razysknuui deiatelnost [Legal status of persons providing confidential assistance to bodies carrying out operational-search activities]. *Politseyskaia deiatelnost, Police activity*, 4, 16-24. doi: 10.7256/2454-0692.2017.4.23509 [in Russian].
- Kruisbergen, E.W. (2013). Infiltrating organized crime groups. Theory, regulation and results of a last resort method of investigation. *Cahier Politiestudies*, 3, 109-136. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Kruisbergen, E.W. (2017). When Other Methods Fail... Infiltrating Organized Crime Groups in the Netherlands. *Contemporary Organized Crime*, 15, 253-278. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Loftus, B. (2019). Normalizing covert surveillance: the subterranean world of policing. *The British Journal of Sociology*, 70(5), 2070-2091. doi: 10.1111/1468-4446.12651.
- Loftus, B., Gould, B., & Mac Giollabhui, S. (2015). From a Visible Spectacle to an Invisible Presence: The Working Culture of Covert Policing. *British Journal of Criminology*, 56, azv076. doi: 10.1093/bjc/azv076.
- Maercker, A., & Guski-Leinwand, S. (2018). Psychologists' involvement in repressive «Stasi» secret police activities in former East Germany. *International Perspectives in Psychology: Research, Practice, Consultation*, 7(2), 107-119. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/ipp0000085>.
- Petlitskiy, S.V. (2016). Sravnitelnyy analiz norm, reglamentiruiushchikh poriadok primeneniia mer po obespecheniiu bezopasnosti k litsam, okazyvaiushchikh sodeystvie na konfidentsialnoy osnove (po zakonodatelstvu Respubliki Belarus i zarubezhnykh stran) [Comparative analysis of the rules governing the application of security measures to persons providing assistance on a confidential basis (according to the legislation of the Republic of Belarus and foreign countries)]. *Novyy universitet, New university*, 10(68), 43-50. doi: 10.15350/2221-7347.2016.10 [in Russian].
- Savchenko, A.V., Matviichuk, V.V., & Nykyforchuk, D.I. (2004). *Mizhnarodnyi dosvid vykorystannia ahentury pravookhoronnykh orhanamy derzhav Yevropy ta SShA* [International dosvid vikorystannia agenturi law enforcement authorities of Europe and the United States]. Ya.Yu. Kondratiev (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].
- Scherbakovskyi, M.H. (2018). Sutnist, struktura ta tsili vykorystannia spetsialnykh znan u sudochynstvi [Essence, structure and objectives of special knowledge use for legal proceedings]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, 18, 184-193. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.20> [in Ukrainian].
- Schlembach, R. (2018). Undercover policing and the spectre of 'domestic extremism': the covert surveillance of environmental activism in Britain. *Social Movement Studies*, 17, 1-16. doi: 10.1080/14742837.2018.1480934.
- Vasylynychuk, V.I., Dubyna, V.I. (2014). Vzaiemodiia operatyvnykh pidrozdiliv MVS Ukrainy z pravookhoronnykh orhanamy inozemnykh derzhav u sferi borotby zi zlochynamy, poviazanymy z torhivlieu liudmy [Interaction of operational units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with law enforcement agencies of foreign states in the field of combating crimes related to human trafficking]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3, 228-242 [in Ukrainian].
- Vladimirov, S.I. (2017). The Question of the Definition «Assistance to Citizens Operational Units of Internal Affairs Bodies». *Actual Problems of Russian Law*, 6, 195-201. doi: <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2017.79.6.195-201>.

Yaremchuk, V.O. (2017). Orhanizatsiia zaluchennia spetsialista do provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii [Organization of involvement of a specialist in the conduct of investigative (search) activities]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality*, 139, 231-239. doi: 10.21564/2414-990x.139.111 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Albul S. V. Intelligence function of operatively-search activities of the Ukrainian National Police: questions of conceptualization and proceduralization. *Legal Scholarly Discussions in the XXI Century* : book. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 1–19. doi: 10.36059/978-966-397-121-6/1-19.
- Atkinson C. Mind the grass! Exploring the assessment of informant coverage in policing and law enforcement. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*. 2019. No. 14. P. 1–19. doi: 10.1080/18335330.2019.1572913.
- Cherniavskiy S., Holovkin M., Chornous Y., Bodnar V., Zhuk I. International Cooperation in the Field of Fighting Crime: Directions, Levels and Forms of Realization. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22. Issue. 3. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16705?locale=en>.
- Cherniavskiy S., Nebytov A., Kniaziev S., Hribov M., Telenyk S. The Forms of International Co-Operation in the Area of Undercover Investigations. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23. Issue 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/the-forms-of-international-cooperation-in-the-area-of-undercover-investigations-9021.html>.
- Christopher N. Liability to Deception and Manipulation: The Ethics of Undercover Policing. *Journal of Applied Philosophy*. 2017. No. 34 (3). P. 370–388. doi: <https://doi.org/10.1111/japp.12243>.
- Gottschalk P. Knowledge Management in Criminal Investigations: The Case of Fraud Examiners. *Journal of Information & Knowledge Management*. 2016. No. 15 (04). doi: <https://doi.org/10.1142/S021964921650043X>.
- Guerrini C. J., Robinson J. O., Petersen D., McGuire A. L. Should police have access to genetic genealogy databases? Capturing the Golden State Killer and other criminals using a controversial new forensic technique. *PLoS Biol*. 2018. No. 16 (10). doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.2006906>.
- Гаврилюк В. І., Дубина В. І., Данилюк М. П. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України на напрямку протидії торгівлі людьми. Київ : Цифра, 2007. 171с.
- Henry P., Rajakaruna N., Crous C., Buckley J. Key attributes of an effective human source handler: Implications for handler selection and training. *The Police Journal*. 2019. Vol. 93. Issue 4. doi: 10.1177/0032258X19862589.
- James R. Steiner-Dillon, Expertise on Trial. *Columbia Science and Technology Law Review*. 2017. No 19. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2956078>.
- Кондрашечкин Р. В. Правовое положение лиц, оказывающих конфиденциальное содействие органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность. *Полицейская деятельность*. 2017. № 4. С. 16–24. doi: 10.7256/2454-0692.2017.4.23509
- Kruisbergen E. W. Infiltrating organized crime groups. Theory, regulation and results of a last resort method of investigation. *Cahier Politiestudies*. 2013. No. 3. P. 109–136. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Kruisbergen E. W. When Other Methods Fail... Infiltrating Organized Crime Groups in the Netherlands. *Contemporary Organized Crime*. 2017. Chapter 15. P. 253–278. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Loftus B. Normalizing covert surveillance: the subterranean world of policing. *The British Journal of Sociology*. 2019. Vol. 70. Issue 5. P. 2070–2091. doi: 10.1111/1468-4446.12651.
- Loftus B., Goold B., Mac Giollaibhui S. From a Visible Spectacle to an Invisible Presence: The Working Culture of Covert Policing. *British Journal of Criminology*. 2015. No. 56. azv076. doi: 10.1093/bjc/azv076.
- Maercker A., Guski-Leinwand S. Psychologists' involvement in repressive «Stasi» secret police activities in former East Germany. *International Perspectives in Psychology: Research, Practice, Consultation*. 2018. No. 7(2). P. 107–119. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/ipp0000085>.
- Петлицкий С. В. Сравнительный анализ норм, регламентирующих порядок применения мер по обеспечению безопасности к лицам, оказывающих содействие на конфиденциальной основе (по законодательству Республики Беларусь и зарубежных стран). *Новый университет*. 2016. № 10 (68). С. 43–50. (Серия «Экономика и право»). doi: 10.15350/2221-7347.2016.10
- Савченко А. В., Матвійчук В. В., Никифорчук Д. Й. Міжнародний досвід використання агентури правоохоронними органами держав Європи та США : посібник / за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 60 с.
- Щербаківський М. Г. Сутність, структура та цілі використання спеціальних знань у судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18 С. 184–193. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.20>.
- Schlembach R. Undercover policing and the spectre of 'domestic extremism': the covert surveillance of environmental activism in Britain. *Social Movement Studies*. 2018. No. 17. P. 1–16. doi: 10.1080/14742837.2018.1480934.
- Василинчук В. І., Дубина В. І. Взаємодія оперативних підрозділів МВС України з правоохоронними органами іноземних держав у сфері боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 228–242.
- Vladimirov S. I. The Question of the Definition «Assistance to Citizens Operational Units of Internal Affairs Bodies». *Actual Problems of Russian Law*. 2017. No. 6. P. 195–201. doi: <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2017.79.6.195-201>.
- Яремчук В. О. Організація залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій. *Проблеми законності*. 2017. № 139 С. 231–239. doi: 10.21564/2414-990x.139.111.

Стаття надійшла до редколегії 18.06.2020

Kniaziev S. – Doctor of Law, Professor, Adviser to the Minister of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1008-0852>;

Cherniavskiy S. – Doctor of Law, Professor, Vice-Rector of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>;

Hribov M. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>

International Cooperation in the Field of Covert Investigations

The **purpose** of the study is to classify and disclose the content of forms of international cooperation in the field of covert investigations, as well as to develop ways to improve the legal regulation of such forms and the practice of their application. **Methodology.** Methodological tools are selected taking into account the purpose, specifics of the object and subject of research. It is based on a general dialectical method of scientific knowledge of real phenomena, as well as their connections with the practical activities of operational units and pre-trial investigation bodies. These methods were comprehensively used in the systematic processing of: statistical materials on the state of crime and the results of the investigative bodies of Ukraine and Interpol; international treaties and national legislation of a number of states; materials for the practical implementation of these agreements; the results of research on combating international crime; provisions of scientific works on the use by law enforcement agencies of different countries of covert methods of obtaining information necessary to combat crime; materials of operative-search cases and criminal proceedings, during the investigation of which measures of international cooperation and measures of secret receipt of information were applied. **Scientific novelty.** According to the results of the study, proposals were made to increase the effectiveness of the practice of international cooperation in the field of covert investigations (criminal intelligence, operational and investigative activities). Based on the proposed author's approach to the classification of forms of international cooperation in the field of covert investigations, the directions of improving international law and harmonization of national laws of different countries in terms of using covert methods to obtain information necessary to combat international crime. **Conclusions.** Forms of international cooperation in the field of covert investigations (criminal intelligence, operational and investigative activities) include: 1) exchange between states of information necessary for covert investigations and information obtained in the course of such investigations; 2) exchange on mutually beneficial terms of special equipment, objects and substances necessary for use in the process of covert investigation; 3) involvement of foreign specialists for their participation in covert investigations or in some covert investigative actions; 4) conducting certain covert investigative actions (covert police operations, intelligence activities in a criminal environment) at the request of another country; 5) conducting a set of covert investigative actions (covert police operations, intelligence activities in a criminal environment) at the request of another state (within one case); 6) conducting joint cross-border covert police operations (covert investigative actions) by law enforcement agencies of two or more countries; 7) conducting a covert investigation (criminal intelligence, operational and investigative activities) at the request of law enforcement agencies of another state; 8) simultaneous conduct of a covert investigation in a particular case in the territories of two or more states by their law enforcement agencies in cooperation. These forms differ in their complexity. Simpler ones may be included in the content of more complex ones. The wider the range of forms used and the more complex they are, the more effective the fight against international crime will be.

Keywords: crime; covert investigations; investigative actions; operational and investigative measures; crime investigation; international cooperation; police.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 343.35

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.20>

Вознюк А. А. – доктор юридичних наук, професор, завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626>

Визнання статті 366-1 Кримінального кодексу України неконституційною: концептуальні вади прийнятого рішення

Метою статті є аналіз аргументів Конституційного Суду України щодо визнання ст. 366-1 Кримінального кодексу України такою, що не відповідає Конституції України, задля оцінки ступеня об'єктивності прийнятого рішення. У статті використано комплекс **наукових методів**: термінологічний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці українських та іноземних учених, положення Кримінального кодексу України та Закону України «Про запобігання корупції», а також практика їх застосування. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що в ній проаналізовано основні вади аргументів Конституційного Суду України щодо визнання ст. 366-1 Кримінального кодексу України такою, що не відповідає Конституції України, зокрема доведено недостатню обґрунтованість цього рішення. У роботі також окреслено обставини, які обумовлюють необхідність криміналізації умисного неподання декларації та декларування недостовірної інформації. **Висновки.** Гіпотезу щодо неконституційності ст. 366-1 Кримінального кодексу України не можна вважати доведеною з огляду на відсутність необхідних аргументів у відповідному рішенні Конституційного Суду України. Соціальну обумовленість встановлення відповідних кримінально-правових заборон (подання завідомо недостовірних відомостей у декларації та умисного неподання декларації) визначено такими обставинами: 1) суспільною небезпекою цих діянь; 2) необхідністю забезпечення виконання обов'язку декларування; 3) необхідністю створення передумов для доказування незаконного збагачення; 4) необхідністю забезпечення прозорості в діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, здійснення об'єктивної оцінки їхньої роботи, а також виявлення можливих ознак вчинення протиправних діянь; 5) наявністю потенціалу в контексті запобігання корупційним кримінальним правопорушенням; 6) необхідністю виконання обов'язків, закріплених у ст. 67 Конституції України; 7) міжнародно-правовими зобов'язаннями України щодо запобігання та протидії корупційним кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: декларування недостовірної інформації; декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; корупція; корупційне кримінальне правопорушення; неконституційність закону; порушення вимог фінансового контролю.

Вступ

Корупція є однією з найбільших загроз для України. За характером небезпеки її можна порівняти з війною на Сході. Потрапляючи в усі сфери суспільного життя, вона завдає шкоди найважливішим соціальним цінностям – життю та здоров'ю, честі й гідності, недоторканності та безпеці, власності як держави в цілому, так і окремих її громадян. Тому протидія корупції є в пріоритеті діяльності як органів державної влади, так і членів громадянського суспільства. З огляду на зазначене в Україні впроваджено практики, зорієнтовані на недопущення та припинення будь-яких корупційних деліктів. До них зокрема належить створення механізму обов'язкового декларування наявних активів суб'єктами, на яких поширено дію Закону України «Про запобігання корупції». «Система декларування майна в державній службі є важливим засобом для ефективного запобігання корупції серед державних службовців» (Yongkang, & Zhen, 2013). Декларація про добробут державних службовців отримала визнання в усьому світі як

інструмент підзвітності на державній службі (Ngumbi, 2020).

Важливою складовою механізму електронного декларування в Україні є кримінально-правова норма, що міститься в ст. 366-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України та встановлює підстави кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації. Зазначену норму слушно визнано важливим інструментом стримування осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, від учинення корупційних правопорушень (Cherniavskiy, & Vozniuk, 2019, p. 79).

Однак 27 жовтня 2020 року відбувся потужний удар по механізмі протидії корупції в Україні¹ – Конституційний Суд України

¹ Варто нагадати, що це не перше і, мабуть, не останнє рішення, що стосується механізму протидії корупції. До цього були такі факти:

1) визнання неконституційною норми про незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України);

(далі – КСУ) прийняв рішення, яке призвело до часткової «паралізації» роботи НАЗК та «знищення» окремих інструментів електронного декларування. Рішення КСУ передбачало визнання такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), ст. 366-1 КК України ("Rishennia KSU", 2020). Такі дії єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні були неоднозначно сприйняті представниками громадянського суспільства: одні підтримали позицію КСУ, а інші визнали її такою, що має суттєві вади. Тому слід ґрунтовно проаналізувати наявні аргументи й контраргументи щодо визнання ст. 366-1 КК України такою, що не відповідає Конституції України.

Вагомим внеском у розроблення проблематики кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації є дослідження О. О. Дудорова, Д. Г. Михайленка, А. В. Савченка, М. І. Хавронюка та інших вчених. Їхні праці є фундаментом тлумачення та застосування кримінально-правової заборони декларування недостовірної інформації. Однак прийняття зазначеного рішення КСУ свідчить про те, що питання кримінальної відповідальності за ці протиправні діяння потребують подальшого наукового аналізу.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз аргументів КСУ щодо визнання ст. 366-1 КК України такою, що не відповідає Конституції України. Це дасть змогу не лише оцінити ступінь об'єктивності прийнятого рішення, виявити його позитивні та негативні сторони, але й урахувати їх під час удосконалення в цій частини законодавства та вироблення рекомендацій щодо застосування відповідних правових норм.

Виклад основного матеріалу

Приймаючи рішення щодо неконституційності ст. 366-1 КК України, КСУ спирався на два аргументи:

1) недотримання принципів справедливості та пропорційності як елементів принципу верховенства права насамперед через недотримання критеріїв криміналізації діяння, описаного в ст. 366-1 КК України;

2) визнання неконституційним постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України);

3) позбавлення НАБУ права подавати до суду позови про визнання недійсними угод;

4) визнання неконституційним призначення Ситника директором НАБУ.

2) порушення принципу верховенства права, зокрема таких його елементів, як юридична визначеність і передбачуваність закону.

I. Перший аргумент – недотримання принципів справедливості та пропорційності як елементів принципу верховенства права насамперед через недотримання критеріїв криміналізації діяння, окресленого в ст. 366-1 КК України. «За своєю правовою природою такі діяння не здатні заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі в обсягах, необхідних для визнання їх суспільно небезпечними...» ("Rishennia KSU", 2020). «Встановлення кримінальної відповідальності за ці діяння є надмірним покаранням за вчинення цих правопорушень. Негативні наслідки, яких зазнає особа, притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачених статтею 366-1 КК України, непропорційні шкоді, яка настала або могла настати в разі вчинення відповідних діянь» ("Rishennia KSU", 2020).

Безумовно, така думка має право на існування, а якщо вона втілена у відповідному рішенні судів органу конституційного контролю, то перетворюється на вимогу, яка підлягає обов'язковому виконанню. Водночас позиція КСУ не є безспірною, а тому можна навести аргументи на користь її спростування.

По-перше, криміналізація суспільно небезпечного діяння – справа законодавця, а не КСУ. Президенти GRECO та Венеційської комісії у своєму листі окреслили що: «Суд втрутився у повноваження Парламенту, зазначивши, що встановлення кримінальної відповідальності за декларування завідомо недостовірних відомостей, а також умисне неподання декларації є надмірним покаранням за вчинення цих правопорушень. Згідно з Конституцією України, визначення того, яке діяння є злочином, належить виключно до повноважень законодавчої гілки влади» ("Shchodolysta", 2020). Має рацію О. О. Первомайський у тому, що питання щодо формування та реалізації кримінально-правової політики у сфері протидії корупції належать до повноважень Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України, а не судів системи судоустрою та (або) органу конституційного контролю ("Okrema dumka", 2020).

По-друге, суд не навів і не спростував жодного аргументу щодо суспільної небезпеки цього діяння, навіть не спробував з'ясувати, у чому вона полягає, а обмежився лише констатацією невідповідності. Це є виключно суб'єктивною думкою окремих суддів КСУ. Невипадково деякі з них визнають відповідне рішення необґрунтованим. Так,

С. Головатий зауважив, що висновок Суду про неконституційність кримінальної відповідальності за декларування завідомо недостовірних відомостей є *юридично необґрунтованим* ("Rozbizhna dumka", 2020). Інший суддя – В. В. Лемак, зауважив, що це *рішення не є належно обґрунтованим*. Неналежне обґрунтування судового рішення спричиняє порушення принципу презумпції конституційності закону ("Okrema dumka", 2020). Слушною є думка В. П. Колісника, що, приймаючи таке рішення, Суд висловив власне суб'єктивне бачення, яке базується на припущенні. На думку цього ж судді КСУ, рішення мало вигляд очевидно необґрунтованого ("Okrema dumka" 2020). На переконання О. О. Первомайського, воно не містить очікуваної сукупності достатніх і необхідних аргументів для доведення тези про невідповідність Конституції України окремих положень Закону та Кодексу ("Okrema dumka", 2020).

За відсутності необхідної аргументації, можна стверджувати, що крадіжка, передбачена ч. 1 ст. 185 КК України, у певних випадках також не здатна заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі в обсягах, необхідних для визнання її суспільно небезпечним діянням відповідно до вимог ст. 11 КК України. Але є рішення Верховного Суду України від 24 грудня 2015 року (справа № 5-221кз15), яке рекомендує не визнавати такі діяння малозначними.

Питання про те, у чому полягає суспільна небезпека кримінального правопорушення чи, як її ще називають, здатність заподіяти істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі є дискусійним у теорії кримінального права. Оминаючи зазначену дискусію, усе ж варто спробувати обґрунтувати суспільну небезпеку умисного неподання декларації та декларування недостовірної інформації. З цією метою доцільно акцентувати на соціальній обумовленості відповідного діяння.

Здається, що криміналізація діяння, передбаченого ст. 366-1 КК України, була необхідна для забезпечення механізму протидії корупційним кримінальним правопорушенням. Воно стало окремим елементом такого механізму, виключення якого суттєво знизить ефективність протидії корупції. До речі, у згаданому рішенні КСУ корупцію визнано однією з основних загроз національній безпеці України ("Rishennia KSU", 2020). Так, С. Головатий у своїй розбіжній думці також зазначив, що «корупція є однією із найнебезпечніших загроз правопорядку, демократії та правам людини, руйнує добропорядне врядування, честь і соціальну справедливість,

перешкоджає конкуренції та економічному розвитку, загрожує стабільності демократичних інституцій і моральним засадам суспільства» ("Rozbizhna dumka", 2020). Суспільну небезпеку корупційних кримінальних правопорушень неодноразово підтверджували як українські (Dudorov, Kolomoiets, Kushnir, & Makarenkov, 2019; Mykhailenko, 2017; Trepak, 2020; Vozniuk, 2019), так й іноземні вчені (Seligson, 2002; Rothstein, 2013; Nathanson, 2013).

Підстави відповідальності за вчинення корупційних діянь є певним інструментом стримування корупції як суспільно небезпечного явища. Відсутність підстав кримінальної відповідальності, які передбачено ст. 366-1 КК України, надає можливість особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не подавати відповідні декларації або ж зазначати в них неправдиві відомості. Адже адміністративна відповідальність настає за несвоєчасне подання без поважних причин відповідної декларації та подання завідомо недостовірних відомостей у такій декларації стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 100 до 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ст. 172-6 КУпАП). Тому, якщо особа не подає декларацію взагалі, хоча зобов'язана її подавати, або відповідні відомості відрізняються на суму понад 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, то юридична відповідальність (як адміністративна, так і кримінальна) виключається.

Соціальна обумовленість встановлення відповідних кримінально-правових заборон (подання завідомо недостовірних відомостей у декларації та умисного неподання декларації) визначається такими обставинами:

1. Суспільна небезпека цих діянь.
2. Необхідність забезпечення виконання обов'язку декларування особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Загроза кримінального покарання спонукає відповідних суб'єктів декларувати свої доходи та видатки, або ж вдаватися до різних форм приховування своїх статків (оформляти майно на інших осіб і лише користуватися ним), пояснювати походження своїх активів у декларації.
3. Необхідність створення передумов для доказування незаконного збагачення. Саме декларування надалі стає в пригоді під час доказування незаконного збагачення. Норми про відповідальність за декларування недостовірної інформації та незаконне збагачення необхідно розглядати у взаємозв'язку. Без норми про

кримінальну відповідальність за декларування виникає питання про те, як встановлювати факт незаконного збагачення. Адміністративної відповідальності тут явно бракує.

5. Необхідність забезпечення прозорості в діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Відповідні норми надають можливість об'єктивно оцінювати їхню роботу, а також у певних випадках виявляти можливі ознаки вчинення протиправних діянь. Зазначені факти враховуються або можуть бути враховані під час призначення на посаду в органи державної влади чи місцевого самоврядування. Ця кримінально-правова заборона стоїть на заваді обійманню відповідних посад особами, які не подають декларації або вказують у них недостовірну інформацію.

6. Наявність потенціалу в контексті запобігання корупційним кримінальним правопорушенням. Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації є перепорою безперешкодному користуванню незаконно здобутими активами та їх приховуванню. Ця норма спонукає правопорушника вчиняти дії щодо легалізації незаконних активів, оскільки без цього він не має можливості їх безперешкодно витратити.

7. Необхідність виконання обов'язків, закріплених у Конституції України. Відповідно до ст. 67 Конституції України кожен зобов'язаний сплачувати податки та збори в порядку й розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан і доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом. Попри те, що зазначений обов'язок в умовах сьогодення не діє повною мірою, фактично в цих положеннях Конституції України закладено орієнтири на шляху протидії корупції.

8. Міжнародно-правові зобов'язання України щодо запобігання та протидії корупційним кримінальним правопорушенням.

Суспільна небезпека умисного неподання декларації полягає в тому, що це діяння:

1) створює передумови для приховування майна, яким володіє, користується чи розпоряджається суб'єкт декларування, інших його активів, видатків, фінансових зобов'язань тощо;

2) ускладнює виявлення корупційного чи іншого правопорушення (подання декларації дає можливість перевірити зазначені відомості на предмет наявності ознак не лише кримінального, але й іншого правопорушення);

3) унеможливорює ефективне досудове розслідування незаконного збагачення (щорічні декларації мають доказове значення в

кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення);

4) не дає можливості належним чином контролювати дотримання принципів етики, насамперед вимог доброчесності, особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Суспільна небезпека подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації полягає в тому, що це діяння:

1) є одним зі способів приховування корупційної чи іншої протиправної діяльності, сприяє уникненню відповідними суб'єктами відповідальності за свої неправомірні вчинки;

2) посягає на конституційне право громадян обирати (через неправдиву інформацію громадяни можуть бути введені в оману під час обрання до органів державної влади й органів місцевого самоврядування);

3) порушує вимоги прозорості до кандидатів під час проведення конкурсу з призначення їх на певну посаду, а тому виникає загроза обрання особи, яка не відповідає встановленим вимогам. Шкода від брехні в декларації полягає в загрозі призначення на певну посаду до органів державної влади чи місцевого самоврядування особи, яка збагатилася протиправним, зокрема корупційним шляхом;

4) порушує право особи на інформацію щодо публічної діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зокрема на її об'єктивність, достовірність, повноту й точність. Подання завідомо недостовірних відомостей у декларації сприяє формуванню помилкової громадської думки про окремих представників держави або місцевого самоврядування, що впливає на довіру до них і підтримку їхнього авторитету в державі;

5) обумовлює неправильну оцінку діяльності представників держави або місцевого самоврядування;

6) свідчить про неправомірну та неетичну поведінку цих суб'єктів.

Щодо доцільності криміналізації відповідних діянь свідчить і досвід інших країн. Не випадково В. В. Лемак зазначив: «...принципово не погоджуюся із запереченням ідеї криміналізації відповідного діяння, підтвердженням чому є досвід усього цивілізованого світу» ("Окрема думка", 2020). Як слушно зауважив С. Головатий, установлення дієвих стримувальних санкцій за внесення завідомо недостовірних відомостей у декларацію є міжнародним стандартом і важливим елементом загальної системи декларування активів публічних осіб. Так, наприклад, Антикорупційна мережа ОЕСР для країн Східної

Європи та Центральної Азії неодноразово рекомендувала Україні забезпечити ефективність санкцій за неподання або внесення завідомо недостовірних відомостей у декларації. Запровадження дієвих санкцій для випадків установлення декларування недостовірної інформації було однією з рекомендацій Україні під час виконання Плану дій з лібералізації візового режиму, схваленого на саміті Україна – Європейський Союз (22 листопада 2010 року, м. Брюссель, Королівство Бельгія) ("Rozbizhna dumka", 2020).

Представники НАЗК також слушно зауважили, що «ув'язнення особи за навмисно вказані недостовірні дані в декларації – типова міжнародна практика. Таке покарання передбачене в багатьох країнах світу, серед яких Чехія, Польща, Литва, Латвія, Болгарія, Молдова та Перу ("Za umysne zaznachennia", 2020).

У кримінальному законодавстві зарубіжних країн питання про декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації розв'язується по-різному: в одних країнах передбачено кримінальну відповідальність лише за декларування недостовірної інформації, а в інших – за обидва діяння (декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації).

Відповідальність лише за декларування недостовірної інформації встановлена, наприклад, у законодавстві Болгарії, Латвії, Німеччини.

Згідно зі ст. 313 КК Болгарії той, хто підтверджує неправду або приховує істину в письмовій декларації чи повідомленні, надісланому в електронному вигляді, які за законом, указом чи указом Ради Міністрів передано до органу влади для підтвердження істинності певних обставин, карається позбавленням волі на строк до трьох років або штрафом від ста до трьохсот левів ("Kryminalnyi kodeks", 1968).

Відповідно до ч. 1 ст. 370 Податкового кодексу Німеччини будь-яка особа карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом, якщо вона надає податковим органам або іншим органам неправильну або неповну інформацію про податкові факти ("Podatkovyi kodeks", 1976).

Стаття 219 КК Латвії встановлює відповідальність за уникнення декларування. Відповідно до ч. 2 цієї статті подання неправдивих відомостей у декларації про доходи, майно, операції чи інше майно, визначене законом, якщо неправдива інформація вказана щодо майна чи іншого доходу у великому розмірі, карається тимчасовим позбавленням волі або примусовими роботами, або штрафом. Відповідно до ч. 3 цієї статті неподання джерела задекларованого майна

чи іншого доходу, визначеного законом, або за надання неправдивої інформації щодо джерела задекларованого майна чи іншого доходу, якщо така інформація була запита на належним чином уповноваженою державною установою відповідно до закону, та якщо зазначена неправдива інформація стосувалася майна чи іншого доходу в значному розмірі, карається позбавленням волі на строк до двох років або примусовою працею, чи штрафом з конфіскацією майна або без нього ("Kryminalnyi kodeks", 1998).

Варто зауважити, що ч. 1 цієї статті, відповідно до якої було передбачено кримінальну відповідальність за неподання декларації про доходи, майно, операції чи інше майно, визначене законом, за попередженням державної установи, яка має право вимагати подання такої декларації ("Kryminalnyi kodeks", 1998), було вилучено законом від 13 грудня 2012 року.

Кримінальну відповідальність за обидва діяння передбачено, наприклад, у КК Грузії та Чехії.

Згідно зі ст. 355 КК Грузії встановлено відповідальність за ненадання декларації про майновий стан, вчинене після накладання адміністративного стягнення за таке ж діяння, або за внесення у декларацію завідомо неповних чи неправдивих відомостей. Такі діяння караються штрафом або суспільно корисною працею на строк від ста двадцяти до двохсот годин із позбавленням права обіймати посади або займатися діяльністю на строк до трьох років ("Ugolovnyy kodeks", 1999).

У § 227 КК Чехії зазначено, що будь-яка особа, яка перебуває в судовому або іншому державному органі, та відмовляється виконати юридичне зобов'язання подати декларацію про майновий стан або уникає такого зобов'язання, або надає в такій декларації неправдиву чи грубо спотворену інформацію, карається позбавленням волі на строк від шести місяців до трьох років, штрафом або заборобою діяльності ("Kryminalnyi kodeks", 2009).

Аналіз санкцій зазначених статей доводить, що вони є альтернативними й передбачають покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. Тому іноземний досвід є свідченням того, що таке покарання не лише в Україні, але й в інших країнах визнається адекватним правовим інструментом протидії умисному неподанню декларації та декларуванню завідомо недостовірних відомостей.

По-третє, як варіант, можливо було б декларування недостовірної інформації **віднести до адміністративних правопорушень**. Хоча не можна спростувати той факт, що в такому разі КСУ міг би послатися на те, що механізм

декларування передбачає елементи впливу на судову владу. Адже, як зазначено в аналізованому рішенні КСУ, «незалежність судової влади є одним із головних принципів її ефективної діяльності, тобто будь-який вплив законодавчої та виконавчої влади виключається повністю». Таке тлумачення можна довести до абсурду, а, відтак, до будь-якого впливу влади можна віднести: 1) притягнення суддів КСУ до кримінальної чи адміністративної відповідальності (вплив на них виконавчої та судової гілки влади); 2) стягнення податків з їхніх доходів (вплив виконавчої гілки влади); 3) призначення певних осіб на посади суддів КСУ (вплив різних гілок влади). Отже, КСУ фактично пропонує надати собі абсолютну автономію (можливо, самі судді повинні себе призначати, розв'язувати питання про притягнення чи не притягнення своїх членів до відповідальності тощо).

II. Другий аргумент – порушення принципу верховенства права, зокрема таких його елементів, як юридична визначеність і передбачуваність закону.

Дослідивши склад злочину, передбаченого ст. 366-1 КК України, КСУ дійшов висновку, що використання юридичних конструкцій, у яких відсутній чіткий перелік законів, унеможлиблює однозначне визначення кола суб'єктів злочину, а відсилочні норми унеможлиблюють встановлення кола їх адресатів. Як наслідок, до відповідальності за умисне неподання декларації може бути притягнуто осіб, які не можуть бути учасниками правовідносин з декларування, а тому свідомо не виконали такого обов'язку. Зазначене не узгоджується з поняттям правової держави та принципом верховенства права, закріпленим у ч. 1 ст. 8 Основного Закону України, зокрема такими його елементами, як юридична визначеність і передбачуваність закону ("Rishennia KSU", 2020).

З такою позицією варто не погодитися, адже, по-перше, підстави кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації з'явилися в результаті прийняття Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року, який передбачав доповнення КК України статтею 366-1. Відтоді сформувалася практика декларування доходів, видатків і зобов'язань. Тому нині не виникає жодних сумнівів щодо кола суб'єктів декларування і, відповідно, суб'єктів злочину, передбаченого ст. 366-1 КК України.

По-друге, незрозумілим є твердження КСУ, що відсутність чіткого переліку законів унеможлиблює однозначне визначення кола суб'єктів злочину. У примітці до ст. 366-1 КК України чітко визначено суб'єктів цього

злочину: «Суб'єктами декларування є особи, які відповідно до ч. 1 та 2 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» зобов'язані подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування».

Натомість у ч. 1 та 2 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» йдеться про дві категорії: 1) особи, зазначені у п. 1, пп. «а» і «в» п. 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону, які зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати декларацію за минулий рік; 2) особи, зазначені у п. 1, пп. «а» і «в» п. 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону, які припиняють діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, і подають декларацію за період, не охоплений раніше поданими деклараціями.

Водночас посилання на п. 1, пп. «а» і «в» п. 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону дозволяє чітко визначити таких суб'єктів. Це, наприклад, народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови, державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування тощо.

По-третє, якщо навіть і припустити, що існують сумніви щодо віднесення певних категорій осіб до суб'єктів декларування, то вони можуть звернутися за роз'ясненням до НАЗК. Окрім того, у законодавстві передбачено відповідні механізми повідомлення кожного суб'єкта про необхідність подання ним декларації, що також виключає незнання ним про обов'язок подати декларацію. Відповідно до ч. 2 ст. 49 Закону України «Про запобігання корупції» державні органи, органи влади АРК, органи місцевого самоврядування, а також юридичні особи публічного права зобов'язані перевіряти факт подання суб'єктами декларування, які в них працюють (працювали або входять чи входили до складу утвореної в органі конкурсної комісії, до складу Громадської ради доброчесності), декларацій та повідомляти НАЗК про випадки неподання чи несвоєчасного їх подання. Відповідно до ч. 3 цієї статті, якщо за результатами контролю встановлено, що суб'єкт декларування не подав декларацію, НАЗК письмово повідомляє такого суб'єкта про факт неподання декларації.

Тому, до відповідальності за умисне неподання декларації не може бути притягнуто осіб, які не можуть бути учасниками правовідносин з декларування, або осіб, які не знають, що вони є суб'єктами декларування.

Щодо ймовірного порушення принципу верховенства права, зокрема таких його елементів, як юридична визначеність і передбачуваність закону, можна стверджувати,

що за такою логікою значну частину заборонних кримінально-правових норм, передбачених в КК України, можна визнати неконституційними. Головне – мати бажання, а аргументи завжди можна підібрати. Хоча, як свідчить практика, інколи ґрунтовні аргументи навіть не потрібні.

Отже, слід зробити висновок, що стосовно неконституційності ст. 366-1 КК України можуть бути аргументи як «за», так і «проти». Однак гіпотезу щодо неконституційності цієї норми не можна вважати доведеною з огляду на відсутність необхідних аргументів у відповідному рішенні КСУ. Очевидно, що завжди була, є і буде суб'єктивна думка суддів КСУ, яка без належної аргументації може перетворитися на потужний інструмент руйнування механізмів протидії кримінально-протиправній діяльності. Завдяки їй не одну кримінально-правову норму, яка не викликає серйозних сумнівів щодо невідповідності Конституції України, можна визнати неконституційною. За бажання аргументи знайдуться. Причому в корумпованій державі це зробити значно легше (Vozniuk, 2020, p. 65).

III. Варті уваги також й інші ймовірні порушення, допущені суддями КСУ:

1. Згідно з Конституцією та законами України **КСУ міг приймати рішення лише щодо положень законодавства про запобігання корупції, які оскаржувалися в конституційному поданні**. Однак судді порушили вимоги Конституції та скасували положення Закону України «Про запобігання корупції», які не оскаржувалися в конституційному поданні 47 народних депутатів ("Shchodolysta", 2020). З цього приводу слушно зауважив О. О. Первомайський: оскільки Конституційний Суд насправді вже почав формувати практику визнання неконституційними правових актів, що не оспорювалися у зверненні до Конституційного Суду, у Рішенні, на його думку, мало б бути це зазначено, оскільки в адресатів Рішення могло сформуватися хибне уявлення про упередженість у діях Конституційного Суду винятково в межах цього конституційного провадження ("Okrema dumka", 2020).

2. **Приймаючи рішення, судді діяли у власних інтересах**. За скасованими положеннями антикорупційного законодавства тривала процедура притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності трьох суддів КСУ. З цим фактом вони були обізнані, однак не заявили про відвід, а скасували відповідні норми ("Shchodolysta", 2020).

На користь цієї гіпотези може свідчити той факт, що рішення було поспішним. Варта уваги думка О. О. Первомайського, який зазначив, що у цій справі не було достатніх юридичних і

формальних підстав для невідкладного розгляду конституційного подання, а тому для стороннього спостерігача обраний КСУ темп розгляду справи, безсумнівно, міг здаватися поспішним.

У контексті проблеми, можливо, поспішного розгляду справи, Олег Первомайський доречно нагадав, що на розгляді КСУ вже кілька років перебуває інше конституційне подання – 48 народних депутатів України від 30 грудня 2015 року щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» та статті 366-1 Кримінального кодексу України (справа № 1-10/2018). Цю справу розглядає КСУ по суті з 14 березня 2017 року, тобто понад 3,5 роки.

Порівняння зазначених двох конституційних подань і проваджень дає підстави зробити висновок, що об'єктом конституційного контролю в обох провадженнях є ті самі окремі положення Закону та стаття 366-1 КК України.

Важливим є той факт, що КСУ тривалий час розглядаючи конституційне подання від 30 грудня 2015 року, у певний проміжок часу навіть перебував на «порозі» ухвалення рішення по суті цієї справи ("Okrema dumka", 2020).

3. **Судді могли б надати час Верховній Раді України для виправлення ситуації із заборонною нормою щодо декларування недостовірної інформації, однак цього не зробили**. Як слушно зауважує суддя КСУ В. П. Колісник, визнаючи неконституційними положення ст. 366-1 КК України, КСУ мав би відтермінувати дату втрати чинності приписами, визнаними неконституційними (наприклад, на три-п'ять місяців) ("Okrema dumka", 2020). Має рацію й О. О. Первомайський щодо того, що дискусійним, а, можливо, й помилковим є незастосування КСУ повноваження, наданого йому приписом ч. 2 ст. 152 Конституції України щодо відтермінування в часі втрати чинності окремими положеннями Закону та Кодексу, які визнано неконституційними ("Okrema dumka", 2020).

До речі, в одному з попередніх своїх рішень КСУ, визнаючи неконституційною ст. 375 КК України, надав шість місяців на те, щоб розробити й прийняти нову заборонну кримінально-правову норму.

Однак в рішенні щодо визнання неконституційною ст. 366-1 КК України цього й не варто було робити з огляду на те, що насправді зазначена стаття хоч і потребує удосконалення, однак позбавлена тих вад, через які її варто визнавати неконституційною.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній проаналізовано основні вади аргументів КСУ щодо визнання ст. 366-1 КК України такою, що не

відповідає Конституції України, зокрема доведено недостатню необґрунтованість цього рішення. У роботі також окреслено обставини, які обумовлюють необхідність криміналізації умисного неподання декларації та декларування недостовірної інформації.

Висновки

1. Рішення КСУ щодо визнання ст. 366-1 КК України такою, що не відповідає Конституції України, є недостатньо обґрунтованим.

2. *На користь спростування аргументів КСУ щодо недотримання принципів справедливості та пропорційності як елементів принципу верховенства права насамперед через недотримання критеріїв криміналізації цього діяння* можна навести такі контраргументи: 1) криміналізація суспільно небезпечного діяння – справа законодавця, а не КСУ; 2) суд не навів і не спростував жодного аргументу про суспільну небезпеку діяння, передбаченого ст. 366-1 КК України; 3) визнання декларування недостовірної інформації адміністративним правопорушенням не виключає того факту, що КСУ міг би послатися на те, що механізм декларування передбачає елементи впливу на судову владу, і визнати відповідну норму неконституційною.

3. *Соціальну обумовленість встановлення відповідних кримінально-правових заборон (подання завідомо недостовірних відомостей у декларації та умисного неподання декларації)* визначено такими обставинами: 1) суспільною небезпекою цих діянь; 2) необхідністю забезпечення виконання обов'язку декларування; 3) необхідністю створення передумов для доказування незаконного збагачення; 4) необхідністю забезпечення прозорості в діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, здійснення об'єктивної оцінки їхньої роботи, а також виявлення можливих ознак вчинення протиправних діянь; 5) наявністю потенціалу в контексті запобігання корупційним кримінальним правопорушенням; 6) необхідністю виконання обов'язків, закріплених в ст. 67 Конституції України; 7) міжнародно-правовими зобов'язаннями України щодо запобігання та протидії корупційним кримінальним правопорушенням.

4. *Суспільна небезпека умисного неподання декларації* полягає в тому, що це діяння: 1) створює передумови для приховування майна, яким володіє, користується чи розпоряджається суб'єкт декларування, інших його активів, видатків, фінансових зобов'язань тощо; 2) ускладнює виявлення корупційного чи іншого правопорушення; 3) унеможливорює ефективне досудове розслідування незаконного збагачення;

4) не дає можливості належним чином контролювати дотримання принципів етики, насамперед вимог доброчесності, особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

5. *Суспільна небезпека подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації* полягає в тому, що це діяння: 1) є одним із способів приховування корупційної чи іншої протиправної діяльності, сприяє уникненню відповідними суб'єктами відповідальності за свої неправомірні вчинки; 2) посягає на конституційне право громадян обирати; 3) порушує вимоги прозорості до кандидатів під час проведення конкурсу з призначення їх на певну посаду, а тому виникає загроза обрання особи, яка не відповідає встановленим вимогам; 4) порушує право особи на інформацію щодо публічної діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 5) обумовлює неправильну оцінку діяльності представників держави або місцевого самоврядування; 6) свідчить про неправомірну та неетичну поведінку цих суб'єктів.

6. *Про доцільність криміналізації відповідних діянь свідчить і досвід інших країн.* У кримінальному законодавстві зарубіжних країн питання про декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації вирішується по-різному: в одних передбачено кримінальну відповідальність лише за декларування недостовірної інформації, а в інших – за обидва діяння (декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації). Здійснення аналізу санкцій відповідних статей у кримінальному законодавстві зарубіжних країн свідчить про те, що вони є альтернативними й передбачають покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. Тому іноземний досвід є свідченням того, що зазначене покарання за це діяння не лише в Україні, але й в інших країнах визнано адекватним правовим інструментом протидії умисному неподанню декларації та декларуванню завідомо недостовірних відомостей.

7. *Не можна погодитися з аргументом КСУ щодо порушення принципу верховенства права, зокрема таких його елементів, як юридична визначеність і передбачуваність закону з огляду на такі обставини:* 1) у примітці до ст. 366-1 КК України чітко визначено суб'єктів цього злочину; 2) нині сформовано практику декларування доходів, видатків і зобов'язань, результатом чого є усунення усіх сумнівів щодо окреслення чіткого кола суб'єктів декларування; 3) у випадку існування сумнівів щодо віднесення певних категорій осіб до суб'єктів декларування існує

механізм звернення за роз'ясненням до НАЗК;
4) у законодавстві передбачено механізми повідомлення кожного суб'єкта про необхідність подання ним декларації.

8. Приймаючи відповідне рішення, КСУ, ймовірно, допустив й інші порушення, зокрема

такі: 1) прийняв рішення щодо положень законодавства про запобігання корупції, які не оскаржувалися в конституційному поданні; 2) діяв в умовах конфлікту інтересів; 3) не відтермінував визнання ст. 366-1 КК України неконституційною.

REFERENCES

- Cherniavskiy, S., & Vozniuk, A. (2019). Zarubizhnyi dosvid pravovoi protydi nezakonnomu zbahachenniu [Foreign experience of legal counteraction to illicit enrichment]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Magazine of the National Academy of Internal Affairs*, 17(1), 79-89. doi: <https://doi.org/10.33270/04191701.79> [in Ukrainian].
- Dudorov, O.O., Kolomoiets, T.O., Kushnir, S.M., & Makarenkov, O.L. (2019). *Zahalnoteo-retychni, administratyvno- kryminalno-pravovi osnovy kontseptualizatsii antyko-ruptsiinoi reformy v Ukraini* [General theoretical, administrative and criminal law bases of conceptualization of anti-corruption reform in Ukraine]. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Bolharii vid 1 trav. 1968 r. (stanom na 4 hrud. 2020 r.) [The Criminal Code of Bulgaria from May 1, 1968 (current version from December 4, 2020)]. (n.d.). www.lex.bg. Retrieved from <https://www.lex.bg/laws/ldoc/1589654529> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Cheskoj respubliky vid 8 sich. 2009 r. (stanom na 1 zhovt. 2020 r.) [The Criminal Code is in the Czech Republic from January 8, 2009 (current version from January 1, 2020)]. (n.d.). www.zakonyprolidi.cz. Retrieved from <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Latvii vid 17 cherv. 1998 r. (stanom na 11 cherv. 2020 r.) [Latvian Criminal Code from June 17, 1998 (current version from June 11, 2020)]. (n.d.). likumi.lv. Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums> [in Ukrainian].
- Mykhailenko, D.H. (2017). *Protydiia koruptsiinym zlochynam zasobamy kryminalnoho prava: kontseptualni osnovy* [Counteraction to corruption crimes by means of criminal law: conceptual bases]. Odessa: Helvetyka [in Ukrainian].
- Nathanson, S. (2013). Why good government matters. *Crime, Law and Social Change*, 1(60), 107-114. doi: <https://doi.org/10.1007/s10611-013-9438-x>.
- Ngumbi, E., & Owiny, P. (2020). *From Paper to Practice: Enhancing Public Sector Accountability in Africa through Reform of Wealth Declaration Systems*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3579514>. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3579514>.
- Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Kolisnyka V.P. stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii", Kryminalnoho kodeksu Ukrainy vid 27 zhovt. 2020 r. No. 13-r/2020 [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine Kolisnyk V.P. concerning the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 47 people's deputies of Ukraine on the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", the Criminal Code of Ukraine from October 27, 2020, No. 13-r/2020]. www.ccu.gov.ua. Retrieved from <http://www.ccu.gov.ua/dokument/13-r2020> [in Ukrainian].
- Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Lemaka V.V. stosovno Rishennia u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii", Kryminalnoho kodeksu Ukrainy vid 27 zhovt. 2020 r. No. 13-r/2020 [Separate opinion of Judge of the Constitutional Court of Ukraine Lemak V.V. on the Decision in the case on the constitutional petition of 47 deputies of Ukraine on the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", Criminal Code of Ukraine from October 27, 2020, No. 13-r/2020]. (n.d.). www.ccu.gov.ua. Retrieved from <http://www.ccu.gov.ua/dokument/13-r2020> [in Ukrainian].
- Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Pervomaiskoho O.O. u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii", Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [A separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine Pervomaisky O.O. in the case of the constitutional petition of 47 people's deputies of Ukraine on the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with certain provisions of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", the Criminal Code of Ukraine]. (n.d.). www.ccu.gov.ua. Retrieved from <http://www.ccu.gov.ua/dokument/13-r2020> [in Ukrainian].
- Podatkovi kodeks Nimechchyny vid 16 berez. 1976 r. (zi zminamy vid 3 hrud. 2020 r.) [German Tax Code from March 16, 1976 (with changes from December 3, 2020)]. (n.d.). www.gesetze-im-internet.de. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/ao_1977/ [in Ukrainian].

- Rishennia KSU u spravi za konstytutsiynym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii", Kryminalnoho kodeksu Ukrainy vid 27 zhovt. 2020 r. No. 13-r/2020. Sprava No. 1-24/2020(393/20) [Decision of the CCU in the case on the constitutional petition of 47 people's deputies of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", the Criminal Code of Ukraine from October 27, 2020, No. 13-r/2020. Case No. 1-24/2020 (393/20)]. (n.d.). ccu.gov.ua. Retrieved from <http://ccu.gov.ua/dokument/13-r2020> [in Ukrainian].
- Rothstein, B. (2013). Corruption and Social Trust: Why the Fish Rots from the Head Down. *Social Research*, 4(80), 1009-1032. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/24385649>.
- Rozbizhna dumka suddi Serhiia Holovatoho u spravi za konstytutsiynym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii", Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Sprava No. 1-24/2020(393/20) [Dissenting opinion of Judge Serhiy Holovaty in the case on the constitutional petition of 47 people's deputies of Ukraine regarding the compliance of certain provisions of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" with the Criminal Code of Ukraine. Case No. 1-24/2020(393/20)]. www.ccu.gov.ua. Retrieved from <http://www.ccu.gov.ua/dokument/13-r2020> [in Ukrainian].
- Seligson, M.A. (2002). The impact of corruption on regime legitimacy: A comparative study of four Latin American countries. *The Journal of Politics*, 64(2), 408-433. doi: <https://doi.org/10.1111/1468-2508.00132>.
- Shchodo lysta prezidentiv GRECO ta Venetsiiskoi komisii do Holovy Verkhovnoi Rady stosovno konstytutsiinoi kryzy v Ukraini. 1 lystop. 2020 r. [Regarding the letter of the Presidents of GRECO and the Venice Commission to the Chairman of the Verkhovna Rada regarding the constitutional crisis in Ukraine. November 1, 2020]. (n.d.). nazk.gov.ua. Retrieved from <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/shchodo-lysta-prezydentiv-greco-ta-venetsiyskoyi-komisiyi-do-golovy-verhovnoyi-rady-stosovno-konstytutsiynoyi-kryzy-v-ukrayini/> [in Ukrainian].
- Trepak, V.M. (2020). Teoretyko-prykladni problemy zapobihannia ta protydii koruptsii v Ukraini [Theoretical and applied problems of preventing and combating corruption in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Ugolovnyy kodeks Gruzii ot 22 iulia 1999 g. No. 2287-vs po sostoiianiiu na 19 sent. 2020 g. [The Criminal Code of Georgia from July 22, 1999, No. 2287-vs Sun as from September 19, 2020]. (n.d.). www.legislationline.org. Retrieved from https://www.legislationline.org/download/id/8847/file/Georgia_Criminal_Code_am2020_ru.pdf [in Russian].
- Vozniuk, A.A. (2019). Psykholohichni teorii poiasnennia koruptsii [Psychological theories to explain corruption]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 25(2), 7-15. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.7> [in Ukrainian].
- Vozniuk, A.A. (2020). Nekonstytutsiynist deklarovannia nedostovirnoi informatsii: arhumenty ta kontrarhumenty [Unconstitutionality of declaring unreliable information: arguments and counterarguments]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri, Realization of the state anti-corruption policy in the international dimension: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference*. (Vols. 1-2), (pp. 61-65). V.V. Cherniei, S.D. Husariev, S.S. Cherniavskiyi (et al.) (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Yongkang, Li, & Zhen, Yan. (2013). Civil Service Property Declaration System in US and Its Enlightenments to China. In *2013 International Conference on Public Management (ICPM-2013)*. Atlantis Press. doi: <https://doi.org/10.2991/icpm.2013.46>.
- Za umysne zaznachennia nedostovirnykh vidomostei na bilsh nish 1 mln hrn maie peredbachatysia pozbavlennia voli. Inakshe efektyvne zapobihannia koruptsii bude nemozhlyvym. 26 lystop. 2020 r. [Imprisonment should be provided for intentionally providing inaccurate information for more than UAH 1 million. Otherwise, effective prevention of corruption will be impossible. October 26, 2020]. *Sait "Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii", Site "National Agency on for Corruption Prevention"*. Retrieved from <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/za-umysne-zaznachennya-nedostovirnyh-vidomostej-na-bilsh-nish-1-mln-grn-maye-peredbachatysia-pozbavlennya-voli-inakshe-efektyvne-zapobigannya-koruptsiyi-bude-nemozhlyvym-nazk/> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Чернявський С., Вознюк А. Зарубіжний досвід правової протидії незаконному збагаченню. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 17 (1). С. 79–89. doi: <https://doi.org/10.33270/04191701.79>.
- Дудоров О. О., Коломоєць Т. О., Кушнір С. М., Макаренков О. Л. Загально-теоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антико-рупційної реформи в Україні : колективна монографія. Запоріжжя, 2019. 476 с.
- Кримінальний кодекс Болгарії від 1 трав. 1968 р. (станом на 4 груд. 2020 р.). URL: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/1589654529>.
- Кримінальний кодекс Чеської республіки від 8 січ. 2009 р. (станом на 1 жовт. 2020 р.). URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>.
- Кримінальний кодекс Латвії від 17 черв. 1998 р. (станом на 11 черв. 2020 р.). URL: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>.

- Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи : монографія. Одеса : Гельветика, 2017. 582 с.
- Nathanson S. Why good government matters. *Crime, Law and Social Change*. 2013. No. 1 (60). P. 107–114. doi: <https://doi.org/10.1007/s10611-013-9438-x>.
- Ngumbi E., Owiny P. From Paper to Practice: Enhancing Public Sector Accountability in Africa through Reform of Wealth Declaration Systems (April 18, 2020). URL: <https://ssrn.com/abstract=3579514>. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3579514>.
- Окрема думка судді Конституційного Суду України Колісника В. П. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовт. 2020 р. № 13-р/2020. URL: <http://www.ccu.gov.ua/dokument/13-r2020>.
- Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В. В. стосовно Рішення у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020. URL: <http://www.ccu.gov.ua/dokument/13-r2020>.
- Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О.О. у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України. URL: <http://www.ccu.gov.ua/dokument/13-r2020>.
- Податковий кодекс Німеччини від 16 берез. 1976 р. (зі змінами від 3 груд. 2020 р.). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/ao_1977/.
- Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 р. № 13-р/2020. Справа № 1-24/2020(393/20). URL: <http://ccu.gov.ua/dokument/13-r2020>.
- Rothstein B. Corruption and Social Trust: Why the Fish Rots from the Head Down. *Social Research*. 2013. No. 4. Vol. 80. P. 1009–1032. doi: <http://www.jstor.org/stable/24385649>.
- Розбіжна думка судді Сергія Головатого у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України. Справа № 1-24/2020(393/20). URL: <http://www.ccu.gov.ua/dokument/13-r2020>.
- Seligson M. A. The impact of corruption on regime legitimacy: A comparative study of four Latin American countries. *The Journal of Politics*. 2002. No. 64 (2). P. 408–433. doi: <https://doi.org/10.1111/1468-2508.00132>.
- Щодо листа президентів GRECO та Венеційської комісії до Голови Верховної Ради стосовно конституційної кризи в Україні. 1 листоп. 2020 р. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/shhodo-lysta-prezydentiv-greco-ta-venetsijskoyi-komisiyi-do-golovy-verhovnoyi-rady-stosovno-konstytutsijnoyi-kryzy-v-ukrayini/>.
- Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. 481 с.
- Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287-вс по состоянию на 19 сент. 2020 г. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8847/file/Georgia_Criminal_Code_am2020_ru.pdf.
- Вознюк А. А. Психологічні теорії пояснення корупції. *Юридична психологія*. 2019. № 25 (2). С. 7–15. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.7>.
- Вознюк А. А. Неконституційність декларування недостовірної інформації: аргументи та контраргументи. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 61–65.
- Yongkang Li, Zhen Yan. Civil Service Property Declaration System in US and Its Enlightenments to China (2013, May). In *2013 International Conference on Public Management (ICPM-2013)*. Atlantis Press. doi: <https://doi.org/10.2991/icpm.2013.46>.
- За умисне зазначення недостовірних відомостей на більш ніж 1 млн грн має передбачатися позбавлення волі. Інакше ефективне запобігання корупції буде неможливим. 26 листоп. 2020 р. *Національне агентство з питань запобігання корупції*: [сайт]. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/za-umysne-zaznachennya-nedostovirnyh-vidomostej-na-bilsh-nish-1-mln-grn-maye-peredbachatysya-pozbavlennya-voli-inakshe-efektyvne-zapobigannya-korupsiyi-bude-nemozhlyvym-nazk/>.

Стаття надійшла до редколегії 16.07.2020

Vozniuk A. – Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Scientific Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626>

Recognition of Article 366-1 of the Criminal Code of Ukraine as Unconstitutional: Conceptual Shortcomings of Constitutional Court Decision

*The **purpose** of the article is to analyze arguments of the Constitutional Court of Ukraine regarding the recognition of Art. 366-1 of the Criminal Code of Ukraine such that does not comply with the Constitution of Ukraine, in order to assess the degree of the objectivity decision. The article uses a set of **scientific methods**, namely: terminological, system-structural, formal-logical, comparative-legal. The theoretical basis of study is constituted by works of Ukrainian and foreign scholars, provisions of the Criminal Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», as well as practice of their application. **Scientific novelty** of article is that it reveals the main shortcomings of arguments of the Constitutional Court of Ukraine on recognition of Art. 366-1 of the Criminal code of Ukraine such that does not correspond to the Constitution of Ukraine, in particular insufficient unfoundedness of this decision is proved. The paper also formulates circumstances, which necessitate the criminalization of intentional failure to file a declaration and declaring inaccurate information. **Conclusions.** The hypothesis of an unconstitutional article 366-1 of the Criminal Code of Ukraine cannot be considered as proven given the lack of necessary arguments in the relevant decision of the Constitutional Court of Ukraine. Social conditionality of establishment of appropriate criminal law prohibitions (submission of knowingly unreliable information in the declaration and intentional failure to submit the declaration) is determined by the following circumstances: 1) public danger of such acts; 2) the need to ensure compliance with obligation to declare; 3) the need to create preconditions for proving illegal enrichment; 4) the need to ensure transparency in activities of persons authorized to perform functions of the state or local self-government, to carry out an objective assessment of their work, as well as to identify possible signs of committing illegal acts; 5) availability of potential in context of corruption offenses prevention; 6) the need to perform duties set forth in Art. 67 of the Constitution of Ukraine; f) Ukraine's international legal obligations to prevent and combat corruption offenses.*

Keywords: declaring unreliable information; declaration of person authorized to perform the functions of state or local self-government; corruption; corruption criminal offense; unconstitutionality of law; violation of financial control requirements.

UDC 343.8

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.32>

Pomazanov A. – Ph.D in Law, Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems Preventive Action and Prevent Corruption of the Educational and Research Institute No. 3 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8081-7138>;

Chornousko M. – Ph.D in Law, Attorney, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6015-5627>

Some Issues of Institutional and Legislative Support to Prevent Corruption in the Context of Current Challenges

*The **purpose** of the paper is to clarify the urgent problems in the area of corruption preventing in the context of modern law enforcement challenges and making of some proposals to overcome them as well as to eliminate the causes and conditions that contributed to their emergence. **Methodology.** To achieve the goal of the study a set of general scientific and special methods was used, in particular: historical, logical, system-structural, statistical, modeling, analysis, synthesis, induction and deduction methods. The **scientific novelty** lies in outlining the author's approach to the unification of institutional, legislative and practical support for the prevention of corruption, taking into account the requirements of international standards and the specifics of national law enforcement. **Conclusions.** It is necessary to ensure a balanced relationship between legal and institutional support for combating corruption, to prevent the empowerment of authorized bodies with excessive or exclusive rights in order to prevent them from exceeding their powers, as well as to minimize the risks of arbitrary interpretation of relevant legislation, including by minimizing discretionary powers.*

Keywords: corruption; prevention of corruption; anti-corruption policy; abuse of influence; declaring of unreliable information; illicit gain; independence of judiciary; Constitutional Court of Ukraine; constitutional crisis.

Introduction

The proper organizational, institutional, legislative and practical issues of the prevention of corruption support have not lost their relevance for many years.

Furthermore, such issues become importantly taking into account a significant amount of objective and subjective factors that led to the improvement of corruption methods, increasing corruption risks and formation of new approaches to combating this phenomenon at the state level, in particular, by the law enforcement agencies.

Meanwhile, today corruption crimes remain one of the most considerable obstacles to the formation in Ukraine proper conditions for the functioning of public and private institutions, ensuring a favorable investment climate, as well as the development of the state and society as whole.

In general, preventing and combating of corruption issue has been the subject of such scientists researchs as O. Bandurka, Y. Busol, V. Hvozdetzkyi, O. Dudorov, V. Borkov, V. Kyrychko, M. Kocherov, M. Melnyk, V. Tyutyuhin, M. Iaroshenko etc. However, the rapid dynamic development of public relations in this area encourages further research in terms of new challenges that arise in the course of law enforcement activities by judicial and law enforcement agencies.

The purpose and objectives of the study

The aim of the paper is to clarify the urgent problems in the area of corruption preventing in the context of modern law enforcement challenges and making of some proposals to overcome them as well as to eliminate the causes and conditions that contributed to their emergence.

Presentation of the main material

Research of the Corruption Perceptions Index indicators in Ukraine (2019), that have been provide by Transparency International, shows that currently Ukraine is on 126th place out of 180 possible on this indicator ("Indeks spryiniattia", 2019). Taking into account the indicators of the same rating for the previous three years, Ukraine actually returned to the «achievements» of 2017. This means that in terms of law enforcement, the quality of the fight against corruption in Ukraine is not improving, despite ongoing reforms of anti-corruption institutions. Thus, the so-called «primitive nature» of corruption still prevails (Andrushchenko", 2016, p. 148), integrated into modern society. But today there is no doubt about that the corruption is an indicator of the presence of gaps in the public system state administration (Chorny, 2020, p. 68).

According to expert research, among the factors that reduce the level of effectiveness of anti-corruption, note such as imperfect legislation, shortcomings of the system of state institutions to combat corruption, corruption in law enforcement

and the judiciary, etc ("Rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennia"). At the same time, the analysis of doctrinal sources shows that these elements in their complex and in essence are the basis for the fight against corruption.

In particular, N. Pidberezhenyuk, addressing the concept of «good governance», which is a comprehensive mechanism for preventing and combating corruption in the EU, emphasizes the basic principles of open government, transparency and clarity of management decision-making procedures, effective mechanisms for monitoring activities, public authorities, etc. (Pidberezhenyuk, 2013, p. 158-159).

In addition to the above, according to the data for January-December 2020, published on the web portal of the Prosecutor's General Office, the effectiveness of NABU is not significant enough. Thus, during the reporting period, 128 criminal offenses of abuse of power or official position were recorded (Article 364 of the Criminal Code), of which in 5 cases a notice of suspicion was served; 5 criminal offenses of declaring unreliable information (Article 366-1 of the Criminal Code), of which in 4 cases a notice of suspicion was served; 82 criminal offenses of accepting an offer, promise or receiving an improper benefit by an official (Article 368 of the Criminal Code), of which only 9 were served with a notice of suspicion; 38 criminal offenses concerning an offer, promise or provision of illegal benefit to an official (Article 369 of the Criminal Code), of which in 20 cases a notice of suspicion was served; 12 criminal offenses of abuse of influence (Article 369-2 of the Criminal Code) and 4 reports of suspicion ("Konventsiiia Orhanizatsii", 2003).

So, despite the large number of specialized government agencies, their achievements in the direction are small and even ephemeral. The legislation contains inaccuracies that need to be addressed (Sheremetieva, 2019, p. 130-131).

This data convincingly shows that the reform of anti-corruption legislation, which has been carried out in Ukraine for more than ten years, practically does not limit real corruption practices. Thus, in fact even the provisions of the UN Convention against Corruption, ratified by Ukraine, have not been fully implemented.

Especially, given the indicators of practice, the state policy in the field of anti-corruption cannot be assessed as effective and coordinated, which reflects the principles of law and order, proper management of state affairs and state property, honesty and integrity, transparency and accountability ("Rezoliutsiia (97) 24", 1997). However, it should be noted that the provisions of international legal acts of the UN on the subject under study are set out in a fairly general way, which allows them to be clarified and detailed at the regional level and at the level of

domestic law of member states (Kisilevych-Chornoivan, 2018, p. 40).

In addition, it would hardly be justified to claim the establishment in Ukraine of a truly sufficient range of practices aimed at effectively preventing corruption. And, finally, the recent events surrounding the artificial politicization of the decision of the CCU on the constitutional submission of 47 people's deputies of Ukraine on compliance with the Constitution Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», Of the Criminal Code of Ukraine (Koziaikov, & Rybka, 2016), once again questioned Ukraine's compliance with the requirements for preventing corruption among the judiciary without compromising the independence of the judiciary, especially in view of further decisions on the removal of the CCU Chairman. So, the selected adoption procedures go beyond the limits set by law, which not only exacerbated the political conflict, but also deepened the rather long law enforcement crisis caused, among other things, by the low level of law enforcement culture.

It's necessary to understand, that the special role in this process is played by proper legislative support and coordination of the activities of authorized law enforcement agencies. In this context, it is important to empower such bodies with a sufficient amount of relevant goals of their activities, while establishing sufficient procedural levers to ensure the effectiveness of activities and, at the same time, filters to prevent certain abuses.

It should be agreed that the systematic fight against corruption is impossible without improving state regulation of relations between man and government in the field of preventing and combating corruption, bringing the national legal framework in full compliance with international norms and recommendations.

At the same time, it seems reasonable to consider that the necessary for the fight against corruption, as a systemic phenomenon, requires joint coordinated systemic actions of the state executive; local governments; law enforcement agencies, including courts; business; civil society and the media as the «fourth branch of government» ("Consultative Council", 2018, p. 208-209).

Along with that, today, unfortunately, it would be premature to say that such ideals have been achieved, because despite the functioning of a number of specialized anti-corruption bodies, including NABU, SAP, NAPC, the real scale of corruption in Ukraine is not actually reduced.

Although, for example, given the integrative role of the law in the regulation of anti-corruption, it can be argued that the prosecutor's office should play an independent and, at the same time, systemic role, promoting the capacity of other anti-corruption

bodies to exercise their statutory powers and remedies (Koziaikov, & Rybka, 2016, p. 101).

Almost the same point of view we could see in scientific researches of some other authors. For example, I. Kurbatova emphasizes that the Prosecutor's Office of Ukraine occupies a central place in the system of law enforcement agencies of Ukraine in the field of combating corruption. It implements this counteraction by implementing the functions of procedural management of pre-trial investigation and support of public prosecution in court, coordination of actions of law enforcement agencies in the field of combating criminal corruption. Some elements of counteraction to corruption are also present during the implementation of the function of supervision over the execution of court decisions in criminal proceedings, the application of other measures coercive in nature, restricting the constitutionally guaranteed rights and freedoms of citizens (Kurbatova, 2019, p. 67).

Besides that, it is necessary to state the frankly unsatisfactory and dangerous, from the standpoint of the need to comply with the Constitution of Ukraine and the fundamental principles of law, approach to legislative support to prevent and combat corruption.

As the scale of this problem today does not allow to cover its analysis in general, we note only that recent developments around e-declaration, which became a leading topic for scientific and professional discussions in late 2020 and will undoubtedly continue to be so instead of eliminating, by making some changes to the legislation, were only deepened by the latter.

Thus, the provisions of a number of draft laws, allegedly aimed at resolving the so-called «constitutional crisis», have been criticized. Given this, one of the most important elements of anti-corruption policy should be the need for careful planning of legislation in this area.

However, it should be understood that, despite the urgency of the above, the fulfillment of such a requirement alone cannot become an «anti-corruption panacea»: without appropriate law enforcement measures it is unlikely to really meet all the challenges facing the state today.

In particular, examining the resonant decision of the CCU, we see that the main focus is on substantiating the provisions of the Basic Law on the exercise of legislative, executive and judicial powers within the limits established by the Constitution and in accordance with the laws of Ukraine (Article 6); recognition and action in Ukraine of the rule of law; the highest legal force of the Constitution of Ukraine (Article 8); guarantee by the Constitution of the laws of Ukraine of independence and inviolability of the judge and prohibition of influence on the judge in any way (art. 126); guarantees of the independence and inviolability of

a CCU judge are guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine, as well as the prohibition of influencing a CCU judge in any way (Article 149).

In view of them, the Court concludes that it is necessary to legislate to prevent undue pressure, influence or control by the executive or the legislature on the judiciary and to prevent the emergence of regulations that will allow the legislature to control the judiciary and judges. functions and powers, which will lead to interference in the activities of the judiciary and encroachment on its independence, enshrined in the Basic Law of Ukraine.

Finally, the CCU stressed that any action to establish appropriate bodies, introduce certain forms of control or accountability should be accompanied by adherence to the principles of judicial independence and non-interference in the activities of courts and judges.

At the same time, we see that the CCU draws the legislator's attention to the fact that when introducing the powers and rights of the NAPC and other executive bodies concerning judges who have a special status and belong to the judiciary, it should distinguish the category of judges of the judiciary. judges of the CCU, taking into account the principle of independence of the judiciary ("Rishennia Konstytutsiinoho Sudu", 2020). In other words, it indicates the inadmissibility of the executive's control over the judiciary.

Thus, it should be noted that in this case, in the decision of the CCU, the substantiation of the unconstitutionality of a number of provisions of the law concerning not only judges but also other subjects of declaration is reduced to guarantees of judicial independence.

At the same time, it is difficult to argue that the nature of the wording of Article 366-1 of the Criminal Code not only significantly complicates its application in practice (as evidenced by the actual failure of the vast majority of persons against whom criminal proceedings have been initiated) it is necessary to prove the existence of the relevant intent, but also does not allow to declare unconstitutional only a certain part. This is not consistent with the concept of the rule of law and the principle of the rule of law, enshrined in the first part of Article 8 of the Basic Law of Ukraine, in particular its elements such as legal certainty and predictability of the law ("Rishennia Konstytutsiinoho Sudu", 2020).

Thus, in fact, the main objective shortcoming of the outlined decision is a certain inconsistency of wording, which calls into question its validity in the part concerning the other points of the constitutional submission.

Meanwhile, the CCU does not deny that anti-corruption reform in Ukraine has become an indisputable requirement of society, emphasizing that any reforms must be carried out in compliance with the principle of constitutionality and the rule of law, taking

into account its components such as legal certainty, predictability, proportionality and proportionality ("Rishennia Konstytutsiinoho Sudu", 2020).

Under such conditions, it would be logical and legally sound, upon the promulgation of the decision, to draft and submit to Parliament bills that would allow criminal prosecution for the relevant actions already taking into account the remarks of the CCU.

That is, the priority was to carry out proper technical and legal work instead of applying a completely populist approach of «political expediency», which hides the purpose and means that contradict the Basic Law and will have further consequences that may be qualified by certain articles of the Criminal Code.

However, the vector chosen at the time put an end to the future of Ukrainian constitutionalism, parliamentarism and anti-corruption, legitimizing unconstitutional initiatives and, de facto, threatening national security, not to mention the threat to the quality of lawmaking and sustainable law enforcement.

At the same time, it is the bodies of the judiciary and constitutional control that perform the functions of proper legal restraint of the legislative and executive branches, as well as control over the activities of these branches of government in order to prevent them from exceeding their powers. All at once, we have to agree that the process of vetting judges in this part must in itself have an adequate level of transparency and be carried out by completely impartial entities, which has not yet been implemented in the newly adopted relevant laws.

As we could see from the above, the highest judicial bodies have the right to demand the establishment of special legal regulation of the relevant relations, moreover, to claim the creation of a separate specially authorized body within the judiciary. The doctrine of constitutional law considers the decision of the CCU on the unconstitutionality of laws and other normative legal acts as a component of current legislation, which in the hierarchical sense is higher than laws, it takes place after the Constitution of Ukraine.

At the same time, the actual constitutional control is conditioned by such elements as human rights and the need to control the government. The above should be taken into account, first of all, when talking about any further steps of the state concerning the activity of the CCU and the implementation of its decisions.

Therefore, the answer to the question of what should be a single state decision that would minimize the occurrence of probable negative consequences for Ukraine, should be unequivocal: only that primarily takes into account the requirements of the Basic Law as a basis for normal society and state, despite on certain political

aspirations and hopes. Of course, it should be about the development and adoption in a constitutional manner and as soon as possible of the appropriate anti-corruption legislation, taking into account the reservations expressed by the CCU.

As expected, on the wave of general resonance it was announced that allegedly 59 % of Ukrainians, according to opinion polls, have a negative attitude to the decision of the CCU. At the same time, it is necessary to understand certain features of the formation of public opinion, such as the predominant influence of the media, political elites, etc. on this process.

Combined with the catastrophically low level of trust in state institutions, including the judiciary, and the lack of a sufficient level of legal culture to analyze such events and elementary attempts to take advantage of critical thinking, such results are not unexpected, as is their active broadcasting. Allegedly as a confirmation of the urgent need to restore confidence in the CCU and the timeliness of the presidential reaction. However, in fairness, it should be recalled that the same opinion polls show an even lower level of trust in anti-corruption institutions, which in one way or another serves as an indicator of the lack of state achievements in preventing corruption.

Speaking about the steps of the so-called «restoration of confidence in the judiciary», including, in conjunction with the proposed algorithm for bringing CCU judges to justice for corruption offenses, it is advisable to refer to the CREC Conclusion № 21 (2018) ("Consultative Council", 2018).

Thus, the body notes the special importance of a balanced approach to the procedures introduced in this part, given the exceptional role of the judge in ensuring the functioning of society and a democratic state. Therefore, the latter should be based on the priority of independence, impartiality and integrity of the judiciary.

In addition to anti-corruption measures, the CCJE emphasizes the need to provide normative, institutional, infrastructural and other organizational guarantees for the independence of judges in this context, given that the state is responsible for ensuring sufficient funding for these. At the same time, according to the CCJE, a corrupt act committed by a judge should be considered in accordance with the principle of proportionality and taking into account its gravity.

It may be punishable by dismissal of a judge or other appropriate disciplinary action taken as a result of disciplinary proceedings. The benchmark in each case should be the impact of the act on public confidence in the judiciary. At the same time, the body is in favor of creating specialized bodies focused on ensuring the fight against corruption among judges ("Consultative Council", 2018).

In view of the above, it will be justified to note that the approach chosen by the legislator to regulate the peculiarities of drawing up a protocol on administrative offenses against judges and judges of the CCU by the National Agency for Prevention of Corruption (NAPC) de facto does not provide sufficient special guarantees. despite partial (formal) involvement in relevant GRP procedures.

Experts in the field of anti-corruption policy, defining its main functions, focus on such things as preventing conflicts of interest, checking the property declarations of officials and providing access to relevant information to the public.

At the same time, speaking about the group of preventive functions, among others they single out the increase of transparency of the public service, and about the so-called «repressive» functions – they emphasize the potential of criminal prosecution.

First of all, in this context, the authors point to the exceptional importance of the quality of the legal framework, and at the same time – the effectiveness of specialized legislation at all stages of criminal proceedings (Marchenko, 2018, p. 159-160), with which, of course, it is worth agreeing.

At the same time, it should be noted that especially important in this context is to ensure compliance with the basic principles of criminal proceedings, defined in Art. 7 of the CPC, in order to perform the tasks of criminal proceedings in this category of cases.

Of particular importance is the maximum coordination of law enforcement agencies, ensuring effective procedural guidance of pre-trial investigation of criminal proceedings, as well as the appropriate level of adversarial parties during the pre-trial investigation and strict performance of duties of the parties at trial and observance of their rights by the court.

It should be noted that such conclusions are in line with the provisions of the Guidelines for the Fight against Corruption (Resolution 97 (24), adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 6 November 1997). Thus, the analyzed act is about ensuring the independence and autonomy of persons responsible for investigation and trial, in particular, their protection from undue influence.

In addition, the document emphasizes the need to provide law enforcement agencies and their officials with sufficient effective means to obtain evidence and ensure the confidentiality of investigations ("Rezoliutsiia (97) 24"). Despite the fact that from a formal point of view, the Ukrainian sectoral legislation meets the above characteristics, the analysis of the practice of its application shows somewhat contradictory results, which allow to state the complex nature of the studied problem. The lack of clear ideas about the coordination of law

enforcement agencies in the relevant direction at the level of the Anti-Corruption Strategy of the state for 2020–2024 is not an optimistic factor for the formation of high-quality, established and unambiguous law enforcement practice in the near future ("Proekt Zakonu", 2020).

Thus, the proposals declared in the draft (along with the need to ensure the inevitability of legal liability) to prevent corruption in the priority areas, which are the activities of the court, prosecutor's office and police, are quite controversial. For example, it is proposed to implement in the legislation the notion of reasonable doubt in the integrity of a judge, which in itself does not meet the requirement of legal certainty. Moreover, all doubts about the integrity of a judge should, in the opinion of the NAPC, be interpreted not in his favor ("Proekt Zakonu", 2020).

In view of the above, it is possible to predict the emergence of probable contract proceedings of a relevant nature and, as a consequence, the restoration of violated rights of judges in court, which will eventually entail significant costs for statutory compensation. Whether the state and society will benefit from such a step is a rhetorical question.

The authors of the Strategy did not deviate from the idea of creating «new courts», which will be formed based on the results of competitions. At the same time, from a practical point of view, in conditions when the existing courts in Ukraine are not fully staffed, and some courts do not have a single judge with the right to administer justice, such a provision does not seem entirely clear from the point of view of law enforcement. to a fair trial and a reasonable time for trial. No less controversial are the provisions proposed to the current criminal procedure legislation. It is about the possibility during the trial of criminal proceedings «to use the entire amount of evidence obtained during the pre-trial investigation, the inadmissibility of which is not expressly provided by law» ("Proekt Zakonu", 2020).

In this context, it is important (as the scientists substantiate notice), that the concept of reforming the criminal justice system in the context of their fight against corruption should be systematic, comprehensive and have a proper scientific and theoretical justification. Equally important is the fact that this process must take place gradually (Odnolko, 2020, p. 165). In this case, all of such steps must result in the transformations of law enforcement agencies from purely punitive to bodies whose main goal is to restore violated human rights and prevent such violations in general (Odnolko, 2020, p. 168).

At the same time, as V. Timashov rightly points out, the immediate goals of Ukraine's policy to combat corruption in the civil service are: protection of the interests of the State Budget; strengthening Ukraine's economic and political position in the

world community; improving anti-corruption; ensuring the creation of a comprehensive system of state control over the implementation of anti-corruption legislation; intensification of Ukraine's participation in the development of international cooperation in the field of anti-corruption; bringing the legislation of Ukraine in line with international legal acts and further formation of civil society institutions (Timashov, 2017, p. 342).

Furthermore, effective counteraction to corruption is not impossible without systemic research of the essential signs and without manifestations of corruption as a negative social phenomenon, and as a result, definition of the concept of «corruption» (Novak, 2019, p. 64).

Despite the veiled nature of the provision, there is reason to believe that it is in fact the use of materials that can only be formally obtained in a lawful manner, which in fact contradicts the principles of criminal procedure law in evidence and used to the detriment of constitutional rights. Summing up, we conclude that both the provisions of the analyzed project and further steps of the state towards the implementation of the Strategy should

be based solely on ensuring the balance of public interest and constitutional rights of citizen, while meeting the basic requirements for quality of legislation and legal certainty.

Scientific novelty

The scientific novelty lies in outlining the author's approach to the unification of institutional, legislative and practical support for the prevention of corruption, taking into account the requirements of international standards and the specifics of national law enforcement.

Conclusions

Taking into account this analysis, it is necessary, in the context of optimizing the state anti-corruption policy, to ensure a balanced relationship between legal and institutional support for combating corruption, preventing the empowerment of excessive or exclusive rights to prevent them from exceeding their powers, and minimizing risks. relevant legislation, including by minimizing discretionary powers.

REFERENCES

- Andrushchenko, L. (2016). Sutnist yavlyshcha "koruptsii" ta prychny yoho isnuvannia v Ukraini [The essence of the phenomenon of "corruption" and the reasons for its existence in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo, Law and society*, 3(1), 148-153 [in Ukrainian].
- Chornyi, V. (2020). Zmist koruptsii v orhanakh derzhavnoi vlady: teoretychnyi aspekt [The content of corruption in public authorities: theoretical aspect]. *Teoriia i praktyka derzhavnoho upravlinnia, Theory and Practice of Public Administration*, 3, 63-70. doi: 10.34213/tp.20.03.07 [in Ukrainian].
- Consultative Council of European Judges (CCJE) "Preventing Corruption Among Judges CCJE Opinion No. 21 (2018)". (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/ccje-2018-3e-avis-21-ccje-2018-prevent-corruption-amongst-judges/16808fd8dd>.
- Indeks spriyniattia koruptsi - 2019 [Corruption Perceptions Index - a 2019 research]. *Site "Transparency International Ukraine"*. Retrieved from <https://ti-ukraine.org/research/index-spryniattia-koruptsiyi-2019> [in Ukrainian].
- Kisilevych-Chornoivan, O., & Shashkova-Zhuravel, L. (2018). Pravovi aspekty borotby z koruptsiieiu na mizhnarodnomu rivni [Legal aspects of corruption combating at the international level]. *Paradyhma prava ta derzhavnoho upravlinnia, Paradigm of Law and Public Administration*, 1(1), 31-42. doi: 10.32689/2617-9660-2018-1-1-31-42 [in Ukrainian].
- Konventsia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii: mizhnar. dok. vid 31 zhovt. 2003 r. [The UN Convention against Corruption was adopted at the 58th session of the UN General Assembly from October 31, 2003]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text [in Ukrainian].
- Koziakov, I., & Rybka, M. (2016). Mistse ta rol prokuratury u borotbi z koruptsiieiu [The place and role of the prosecutor's office in combating corruption]. *Naukovyi zhurnal Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 4, 95-102 [in Ukrainian].
- Kurbatova, I. (2019). Rol prokuratury u systemi zapobihannia koruptsii ta borotby z neiu [The role of the Prosecutor's Office in the corruption preventing and combating system]. *Yurydychnyi visnyk, Legal Bulletin*, 4, 66-71. doi: 0.32837/yuv.v0i4.971 [in Ukrainian].
- Marchenko, O. (2018). International practice of the phenomenon of corruption conceptualizing. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 64-67. doi: 10.31733/2078-3566-2018-2-64-67.
- Novak, N. (2019). Teoretychni ta metodolohichni zasady formuvannia ta realizatsii natsionalnoi antykoruptsiinoi polityky [Theoretical and methodological principles of formation and implementation of national anti-corruption policy]. *Doctor's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].
- Odnolko, I. (2020). Kontseptsia reformuvannia systemy kryminalnoho sudochynstva v konteksti poiednannia koruptsii [The concept of reforming of the criminal justice system in the context of corruption combating]. *Pravo. ua, Law.ua*, 1, 164-169. doi: 10.32782/LAW.2020.1.25 [in Ukrainian].
- Pidberezhenyuk, N. (2013). Mekhanizmy upravlinnia dlia zapobihannia ta protydii koruptsii v krainakh YES: dosvid Polshchi [Management mechanisms for preventing and combating corruption in EU countries: the experience of Poland]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia, Effectiveness of public administration*, 36, 158-165 [in Ukrainian].

- Proekt Zakonu "Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2020-2024 roky": vid 21 veres. 2020 r. No. 4135 [Draft Law "On the Principles of State Anti-Corruption Policy for 2020-2024" from September 21, 2020, No. 4135]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70007 [in Ukrainian].
- Rezoliutsiia (97) 24 Komitetu ministriv Rady Yevropy "Pro dvadtsat printsypiv borotby z koruptsiieiu": vid 6 lustop. 1997 r. [Resolution 97 (24) adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe "On twenty principles of fighting corruption" from November 6, 1997]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_845#Text [in Ukrainian].
- Rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennia Tsentru Razumkova [The results of a sociological study by the Razumkov Center]. (n.d.). *razumkov.org.ua*. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia> [in Ukrainian].
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii", Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. Sprava No. 1-24/2020(393/20): vid 27 zhovt. 2020 r. No. 13-r/2020 [Decisions of the CCU on the constitutional petition of 47 people deputies of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", the Criminal Code of Ukraine. Case No. 1-24/2020(393/20) from October 27, 2020, No. 13-r/2020]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> [in Ukrainian].
- Sheremetieva, O. (2019). Instytutsiino-pravovi osnovy zapobihannia ta protydii koruptsii ta vidmyvanni hroshei v Ukraini [Institutional and Legal Basis of Preventing and Counteracting Corruption and Money Laundering in Ukraine]. *Ohliad prava Kyivskoho universytetu prava, Law Review of Kyiv University of Law*, 3, 128-133. doi: 10.36695/2219-5521.3.2019.20 [in Ukrainian].
- Timashov, V. (2017). The causes and conditions of corruption in Ukraine. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika", Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 1, 338-344. doi: 10.23939/law2017.865.338.

Стаття надійшла до редколегії 29.07.2020

Помазанов А. В. – кандидат юридичних наук, науковий співробітник наукової лабораторії з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції навчально-наукового інституту № 3 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8081-7138>;

Чорноусько М. В. – кандидат юридичних наук, адвокат, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6015-5627>

Аспекти інституційного та законодавчого забезпечення запобігання корупції в контексті викликів сьогодення

Метою статті є з'ясування нагальних проблем у сфері запобігання корупції у світлі сучасних правозастосовних викликів і формулювання пропозицій щодо їх подолання, а також усунення причин і умов, що сприяли їх виникненню. **Методологія.** Для досягнення мети дослідження було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: історичний, логічний, системно-структурний, статистичний, методи моделювання, аналізу, синтезу, індукції та дедукції. **Наукова новизна** полягає в окресленні авторського підходу до уніфікації інституційного, законодавчого та практичного забезпечення запобігання корупції з урахуванням вимог міжнародних стандартів і специфіки національного правозастосування. **Висновки.** Необхідним є гарантування збалансованого співвідношення між правовим та інституційним забезпеченням протидії корупції, недопущення наділення уповноважених органів надмірними або винятковими правами з метою унеможливлення перевищення ними своїх повноважень, а так само – мінімізація ризиків довільного трактування відповідних законодавчих норм, зокрема шляхом зведення до мінімуму обсягу дискреційних повноважень.

Ключові слова: корупція; запобігання корупції; антикорупційна політика; зловживання впливом; декларування недостовірної інформації; неправомірна вигода; незалежність суду; Конституційний Суд України; конституційна криза.

УДК 342.95

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.39>

Волюйко О. М. – кандидат юридичних наук, начальник кафедри правового забезпечення службово-бойової діяльності Київського факультету Національної академії Національної гвардії України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0894-5004>

Аналіз санкцій статті 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення

Метою статті є виявлення основних вад адміністративного стягнення за порушення правил щодо карантину людей (ст. 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення) з метою формування науково обґрунтованих шляхів їх усунення. У статті використано комплекс наукових методів, а саме: термінологічний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці українських та іноземних учених, положення Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також практика їх застосування. Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній виявлено низку вад, притаманних санкції ст. 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Це надало можливість сформулювати пропозиції щодо їх усунення шляхом зменшення мінімальної та максимальної меж стягнення у вигляді штрафу за порушення правил щодо карантину людей, узгодження меж санкцій ст. 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення та ст. 325 Кримінального кодексу України, а також розширення меж санкцій ст. 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення шляхом введення альтернативних стягнень у формі попередження та домашнього адміністративного арешту. За результатами здійсненого дослідження сформульовано такі висновки: 1) ключові вади санкцій ст. 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення полягають у надмірній суворості розмірів штрафів для окремих категорій громадян, їх безальтернативності, відсутності належної диференціації адміністративної відповідальності за правопорушення, передбачені ст. 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також наближеності міри стягнення, передбаченої ст. 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення до розмірів покарань, передбачених ст. 325 Кримінального кодексу України; 2) оптимізація санкцій ст. 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення можлива шляхом: зменшення мінімальної та максимальної меж штрафу, узгодження їх із санкціями ст. 325 Кримінального кодексу України, а також розширення меж санкцій ст. 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення шляхом попередження та домашнього адміністративного арешту; 3) окреслено переваги таких кроків для України як правової держави європейського зразка: а) зниження рівня невдоволеності населення парламентом і суб'єктами правозастосування; б) досягнення балансу між заходами адміністративно-правової та кримінальної відповідальності; в) надання можливості суддям уживати обґрунтованіші, законні та справедливі заходи реагування на вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: адміністративна відповідальність; карантин; коронавірус; адміністративне правопорушення; адміністративні стягнення; інфекційні хвороби; правила карантину людей.

Вступ

У зв'язку зі стрімким поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, держава змушена була вжити комплекс заходів для обмеження масштабів цієї інфекційної хвороби, зокрема й адміністративно-правовими засобами. Так, 17 березня 2020 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», у якому передбачено доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення ст. 44-3, що містить підстави відповідальності за порушення правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб», іншими актами законодавства, а також рішень органів місцевого самоврядування з питань

боротьби з інфекційними хворобами ("Закон України", 2020).

Оперативність реагування на значне поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, позначилася на якості відповідної правової норми. Дискусійною виявилася санкція ст. 44-3 КУпАП з огляду на її безальтернативність і надмірну суворість. Тому справдився прогноз, висловлений у науковій літературі стосовно того, що «недосконалість норми закону негативно позначатиметься й на регулюванні суспільних відносин, що призводитиме до невдоволення населення не лише засобами регулювання суспільних відносин – нормами закону, а й суб'єктами законотворення та правозастосування» (Sambor, 2020, p. 158).

Це питання вивчали такі вчені: А. А. Вознюк, М. Ю. Гаврилюк, В. В. Крикун, С. С. Ковальова, С. М. Козіна, Є. В. Курінний, О. С. Кузембаєв, О. В. Маслак, Є. А. Полянська, Я. І. Роговська,

О. М. Рєзнік, М. А. Самбор, С. С. Чернявський та ін. Однак недослідженими залишилися питання, пов'язані з санкціями ст. 44-3 КУпАП.

Пошук оптимальних виду та розміру адміністративного стягнення за вчинення адміністративного проступку, передбаченого ст. 44-3 КУпАП, обумовлює актуальність цього дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є виявлення основних вад адміністративного стягнення за порушення правил щодо карантину людей (ст. 44-3 КУпАП) з метою формування науково обґрунтованих шляхів їх усунення. Зазначена мета обумовлює необхідність виконання таких завдань: 1) проаналізувати санкції ст. 44-3 КУпАП та виявити її основні вади; 2) порівняти зазначені санкції з санкціями суміжних правопорушень; 3) розглянути можливості вдосконалення цієї частини адміністративно-правової норми.

Виклад основного матеріалу

Проблеми конструювання оптимальних видів і розмірів адміністративних стягнень не проходили повз увагу вчених-адміністративістів й обумовлені вони насамперед відсутністю однозначних правил у цій сфері.

З огляду на це стає очевидним, що постійні трансформаційні процеси, які відбуваються в українському суспільстві та світі загалом, спонукають законодавців до зміни підходів до регулювання суспільних відносин. Не є винятком й інститут адміністративної відповідальності, оскільки будь-яка норма, яка не містить належного забезпечення у вигляді санкції, втрачає свою загальнообов'язковість, обмежуючись лише декларативним характером (Maslak, & Rieznik, 2019, p. 131).

Зазначене безпосередньо стосується й санкції ст. 44-3 КУпАП, адже за її відсутності рівень дотримання правил карантину був би значно нижчим. Якщо стягнення санкції та їх розмір мінімальні, то це негативно позначиться на дотриманні відповідної адміністративно-правової заборони.

Перспективу нововведення деяких видів адміністративних стягнень вітчизняний законодавець окреслює на прикладі досвіду розвинутих країн світу, де їх продуктивно застосовують уже протягом кількох десятиліть. Проте вдосконалення системи адміністративних стягнень відбувається пришвидшеними темпами, а отже, не отримує належного правового забезпечення, що майже щодня негативно позначається як на ефективності її функціонування, так і на стабільності розвитку інституту адміністративної відповідальності загалом (Maslak, & Rieznik, 2019, p. 131).

Не є винятком й адміністративне стягнення за вчинення адміністративного проступку, передбаченого ст. 44-3 КУпАП, за вчинення якого буде накладено штраф на громадян – від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від двох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

З моменту введення цієї норми вчені неодноразово висловлювали різні погляди на санкції ст. 44-3 КУпАП: одні схвалюють таку позицію законодавця, інші – заперечують, оперуючи різними аргументами.

Із цього приводу С. С. Ковальова стверджує: зважаючи на ту обставину, що частина громадян України підписала інформовану згоду встановленого зразка про дотримання обмежувальних заходів, пов'язаних із проведенням проти-епідемічних та/або профілактичних заходів на проміжок часу, зазначений у згоді, а також те, що вони були інформовані про значні негативні наслідки невиконання ними умов карантину, а отже, утворюють значно вищі ризики для суспільства, у порівнянні з іншими громадянами, вбачається доцільним запровадження до них більш жорстких санкцій, співмірних за розміром штрафу з відповідальністю посадових осіб (Kovalova, 2020, p. 165). Реалізація зазначеного твердження можлива або у випадку диференціації адміністративної відповідальності за таке діяння або за умови справедливої індивідуалізації міри стягнення під час притягнення особи до адміністративної відповідальності за порушення правил щодо карантину людей. Однак у будь-якому разі запровадження ще суворіших санкцій буде необґрунтованим кроком законодавця.

Натомість Р. Пилипів й А. Тимчишин стверджують, що це надто значна сума як для пересічного українця. Проте навіть якщо це так, чи достатньо лише обмежуватися усним зауваженням? Адже цілком логічно буде вважати, що значна сума штрафу є співмірною розміру можливої суспільної шкоди правопорушення, навіть із формальним складом (Pylypiv, & Tymchyshyn, 2020, p. 165). Саме держава повинна вживати суворих заходів для захисту життя та здоров'я людей (Rohovska, & Kozin, 2020).

Має рацію Є. В. Курінний, зауважуючи, що ситуація з непомірними розмірами адміністративних штрафів, передбачених санкціями ст. 44-3, укотре переконує нас у доцільності виважено й відповідально ставитися до використання значного потенціалу адміністративних стягнень, зокрема й штрафу. Не слід несвоечасність окремих урядових управлінських кроків, що призвела до суттєвого ускладнення ситуації з коронавірусом в Україні, намагатися компенсувати надмірним застосуванням примусових заходів у вигляді штрафів. З огляду на високий градус

соціального напруження, постає висока ймовірність отримати зовсім неочікуваний, протилежний початковим намірам результат (Kurinyi, 2020, p. 149).

Аналізуючи розміри адміністративного стягнення за вчинення адміністративного проступку, передбаченого ст. 44-3 КУпАП, слід порівняти їх із санкціями схожих норм. У теорії адміністративного права акцентовано на «конкуренції норм статей 44-3 і 42 КУпАП за об'єктом адміністративно-правової охорони й об'єктивною стороною стосовно суспільно небезпечного діяння» (Кругун, 2020, p. 156). Фактично зазначені норми співвідносяться між собою як загальна (ст. 44-3 КУпАП) та спеціальна (ст. 42 КУпАП).

Санкція ст. 42 КУпАП, що встановлює підстави адміністративної відповідальності за порушення санітарних норм, передбачає накладення штрафу на громадян від одного до дванадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб – від шести до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Тобто відмінність між санкціями ст. 44-3 і 42 КУпАП колосальна, що засвідчує необхідність конструювання в ст. 44-3 КУпАП більш м'яких санкцій.

Адміністративний проступок, передбачений ст. 44-3 КУпАП, належить до адміністративних правопорушень із формальним складом, що також має бути враховано під час конструювання відповідної санкції. Хоча формальні склади адміністративних правопорушень «несуть потенційну загрозу заподіяння реальних збитків суспільним відносинам» (Novytska, 2020, p. 205).

Важливих для дослідження окресленої проблематики висновків можна дійти, порівнявши санкції ст. 44-3 КУпАП із санкціями кримінального правопорушення, передбаченого ст. 325 КК України.

Зокрема, науковці А. А. Вознюк та С. С. Чернявський дійшли цілком логічних висновків:

1) мінімальна межа штрафу для злочину й адміністративного правопорушення однакова – тисяча неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) максимальна межа штрафу в адміністративному правопорушенні для громадян становить до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів, а для посадових осіб – до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; для злочинів такої диференціації верхньої межі штрафу немає;

3) необґрунтованим видається той факт, що за вчинення адміністративного правопорушення максимальна межа штрафу є значно суворішою, ніж для злочину (Vozniuk, & Cherniavskyi, 2020). Останній висновок учених засвідчує абсолютну

неприпустимість таких розмірів санкцій ст. 44-3 КУпАП, а також важливість узгодження зазначених санкцій статей КУпАП та КК України. Не випадково Є. В. Курінний вважає це «достатньо дивним і малозрозумілим розв'язанням такого непростого питання» (Kurinyi, 2020, p. 149). За вчинення злочину, який є суспільно небезпечнішим діянням, ніж відповідне адміністративне правопорушення, встановлено альтернативну санкцію, яка, крім штрафу, передбачає арешт на строк до шести місяців, обмеження волі на строк до трьох років, позбавлення волі на той самий строк.

Тобто позиції вчених є неоднозначними. Одні вважають, що санкції ст. 44-3 КУпАП є занадто суворими, з огляду на значний розмір штрафів, а інші, навпаки, пропонують їх підвищити.

У цьому контексті важливо розглянути іноземний досвід у цій сфері.

Дослідники О. М. Рєзнік та Є. А. Полянська, порівнявши національний та іноземний досвід відповідальності за порушення карантинних заходів, доходять висновку, що розмір штрафів є різним, оскільки на це впливає економічний стан відповідної країни; у кожній країні цей розмір є значним для її населення (Rieznik, & Polianska, 2020, p. 221).

Результати дослідження О. С. Кузембаєва засвідчують, що в Україні не найвищий максимальний розмір штрафних санкцій за порушення законодавства у сфері протидії поширенню вірусу COVID-19 (третє місце після Тайваню 1000 %, ОАЕ – 1250 %) і є таким, що наближений до Австралії в цьому питанні – 216 %. Найнижчий рівень максимального розміру штрафних санкцій у співрозмірності з паритетом купівельної спроможності серед проаналізованих країн виявлено в США – 24 %.

З огляду на зазначене учений навіть пропонує узгодити рівень штрафних санкцій в Україні до середнього показника серед інших країн, а саме, на рівні 50–80 % від середньомісячної заробітної плати, що потребує подальшого наукового дослідження (Kuzembaiev, 2020).

Натомість Є. В. Курінний вважає наявний розмір штрафу несправедливим, якщо зважати на кількість наших громадян, які живуть за межею бідності, та розміри прожиткових мінімумів на цей час. Для порівняння він зазначає, що сума мінімального штрафу за схоже правопорушення є меншою у Франції – у 4 рази, Великій Британії – у 6 разів, РФ – в 11 разів (Kurinyi, 2020, p. 150).

Аналіз судової практики накладення стягнень за порушення правил щодо карантину людей засвідчує, що призначення штрафу є непоширеним явищем. Здебільшого судді закривають справу про притягнення до адміністративної

відповідальності за ст. 44-3 КУпАП, звільняючи особу від адміністративної відповідальності у зв'язку з малозначністю адміністративного правопорушення та обмежуючись усним зауваженням.

З огляду на окреслене, вчені вважають логічним доповнити санкцію цієї норми попередженням. Це забезпечить диференційований підхід у процесі притягнення до адміністративної відповідальності, адже для одного порушника сума штрафу є надто мізерною, для іншого – надто великою, а щодо окремих суб'єктів суди обмежуються попередженням (Vozniuk, & Cherniavskiy, 2020). Як альтернативні адміністративні стягнення за порушення цієї статті запропоновано також використовувати попередження та домашній адміністративний арешт, який можливо застосовувати на весь час карантину, але не більше ніж два місяці, із правом на збереження місця роботи («відпустка» за власний рахунок). За таких варіантів цілком логічним сприймався би поділ ст. 44-3 КУпАП на дві частини з фіксацією в санкціях за кожне, альтернативне адміністративному штрафу, стягнення: попередження та домашній адміністративний арешт (без можливості такої альтернативи для посадових осіб) (Kurinni, 2020, p. 149).

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній виявлено низку вад, притаманних санкції ст. 44-3 КУпАП. Це надало можливість сформулювати пропозиції щодо їх усунення шляхом зменшення мінімальної та максимальної меж стягнення у вигляді штрафу за порушення правил щодо карантину людей, узгодження меж санкцій ст. 44-3 КУпАП та ст. 325 КК України, а також розширення меж санкцій ст. 44-3 КУпАП шляхом введення альтернативних стягнень у формі попередження та домашнього адміністративного арешту.

Висновки

За результатами здійсненого дослідження виявлено низку вад, що притаманні санкції ст. 44-3 КУпАП, серед яких: 1) надмірна суворість розмірів штрафів для окремих категорій громадян; 2) її безальтернативний характер, оскільки санкція цієї статті, крім штрафу, не передбачає будь-яких інших видів адміністративних стягнень; 3) відсутність належної диференціації адміністративної відповідальності за правопорушення, передбачені ст. 44-3 КУпАП; 4) наближеність міри стягнення, передбаченого ст. 44-3 КУпАП, до розмірів покарань, передбачених ст. 325 КК України.

З метою оптимізації санкцій ст. 44-3 КУпАП запропоновано: 1) мінімальну та максимальну межу стягнення у вигляді штрафу зменшити; 2) узгодити межі санкцій ст. 44-3 КУпАП та ст. 325 КК України; 3) розширити межі санкції шляхом введення альтернативних стягнень у формі попередження та домашнього адміністративного арешту.

Такі кроки матимуть низку позитивних наслідків для України як правової держави європейського зразка, що сприятимуть: 1) зниженню рівня невдоволеності населення парламентом, який встановив підстави адміністративної відповідальності за порушення правил щодо карантину людей, а також суб'єктами правозастосування – насамперед працівниками Національної поліції України, які складають відповідні адміністративні протоколи, суддями, які приймають рішення про накладення адміністративних стягнень; 2) досягненню балансу між заходами адміністративно-правової та кримінальної відповідальності; 3) забезпеченню можливості суддям уживати об'ґрунтованіших, законних і справедливих заходів реагування на вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44-3 КУпАП.

REFERENCES

- Kovalova, S.S. (2020). Vidpovidalnist za porushennia karantynu ta sanitarnykh pravyl i norm shchodo zapobihannia poshyrenniu koronavirusnoi infektsii (COVID-19) v Ukraini [Responsibility for violation of quarantine and sanitary rules and regulations to prevent the spread of coronavirus infection (COVID-19) in Ukraine]. *Pravo. Liudyna. Dovkillia, Law. Human. Environment*, 11(2), 158-168. doi: <https://doi.org/10.31548/law2020.02.019> [in Ukrainian].
- Krykun, V.V. (2020). Obiektivni osoblyvosti administratyvnykh pravoporushen, peredbachenykh statteiu 443 Kodeksu Ukrainy pro administrativni pravoporushennia ta yikh vplyv na sferu povnovazhen Natsionalnoi politsii Ukrainy [Objective features of administrative offenses provided for in Article 443 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine and their impact on the sphere of authority of the National Police of Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 89(2), 153-163. doi: <https://doi.org/10.32631/v.2020.2.15> [in Ukrainian].
- Kurinni, Ye.V. (2020). Pro aksiologichnu sutnist administratyvnykh shtrafiv [On the axiological essence of administrative fines]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, Bulletin of Zaporizhia National University*, 1, 144-150. doi: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-22> [in Ukrainian].
- Kuzembaev, O.S. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za zarazhennia koronavirusom SARS-CoV-2 (COVID-19) v Ukraini ta deiakym zarubizhnykh krainakh v rakursi ekonomichnoho parytetu [Criminal liability for infection with coronavirus SARS-CoV-2 (COVID-19) in Ukraine and some foreign countries in the perspective of economic parity]. *Visnyk asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy, Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 1(13), 75-91. doi: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.13.2028> [in Ukrainian].

- Maslak, O.V., & Riezniak, O.M. (2019). Problemni aspekty systemy administratyvnykh stiahnen v Ukraini [Problematic aspects of the system of administrative penalties in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 4, 131-134. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/35> [in Ukrainian].
- Novytska, M.V. (2020). Stupin suspilnoi nebezpeky yak odna iz osnovnykh oznak administratyvnykh pravoporushen [Degree of public danger as one of the main features of administrative offenses]. *Pravovi novely, Legal short stories*, 11, 204-211. doi: <https://doi.org/10.32847/ln.2020.11.26> [in Ukrainian].
- Pylypiv, R., & Tymchyshyn, A. (2020). Administratyvna vidpovidalnist za porushennia pravyl shchodo karantynu liudei: problemy ta perspektyvy [Administrative liability for violation of human quarantine rules: problems and prospects]. *Yurydychnyi visnyk, Legal Bulletin*, 3, 163-169. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.1937> [in Ukrainian].
- Riezniak, O.M., & Polianska, Ye.A. (2020). Vidpovidalnist za porushennia karantynnykh zakhodiv: natsionalnyi i zarubizhnyi dosvid [Responsibility for violation of quarantine measures: national and foreign experience]. *Pravovi novely, Legal short stories*, 11, 218-224. doi: <https://doi.org/10.32847/ln.2020.11.28> [in Ukrainian].
- Rohovska, Ya.I., & Kozin, S.M. (2020). Shtrafy ta administratyvna vidpovidalnist pry porushenni umov karantynu [Fines and administrative liability for violation of quarantine conditions]. *Zbirnyk naukovykh prats LОГОС, Collection of scientific works LОГОС*, 82-83. doi: <https://doi.org/10.36074/24.04.2020.v5.29> [in Ukrainian].
- Sambor, M.A. (2020). Sklad administratyvnoho pravoporushennia shodo porushennia pravyl karantynu liudei [The composition of administrative offense shodo violation of the rules of quarantine of people]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 2(90), 155-170. doi: 10.33766/2524-0323.90.155-170 [in Ukrainian].
- Vozniuk, A., & Cherniavskiy, S. (2020). Porushennia pravyl i norm shchodo zapobihannia COVID-19: aktualni problemy kryminalnoi ta administratyvnoi vidpovidalnosti [Violation of COVID-19 prevention rules and regulations: current issues of criminal and administrative liability]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Magazine of the National Academy of Internal Affairs*, 19(1), 8-19. doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.8> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19)": vid 17 berez. 2020 r. No. 530-IX [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Aimed at Preventing the Occurrence and Spread of Coronavirus Disease (COVID-19)" from March 17, 2020, No. 530-IX]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#n22> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Ковальова С. С. Відповідальність за порушення карантину та санітарних правил і норм щодо запобігання поширенню коронавірусної інфекції (COVID-19) в Україні. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. № 11 (2). С. 158–168. doi: <https://doi.org/10.31548/law2020.02.019>.
- Крикун В. В. Об'єктивні особливості адміністративних правопорушень, передбачених статтею 443 Кодексу України про адміністративні правопорушення та їх вплив на сферу повноважень Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 89 (2). С. 153–163. doi: <https://doi.org/10.32631/v.2020.2.15>.
- Курінний Є. В. Про аксіологічну сутність адміністративних штрафів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2020. № 1. С. 144–150. doi: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-22>.
- Кузембаєв О. С. Кримінальна відповідальність за зараження коронавірусом SARS-CoV-2 (COVID-19) в Україні та деяких зарубіжних країнах в ракурсі економічного паритету. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2020. № 1 (13). С. 75–91. doi: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.13.2028>.
- Маслак О. В., Резнік О. М. Проблемні аспекти системи адміністративних стягнень в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 131–134. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/35>.
- Новицька М. В. Ступінь суспільної небезпеки як одна із основних ознак адміністративних правопорушень. *Правові новели*. 2020. № 11. С. 204–211. doi: <https://doi.org/10.32847/ln.2020.11.26>.
- Пилипів Р., Тимчишин А. Адміністративна відповідальність за порушення правил щодо карантину людей: проблеми та перспективи. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 163–169. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.1937>.
- Резнік О. М., Полянська Є. А. Відповідальність за порушення карантинних заходів: національний і зарубіжний досвід. *Правові новели*. 2020. № 11. С. 218–224. doi: <https://doi.org/10.32847/ln.2020.11.28>.
- Роговська Я. І., Козін С. М. Штрафи та адміністративна відповідальність при порушенні умов карантину. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2020. С. 82–83. doi: <https://doi.org/10.36074/24.04.2020.v5.29>.
- Самбор М. А. Склад адміністративного правопорушення щодо порушення правил карантину людей. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. № 2 (90). С. 155–170. doi: 10.33766/2524-0323.90.155-170.
- Вознюк А., Чернявський С. Порушення правил і норм щодо запобігання COVID-19: актуальні проблеми кримінальної та адміністративної відповідальності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 19 (1). С. 8–19. doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.8>.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17 берез. 2020 р. № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#n22>.

Стаття надійшла до редколегії 03.06.2020

Voluiko O. – Ph.D in Law, Head of the Department of Legal Support of Service-Combat Activities Kyiv Faculty of the National Academy of National Guard of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0894-5004>

Analysis of Sanctions of Article 44-3 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses

*The **purpose** of the article is to identify the main shortcomings of administrative penalty for violating rules on quarantine of people (Article 44-3 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses) in order to define scientifically sound ways to eliminate them. The article uses a set of scientific **methods**, namely: terminological, system-structural, formal-logical, comparative-legal. The theoretical basis of the study consists of works of Ukrainian and foreign scholars, the provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, as well as the practice of their application. The **scientific novelty** of the article is that it revealed a number of defects that characterize sanctions of Art. 44-3 the Code of Administrative Offenses. This made it possible to suggest proposals for their elimination by reducing the minimum and maximum penalty in the form of fine for violation of the rules on quarantine of people, harmonization of the limits of sanctions under Art. 44-3 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and Art. 325 of the Criminal Code of Ukraine, as well as expanding limits of sanctions under Art. 44-3 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses due to the introduction of alternative penalties in the form of warning and administrative house arrest. **Conclusions.** 1. The excessive severity of fines for certain categories of citizens, the sanction's non-alternative nature, lack of proper differentiation of administrative responsibility for offenses under Art. 44-3 of the Code of Administrative Offenses, as well as the proximity of penalty provided by Art. 44-3 the Code of Administrative Offenses to sizes of the punishments provided by Art. 325 of the Criminal Code of Ukraine are main shortcomings of sanctions of Art. 44-3 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. 2. Optimization of sanctions of Art. 44-3 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses is possible through reduction of the minimum and maximum fine, coordination of its limits with sanctions of Art. 325 of the Criminal Code of Ukraine, as well as expanding the limits of sanctions under Art. 44-3 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses by introduction of warning and administrative house arrest. 3. The advantages of such steps for Ukraine as a rule of law of European standard have been outlined: a) reduction of public dissatisfaction with parliament and law enforcement agencies; b) achieving the balance between measures of administrative and criminal responsibility; c) enabling judges to take more reasonable, lawful and fair measures to respond to commission of an administrative offense under Art. 44-3 the Code of Ukraine on Administrative Offenses.*

Keywords: administrative liability; quarantine; coronavirus; administrative offense; administrative penalties; infectious diseases; rules on quarantine of people.

УДК 343.811(477)

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.45>

Василик В. В. – аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5129-8917>

Правові засади регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі, в Україні

В умовах сьогодення проблема реалізації, охорони та захисту прав людини в місцях позбавлення волі постає як одне з найважливіших завдань, адже розбудова європейської демократичної правової держави є неможливою без створення надійної та ефективної системи забезпечення прав і свобод людини. Проблема прав людини загалом і прав осіб, засуджених до позбавлення волі, зокрема є універсальною та багатоаспектною. Ця категорія філософська, моральна, політична та юридично значуща як для окремих держав, так і для світового співтовариства, оскільки в будь-якій демократичній державі права та свободи людини й громадянина, їхні обов'язки становлять найважливіший соціальний та політико-правовий інститут, що об'єктивно стає мірилом досягнень суспільства, показником його зрілості та цивілізованості. Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Дотримання прав людини є фундаментальною конституційною засадою в Україні, дія якої спрямовує всю сукупність суспільних відносин. Утвердження правових засад регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. **Методологія.** Під час підготовки статті використано окремі загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання, зокрема: історичний, філософсько-правовий, порівняльний, системний, функціональний, узагальнення. **Наукова новизна.** Унаслідок емпіричного дослідження правових засад регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, проаналізовано проблематику забезпечення регулювання та захисту прав засуджених до позбавлення волі. Доведено, що однією з обставин, що негативно позначається на стані й ефективності діяльності виправних колоній із забезпечення прав засуджених, є недостатній науковий супровід окресленої проблематики та брак комплексних наукових досліджень у цьому напрямі. Додатковим аргументом щодо необхідності наукових розробок із цієї тематики є й сучасний стан перебування особи в умовах ізоляції від суспільства, яка постійно є об'єктом протиправних посягань на її життя та здоров'я. Аргументовано потребу вдосконалення правового механізму з питань забезпечення регулювання та захисту прав засуджених до позбавлення волі, з огляду на міжнародний досвід. Встановлено основні факти, що спричиняють учинення злочинів у місцях позбавлення волі, а також впливають на стан забезпечення прав засуджених на охорону життя та здоров'я, а саме: неналежне нормативно-правове забезпечення прав засуджених до позбавлення волі на охорону життя та здоров'я; невідповідність порядку виконання й відбування покарань у виді позбавлення волі в Україні міжнародно-правовим актам й іноземному досвіду щодо забезпечення охорони життя та здоров'я засуджених до позбавлення волі. **Висновки.** За роки незалежності в Україні було розроблено та прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, ефективну реалізацію державної політики у сфері охорони та захисту прав засуджених в Україні. Проте в умовах активного реформування національного законодавства в цій сфері та його адаптації до загальноєвропейських стандартів слід окреслити коло питань, які потребують ґрунтовного вдосконалення на законодавчому рівні, зокрема розроблення та нормативного закріплення форм і методів адміністративно-правового забезпечення прав засуджених до позбавлення волі, визначення нових організаційних засобів адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, взаємодії між суб'єктами забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, встановлення правових гарантій законності, дисципліни та внутрішнього порядку в органах та установах виконання покарань, закріплення нових критеріїв оцінювання ефективності забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Ключові слова: засуджений до позбавлення волі; права і свободи; правовий статус; правове забезпечення; нормативно-правове регулювання; нормативно-правовий акт.

Вступ

Охорона та захист прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, потребують чіткої правової регламентації, що зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу чинної системи правового забезпечення прав засуджених осіб, а також визначення в ній місця адміністративно-правового регулювання прав громадян, засуджених до позбавлення волі. Посилення уваги до питань дотримання та захисту прав і свобод осіб, засуджених до

позбавлення волі в Україні, є одним з найактуальніших завдань в адміністративній галузі права, зокрема щодо питання вдосконалення правових засад діяльності функціонування державних органів влади у сфері регулювання правовідносин у цій сфері, де увагу має бути акцентовано на чіткому визначенні їх правового статусу, а саме завдань і функцій діяльності, адміністративних повноважень та юридичної відповідальності.

Питання нормативно-правового забезпечення прав і свобод засуджених розглядали в численних працях такі українські й іноземні науковці: В. Бадира, І. Богатирьов, О. Букалов, А. Гель, М. Детков, О. Джужа, О. Лисодєд, А. Ковальов, О. Олійник, О. Осауленко, М. Романов, Г. Семаков, А. Степанюк, В. Трубніков, Ю. Чеботарьова, І. Яковець. Аналізу міжнародних документів у цій сфері присвячено праці В. Льовочкіна, Л. Луць, В. Маляренка, В. Човгана, М. Яцишина та ін.

Однак процес активного реформування національного законодавства в галузі прав людини та його адаптація до сучасних загальноєвропейських стандартів потребує постійного перегляду, аналізу та класифікації нормативних актів у цій сфері, що й зумовлює актуальність публікації.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз правових засад забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, що передбачає аналіз сучасних наукових підходів до класифікації нормативно-правових актів у сфері забезпечення прав людини, визначення основних складових нормативної бази регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, характеристику їх змісту, а також окреслення основних напрямів удосконалення національного законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу

В Україні значним є масив нормативно-правових актів, що захищають права людини, зокрема й тих осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Частину цих документів становлять міжнародні стандарти в галузі прав людини, іншу частину становлять нормативні акти національного законодавства. Тож для ефективнішого їх дослідження весь комплекс наявних норм права, які у своїй сукупності забезпечують регулювання та захист прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, необхідно належно систематизувати.

Нормативно-правові акти, що утворюють систему права держави, класифікують за низкою підстав, зокрема: залежно від характеру юридичних норм, виокремлюють імперативні, диспозитивні та процесуальні нормативно-правові акти; за ієрархічною ознакою нормативно-правові акти поділяють на закони й підзаконні нормативні акти; відповідно до галузей законодавства виокремлюють конституційні, адміністративні, цивільні, трудові, кримінальні та інші нормативно-правові акти; за сферою дії виокремлюють загальні, спеціальні, локальні нормативні акти; залежно від суб'єктів правотворчості – нормативні акти, прийняті

державними органами, органами місцевого самоврядування (Avanesian et al., 2007).

Аналізуючи нормативно-правові акти, що становлять правове підґрунтя регулювання окремого виду діяльності або певної сфери правовідносин, С. Гречанюк розподіляє їх на окремі групи саме за ієрархічною ознакою, що відображає їхню юридичну силу. На цій підставі визначають: міжнародні правові акти, які в установленому порядку імплементовані в систему законодавства України, Конституція України та закони України, підзаконні нормативно-правові акти різного рівня. Під час визначення правових засад забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, найдоцільніше керуватися підходом до побудови законодавства в цій сфері, що охоплює законодавчі та підзаконні акти, а також міжнародні правові документи із зазначених питань (Hrechaniuk, 2011, p. 117).

Правовий статус засуджених у національному законодавстві, зазначає О. Скакун, формулюють з огляду на загальні принципи становища людини і громадянина в суспільстві та державі. Пріоритетним завданням тут постає захист прав засуджених з боку держави, для цього враховують вимоги міжнародних стандартів поведінки із засудженими. Визначення правового регулювання й захисту прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, ґрунтується на таких фундаментальних положеннях: права людини і громадянина, гарантії їх дотримання, закріплені в Конституції та інших законах України; права й обмеження, що містяться в підзаконних нормативно-правових актах, передусім стосовно виконання кримінальних покарань та взаємодії між суб'єктами забезпечення прав засуджених; права і правила поведінки із засудженими, які містяться в міжнародних стандартах (Skakun, 2001, p. 315-316).

Система адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, може бути представлена як узгоджена за змістом та ієрархічно впорядкована за юридичною силою система нормативно-правових актів національного законодавства та міжнародно-правових стандартів у цій сфері. Аналіз чинного законодавства України дає підстави визначити, що основними елементами нормативної бази регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, є такі основні складові (Romaniuk, & Chovhan, 2016).

Нормативно-правове забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, ґрунтується передусім на конституційних засадах. Конституція України є необхідною правовою основою для подальшого розвитку національного законодавства, зокрема в частині забезпечення прав і свобод засуджених осіб. Ключовою конститу-

ційною нормою щодо закріплення прав засуджених в Україні є ст. 63 Основного Закону, яка «відкриває для засуджених достатньо широкі можливості щодо реалізації та захисту своїх прав і свобод, водночас вимагає залучення додаткових сил з боку держави та громадянського суспільства для їх реалізації». Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Слушно зауважує М. Яцишин, що в разі позбавлення волі засуджених обмежують, зокрема, у вільному виборі місця проживання та перебування, роботи, спілкування з іншими членами суспільства, зокрема й рідними. Проте засудженою до позбавлення волі в Україні не виключають із числа членів суспільства, не позбавляють усіх основних прав й обов'язків. Засуджений, зокрема й до позбавлення волі, хоч і відрізняється за своїм правовим статусом від інших громадян, однак залишається правоздатним і дієздатним громадянином, суб'єктом прав й обов'язків, гарантованих Конституцією України та іншими законами, що визначають правовий статус громадян України (Yatsyshyn, 2010, p. 130-131).

Кримінально-виконавчий кодекс України є найважливішим законодавчим актом щодо належного правового регулювання та забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, який закріплює концептуальні засади діяльності щодо реалізації політики у сфері виконання кримінальних покарань в Україні. КВК України визначає сформульовані та закріплені на конституційному рівні основні принципи забезпечення прав засуджених осіб, закріплює основні засади правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків, окреслює порядок застосування до них заходів впливу, визначає систему органів й установ виконання покарань, їх функції та порядок діяльності, визначає особливості нагляду та контролю за виконанням кримінальних покарань і порядок участі громадськості в цьому процесі, регламентує порядок й умови виконання кримінальних покарань в Україні ("Kryminalno-vykonavchyi kodeks", 2003).

Відповідно до ч. 1 ст. 7 КВК України, держава поважає та охороняє права, свободи й законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення та ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їхню особисту безпеку. Кримінально-виконавчий кодекс України визначає основи правового статусу засуджених, закріплюючи їхні основні права й обов'язки. Аналітики зазначають, що більшість із них співвідносна з положеннями щодо правового статусу засудженого в міжнародних актах, зокрема в частині забезпечення ставлення до засудженого з

повагою до його людської гідності; дотримання особистих прав і свобод такої особи; забезпечення умов тримання засуджених прийнятим нормам ("Kryminalno-vykonavchyi kodeks", 2003).

У главах Особливої частини КВК України містяться норми, що детальніше визначають правовий статус засуджених до окремих видів кримінальних покарань. Так, основні права й обов'язки осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплено в ст. 107 КВК України. У главі 21 визначено особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками й неповнолітніми. У ст. 151 КВК України законодавець деталізує окремі права засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі, ураховуючи специфіку відбування покарання таких осіб ("Kryminalno-vykonavchyi kodeks", 2003).

Правову основу забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, становлять також інші закони України, серед яких слід виокремити: Кримінальний процесуальний кодекс України, до завдань якого належать захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; Кодекс України про адміністративні правопорушення, завданням якого є охорона прав і свобод громадян, зміцнення законності, запобігання правопорушенням тощо, а також Кодекс законів про працю України, Сімейний кодекс України, інші закони України ("Ukaz Prezydenta", 2012).

Так, одним з основних у сфері забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, є Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», що визначає правові засади організації діяльності ДКВС України, її завдання та повноваження. Визначення основних принципів діяльності ДКВС України цілком відповідають міжнародним стандартам у галузі прав людини, а саме: законність, повага й дотримання прав і свобод людини та громадянина, гуманізм, відкритість для демократичного громадського контролю ("Zakon Ukrainy", 2005).

Для забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» є також важливим. Він визначає загальні засади соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді позбавлення волі, засади участі в соціальній адаптації цих осіб підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, фізичних осіб, забезпечує правове регулювання відносин, спрямованих на реалізацію такими особами прав, передбачених Конституцією та законами України ("Zakon Ukrainy", 2011).

Важливе значення для закріплення та регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі, мають такі види підзаконних нормативних актів, як постанови Верховної Ради України, які є концептуальним підґрунтям для розроблення відповідних рішень Президентом України, Радою національної безпеки і оборони України та Кабінетом Міністрів України, Президента України, Кабінету Міністрів України; укази Президента України, прийняті на підставі й на виконання Конституції та законів України; постанови Кабінету Міністрів, видані в межах його компетенції та спрямовані на конкретизацію загальних положень механізму забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, встановлених Конституцією України ("Zakon Ukrainy", 2011).

Норми, закріплені в підзаконних актах центральних і місцевих органів виконавчої влади, посідають важливе місце в системі законодавства України, що стосується питань забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі. Вони забезпечують механізм реалізації, охорони та захисту прав засуджених осіб, який міститься у вищих за юридичною силою нормативно-правових актах.

Учений С. Гречанюк у своєму дослідженні зазначає, що весь масив підзаконних нормативних актів можна умовно об'єднати в певні групи відповідно до їх різновиду (накази, інструкції, положення, правила тощо) або суб'єкта видання (підзаконні акти Мін'юсту України, Міністерства оборони України, МОЗ України, МОН України тощо). Крім того, оскільки підзаконні нормативно-правові акти мають у регулюванні питань охорони й захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі та з огляду на їх значну кількість, окремі дослідники класифікують їх за напрямками діяльності на правоохоронні, гуманітарні, соціально-виховні й акти щодо забезпечення режиму (Hrechaniuk, 2011, p. 119).

Поділяючи доцільність об'єднання всіх підзаконних нормативно-правових актів відповідно до напрямків діяльності та завдань правового регулювання, пропонуємо виокремити дві основні групи підзаконних актів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні:

- підзаконні нормативні акти, що регламентують умови та порядок відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі (Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарання, Порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, яких тримають в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, та ін.);

- підзаконні нормативні акти, що стосуються регулювання соціального та виховного аспектів відбування покарання у вигляді позбавлення волі (Порядок організації надання медичної допомоги

засудженим до позбавлення волі, Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі, Положення про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими та ін.) (Pochanska, 2017).

Для регулювання правовідносин щодо забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, важливе значення мають також програмні документи у сфері захисту прав людини – стратегії, доктрини, концепції та інші документи концептуального спрямування, що визначають загальну спрямованість розвитку національного законодавства в цій сфері, а саме: Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби, у якій було заплановано здійснення організаційних, методичних та інформаційних заходів щодо гуманізації умов тримання засуджених осіб ("Ukaz Prezydenta", 2012); Національна стратегія у сфері прав людини та затверджений на її основі План дій щодо її реалізації на період до 2020 р., спрямовані на приведення у відповідність міжнародним стандартам умов тримання під вартою та поведінки з особами в інших місцях їх примусового тримання за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу ("Ukaz Prezydenta", 2015); Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, у якій заплановано приведення умов засуджених осіб у відповідність з вимогами Європейських пенітенціарних правил, створення умов тримання, що не порушують гідність людини, а також недопущення порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2017).

Міжнародно-правові документи в галузі прав людини (декларації, угоди, стандарти тощо) є невід'ємною складовою системи правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі. Вони визначають правовий статус засуджених, реалізацію їхніх прав, свобод і законних інтересів. Україна ратифікувала близько 30 основних міжнародних документів у галузі прав людини, передусім ООН, а також визнано низку резолюцій та рішень міжнародних організацій з питань регулювання та дотримання прав засуджених, зокрема міжнародно-правові акти, які розробляла та приймала Рада Європи (Yatsyshyn, 2008, p. 565).

Більшість сучасних науковців, аналізуючи питання міжнародного нормативно-правового забезпечення відносин у сфері прав людини і зокрема забезпечення прав засуджених, засвідчують наявність значної кількості правових джерел. Розосередження окремих норм з питань регулювання прав і свобод засуджених осіб у різних нормативно-правових актах спричиняє

складнощі в їх опануванні та застосуванні, що потребує відповідної їх систематизації.

Такі науковці, як А. Гель, Г. Семаков, А. Степанюк, виокремлюють міжнародні стандарти, що стосуються певних професійних груп, окремих видів покарань і категорій правопорушників, акцентуючи на загальних міжнародно-правових документах, які розробляли та приймали ООН і Рада Європи (Hel, Semakov, & Yakovets, 2008, p. 206-215).

Дослідник О. Джужа правові акти в галузі прав людини поділяє на чотири групи: універсальні стандарти загального характеру, універсальні стандарти спеціального характеру; регіональні стандарти загального характеру; регіональні стандарти спеціального характеру (Dzhuzha et al., 2008, p. 233).

Найпростішою та водночас обґрунтованою видається класифікація міжнародних актів, запропонована В. Льовочкіним, який пропонує визначати акти загального (універсального) характеру та спеціалізовані акти (Lovochkin, 2002).

До першої групи міжнародно-правових актів належить група універсальних міжнародних стандартів загального характеру, положення яких можуть бути застосовані для визначення загальних засад правового статусу будь-якої особи, зокрема такої, яка відбуває кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі.

До найважливіших міжнародних правових актів цієї групи належать передусім Загальна декларація прав людини, що вперше на міжнародному рівні закріпила перелік основних прав і свобод людини й стала необхідною передумовою розроблення та прийняття подальших документів у цій сфері, а також Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, прийняті з метою конкретизації та доповнення окремих положень декларації. До міжнародних стандартів загального спрямування також належить Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод тощо (Pochanska, 2017).

3-поміж найважливіших міжнародно-правових актів другої групи, яку утворюють спеціалізовані документи, що безпосередньо стосуються визначення правового статусу засуджених осіб або містять відповідні норми щодо регулювання прав і свобод засуджених осіб, слід виокремити такі:

– мінімальні стандартні правила поведінки із в'язнями, положення яких стосуються майже всіх питань відбування покарання у вигляді позбавлення волі, зокрема класифікації засуджених до цього виду покарання, встановлення режиму в місцях позбавлення волі, а також особливостей праці засуджених, виховної роботи з ними, вимог до

житлових приміщень і забезпечення побуту засуджених, харчування, медичного обслуговування тощо, а також Основні принципи поводження з в'язнями, що конкретизують положення Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями та сприяють їх повному здійсненню ("Minimalni standartni pravyla", 1955);

– Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, що визначає низку застережних заходів проти жорстоких видів поводження із засудженими та передбачає створення спеціального позасудового механізму контролю у сфері запобігання катуванням у місцях позбавлення волі ("Rekomendatsii Rady Yevropy", 1987);

– Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, відповідно до якої підготовка персоналу установ виконання покарань має забезпечувати такий стан справ, за яким цілком враховано заборону катувань та інших жорстоких видів поводження із засудженими ("Deklaratsiia pro zakhyst", 1975).

В умовах сьогодення надважливою є цінність міжнародно-правових актів як джерел національного законодавства України. Принципові положення цих документів щодо поводження із засудженими з боку держави, посадовців органів та установ виконання покарань стали підґрунтям для розроблення та прийняття відповідних нормативних актів кримінальної та адміністративної галузей права України, зокрема щодо питань, які стосуються закріплення правового статусу засуджених осіб, забезпечення їхніх прав і свобод, визначення основних принципів поводження із в'язнями, організації процесу виконання кримінальних покарань та діяльності органів й установ з виконання покарань, участі громадськості в цьому процесі тощо. Деякі із зазначених положень закріплено в національному законодавстві як загальноправові (конституційні) принципи, що діють у всіх галузях права, зокрема в адміністративній.

Наукова новизна

Унаслідок емпіричного дослідження правових засад регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, проаналізовано проблематику забезпечення регулювання та захисту прав засуджених до позбавлення волі. Доведено, що однією з обставин, що негативно позначається на стані й ефективності діяльності виправних колоній із забезпечення прав засуджених, є недостатній науковий супровід окресленої проблематики та брак комплексних наукових досліджень у цьому напрямі.

Додатковим аргументом щодо необхідності наукових розробок із цієї тематики є й сучасний стан перебування особи в умовах ізоляції від суспільства, яка постійно є об'єктом протиправних посягань на її життя та здоров'я. Аргументовано потребу вдосконалення правового механізму з питань забезпечення регулювання та захисту прав засуджених до позбавлення волі, з огляду на міжнародний досвід.

Встановлено основні факти, що спричиняють учинення злочинів у місцях позбавлення волі, а також впливають на стан забезпечення прав засуджених на охорону життя та здоров'я, а саме: неналежне нормативно-правове забезпечення прав засуджених до позбавлення волі на охорону життя та здоров'я; невідповідність порядку виконання й відбування покарань у виді позбавлення волі в Україні міжнародно-правовим актам й іноземному досвіду щодо забезпечення охорони життя та здоров'я засуджених до позбавлення волі.

Висновки

Здійснений аналіз правових засад регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, дав змогу дійти

таких висновків. За роки незалежності в Україні було розроблено та прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, ефективну реалізацію державної політики у сфері охорони та захисту прав засуджених в Україні. Однак в умовах активного реформування національного законодавства в цій сфері та його адаптації до загальноєвропейських стандартів широким є комплекс питань, які потребують ґрунтовного вдосконалення на законодавчому рівні. Це стосується зокрема розроблення та нормативного закріплення форм і методів адміністративно-правового забезпечення прав засуджених до позбавлення волі, визначення нових організаційних засобів адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, взаємодії між суб'єктами забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, встановлення правових гарантій законності, закріплення нових критеріїв оцінювання ефективності забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, дисципліни та внутрішнього порядку в органах та установах виконання покарань.

REFERENCES

- Avanesian, V.V., Andreeva, S.V., & Beliakova, E.V. (et al.). (2007). *Bolshaia iuridicheskaia entsyklopediia [Great legal encyclopedia]*. A. Musin (Ed.). Moscow: Eksmo [in Russian].
- Deklaratsiia pro zakhyst usikh osib vid katuvan ta inshykh zhorstokyykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia: mizhnar. dok. vid 9 hrud. 1975 r. [Declaration on the Protection of All Persons from Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment from December 9, 1975]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_084 [in Ukrainian].
- Dzhuzha, O.M. (et al.). (2002). *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy: Zahalna ta Osoblyva chastyny [Criminal Enforcement Law of Ukraine: General and Special Parts]*. O.M. Dzhuzha (Eds.) (2nd ed., rev.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Hel, A.P., Semakov, H.S., & Yakovets, I.S. (2008). *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy [Criminal executive law of Ukraine]*. A.Kh. Stepaniuk (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Hrechaniuk, S.K. (2011). *Teoriia ta praktyka vzaiemodii orhaniv ta ustanov derzhavnoi penitentsiarnoi sluzhby Ukrainy z derzhavnymy ta neuriadovymy instytutsiamy [Theory and practice of interaction of bodies and institutions of the state penitentiary service of Ukraine with state and non-governmental institutions]*. Doctor's thesis. Irpin [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian].
- Kryminalno-vykonavchy kodeks Ukrainy: vid 11 lyp. 2003 r. No. 1129-IV [Criminal Enforcement Code of Ukraine from July 11, 2003, No. 1129-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3-4, 21 [in Ukrainian].
- Lovochkin, V.A. (2002). *Normatyvno-pravovi ta orhanizatsiini zasady zabezpechennia realizatsii v Ukraini mizhnarodnykh standartiv z prav i svobod zasudzhennykh do pozbavlennia voli [Normative-legal and organizational bases of ensuring the implementation in Ukraine of international standards on the rights and freedoms of persons sentenced to imprisonment]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
- Minimalni standartni pravyla povodzhennia z zasudzhenyymi: mizhnar. dok. vid 30 serp. 1955 r. [Minimum standard rules for the treatment of convicts from August, 30, 1955]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212 [in Ukrainian].
- Pochanska, O.S. (2017). *Pravovi zasady zabezpechennia prav hromadian, zasudzhennykh do pozbavlennia voli v Ukraini [Legal bases of ensuring the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine]*. *Forum prava, Forum of Law*, 4, 197-204. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_33.pdf [in Ukrainian].
- Rekomendatsii Rady Yevropy "Yevropeiski penitentsiarni (viaznychni) pravyla": vid 12 liut. 1987 r. [Council of Europe Recommendations "European Penitentiary (Prison) Rules" from February 12, 1987]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032/ed19870212 [in Ukrainian].

- Romaniuk, O.V., & Chovhan, V.O. (2016). *Mizhnarodni standarty, pryntsypy i rekomendatsii v haluzi vykonannia pokaran ta diialnosti orhaniv i ustanov vykonannia pokaran [International standards, principles and recommendations in the field of execution of punishments and activity of bodies and establishments of execution of punishments]*. Bila Tserkva. Retrieved from <https://i-rc.org.ua/files/posibnik-mijnarodni-standarty.pdf>. doi: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.1.13> [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia (rozvytku) penitentsiarnoi systemy Ukrainy": vid 13 veres. 2017 r. No. 654-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Concept of reforming (development) of penitentiary system of Ukraine" from September 13, 2017, No. 654-r]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Official Gazette of Ukraine*, 78, 2401 [in Ukrainian].
- Skakun, O.F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of state and law]*. (Trans). Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro Kontseptsiiu derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy": vid 8 lystop. 2012 r. No. 631/2012 [Decree of the President of Ukraine "On the Concept of State Policy in the Sphere of Reforming the State Penitentiary Service of Ukraine" from November 8, 2012, No. 631/2012]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Official Gazette of Ukraine*, 87, 3531 [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro zatverdzhennia Natsionalnoi stratehii u sferi prav liudyny": vid 25 serp. 2015 r. No. 501/2015 [Decree of the President of Ukraine "On approval of the National Strategy in the field of human rights" from August 25, 2015, No. 501/2015]. *Ofitsiyni visnyk Prezydenta Ukrainy, Official Gazette of the President of Ukraine*, 20, 1203 [in Ukrainian].
- Yatsyshyn, M. (2008). Stan i vidpovidnist zakonodavchoi bazy suchasnym potrebam kryminalno-vykonavchoi systemy Ukrainy [Status and compliance of the legal framework with the modern needs of the penitentiary system of Ukraine]. *Forum prava, Forum of Law*, 3, 561-567. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2008_3_85.pdf [in Ukrainian].
- Yatsyshyn, M.M. (2010). *Istoryko-pravovi zasady kryminalno-vykonavchoi polityky Ukrainy [Historical and legal bases of criminal-executive policy of Ukraine]*. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Derzhavnu kryminalno-vykonavchu sluzhbu Ukrainy": vid 23 cherv. 2005 r. No. 2713-IV [Law of Ukraine "On the State Penitentiary Service of Ukraine" from June 23, 2005, No. 2713-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 409 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro sotsialnu adaptatsiiu osib, yaki vidbuvaiut chy vidbulu pokarannia u vydi obmezhenia voli abo pozbavlenia voli na pevnii strok": vid 17 berez. 2011 r. No. 3160-VI [Law of Ukraine "On social adaptation of the persons serving or serving punishment in the form of restriction of liberty or imprisonment for a certain term" from March 17, 2011, No. 3160-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 38, 380 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Большая юридическая энциклопедия / [В. В. Аванесян, С. В. Андреева, Е. В. Белякова и др.] ; оформл. А. Мусина. М. : Эксмо, 2007. 688 с.
- Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : міжнар. док. від 9 груд. 1975 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_084.
- Кримінально-виконавче право України: Загальна та Особлива частини : навч. посіб. / [О. М. Джужа та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 448 с.
- Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / за ред. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
- Гречанюк С. К. Теорія та практика взаємодії органів та установ державної пенітенціарної служби України з державними та неурядовими інституціями : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2011. 388 с.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
- Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
- Львовичкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 195 с.
- Мінімальні стандартні правила поводження з засудженими : міжнар. док. від 30 серп. 1955 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212.
- Почанська О. С. Правові засади забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Форум права*. 2017. № 4. С. 197–204. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_33.pdf.
- Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила : Рекомендації Ради Європи від 12 лют. 1987 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032/ed19870212.
- Романюк О. В., Човган В. О. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : метод. рек. Біла Церква, 2016. 131 с. URL: <https://i-rc.org.ua/files/posibnik-mijnarodni-standarty.pdf>. doi: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.1.13>.
- Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2017 р. № 654-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2401.
- Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
- Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 8 листоп. 2012 р. № 631/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 87. Ст. 3531.

- Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25 серп. 2015 р. № 501/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 20. Ст. 1203.
- Яцишин М. Стан і відповідність законодавчої бази сучасним потребам кримінально-виконавчої системи України. *Форум права*. 2008. № 3. С. 561–567. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2008_3_85.pdf.
- Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.
- Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.
- Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3160-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 380.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2020

Vasylyk V. – Postgraduate student of the Department of Criminology and Criminal Enforcement Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5129-8917>

Legal Principles of Regulation and Protection of the Rights of Citizens Sent to Imprisonment in Ukraine

Today, the problem of realization, protection and defense of human rights in places of imprisonment appears as one of the most important tasks, because building a European democratic state governed by the rule of law is impossible without creating a reliable and effective system of individual rights and freedoms. The problem of individual rights in general and the rights of persons sentenced to imprisonment, in particular, has a universal, multifaceted nature. This category is philosophical, moral, political and, at the same time, legally significant both for individual states and for the world community, because in any democratic state of human and civil rights and freedoms, their responsibilities are the most important social and political and legal. an institution that objectively becomes a measure of society's achievements, an indicator of its maturity and civilization. The Constitution of Ukraine recognizes a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security as the highest social value. Respect for human rights is a fundamental constitutional principle in Ukraine, the action of which accordingly directs the whole set of social relations. The promotion and protection of human rights and freedoms are proclaimed the main duty of the state. The **purpose** of the article is to determine the legal basis for regulating and protecting the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine. **Methodology.** During the preparation of the article, some general scientific and special scientific methods of cognition were used, in particular: historical, philosophical and legal, comparative, systemic, functional, generalization. **Scientific novelty.** As a result of an empirical study of the legal framework for the regulation and protection of the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine, the state of problems in ensuring the regulation and protection of the rights of persons sentenced to imprisonment was analyzed. It is proved that one of the circumstances that negatively affects the state and efficiency of correctional colonies to ensure the rights of convicts is insufficient scientific support of this issue and the lack of comprehensive research in this area. An additional argument for the need for scientific research in this direction is the current state of a person in the conditions of his isolation from society, which is constantly subject to illegal encroachments on his life and health. The need to improve the legal mechanism for regulating and protecting the rights of convicts has been proved. taking into account international experience. The main negative causes and conditions that contribute to the commission of crimes in places of imprisonment, as well as affect the state of ensuring the rights of convicts to protection of life and health, namely: health; inconsistency of the procedure for execution and serving of sentences in the form of imprisonment of Ukraine with international legal acts and foreign experience in ensuring the protection of life and health of convicts. **Conclusions.** During the years of independence in Ukraine, a number of normative legal acts aimed at ensuring the rights of persons sentenced to imprisonment, effective implementation of state policy in the field of protection and defense of the rights of convicts in Ukraine have been developed and adopted. However, in the context of active reform of national legislation in this area and its adaptation to European standards, it is possible to note a large number of issues that require significant improvement at the legislative level, in particular, development and regulation of forms and methods of administrative and legal rights of convicts. imprisonment, determination of new organizational means of administrative and legal support of the rights of citizens sentenced to imprisonment, interaction between the subjects of ensuring the rights of citizens sentenced to imprisonment, establishment of legal guarantees of legality, discipline and internal order in penitentiary bodies and institutions, consolidation new criteria for assessing the effectiveness of ensuring the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine.

Keywords: sentenced to imprisonment; rights and freedoms; legal status; legal support; normative-legal regulation; normative-legal act.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343:349.6 (477)

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.53>

Мовчан Р. О. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса, м. Вінниця
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

Кримінально-правова протидія «бурштиновим» правопорушенням: аналіз останніх законодавчих новел

Метою статті є науковий аналіз обґрунтованості рішення вітчизняних парламентаріїв про доповнення Кримінального кодексу України ст. 240-1 й оновлення редакції ст. 254, яке спричинило появу в її структурі одночасно трьох нових частин, а також визначення перспектив розвитку кримінального законодавства у відповідній царині. Для досягнення задекларованої мети було обрано **методологію**, інструментарій якої надає можливість об'єктивно дослідити розглядуване рішення законодавця. Під час висвітлення відповідної проблематики використано філософські, загальнонаукові та конкретно-наукові методи. Зокрема, метод системно-структурного аналізу, використаний як при дослідженні зв'язків аналізованих кримінально-правових заборон із правовою системою України загалом, так і з іншими нормами й інститутами Загальної та Особливої частини Кримінального кодексу України. Також було проведено вибіркове дослідження кримінальних проваджень, судових рішень (конкретно-соціологічний метод). Статистичний метод дав змогу проаналізувати відповідні кількісні та якісні показники. Компаративістський метод використано для з'ясування підходів іноземних держав щодо регламентації відповідальності за ідентичні за змістом кримінальні правопорушення. **Наукова новизна** роботи ґрунтується на тому, що автор одним із перших у вітчизняній кримінально-правовій доктрині довів, що обраний законодавцем і втілений у життя Закон від 19 грудня 2019 року спосіб удосконалення механізму кримінально-правової протидії «бурштиновим» правопорушенням не є вдалим. Водночас автор дійшов **висновку**, що замість доповнення чинного кримінального законодавства черговими спеціальними кримінально-правовими новелами (ст. 240-1 і частинами 2, 3 та 4 ст. 254 Кримінального кодексу України) законодавцю варто було рухатися протилежним шляхом, який полягає в удосконаленні чинних загальних норм (ст. 240 і ч. 1 ст. 254 Кримінального кодексу України), запобіжний потенціал яких є цілком достатнім для ефективного кримінально-правової охорони відповідних суспільних відносин.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; кримінальна відповідальність; бурштин; доквілля; незаконне видобування; корисні копалини.

Вступ

Вітчизняні парламентарі 19 грудня 2019 року прийняли Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» (далі – Закон від 19 грудня 2019 року). Ухвалюючи цей Закон, народні депутати України мали на меті повернути в правове річище відносини щодо видобування бурштину – масове, нелегальне, а отже, – і безконтрольне видобування якого в нашій державі набуло таких масштабів, що загрожувало Україні екологічною катастрофою (Hhryshko, 2016), і тому небезпідставно визнавалося однією з найбільших актуальних екологічних загроз національній безпеці (Shpak, 2020, р. 124-140)¹. Досягнення цієї мети мало

бути забезпечено завдяки одночасному впровадженню двох заходів: з одного боку, врегулювання процедури отримання спеціального дозволу на користування надрами з метою видобування бурштину, а з іншого – посилення відповідальності за порушення відтепер законодавчо регламентованого порядку видобування останнього. І якщо реалізація умовно першого із зазначених вище кроків вимагала та логічно призвела до оновлення регулюючих норм екологічного й відповідних поресурсних галузей права, то ініціативу законодавця щодо посилення відповідальності за так звані «бурштинові» правопорушення було втілено насамперед шляхом внесення двох змін до Кримінального кодексу України (далі – КК) – доповнення його новою ст. 240-1 «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, переве-

¹ За словами колишнього заступника міністра екології та природних ресурсів України С. Коломієць, навіть за найскромнішими підрахунками обсяги нелегального видобутку бурштину сягають від 120 до 300 т на рік, але справжню цифру не знає ніхто (Bredikhina, & Vasylchuk, 2020, р. 213-214; Myskevych,

2020, р. 21). Про причини виникнення в Україні «бурштинової лихоманки» див. наступні праці (Kovalevskyi, Marchuk, Maievskyi, & Kurdiuk, 2017; Mostepaniuk, & Pavlovska, 2020, р. 127; Chaplyk, 2020, р. 56-62).

зення, переробка бурштину» та викладення у новій редакції ст. 254 КК «Безгосподарське використання земель», внаслідок чого її було доповнено відразу трьома новими частинами, які направлені на кримінально-правову протидію такому делікту, як умисне ухилення від обов'язкової рекультивації земель, порушених унаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину чи видобування бурштину. Внесення до КК цих змін ставить перед кримінально-правовою наукою низку питань, від доцільності самого факту їхнього прийняття до остаточного способу упровадження в нормативний матеріал розглядуваної законодавчої ініціативи. Тож спробуємо відповісти на ці питання.

Аспекти відповідної проблематики висвітлювали у своїх працях такі вітчизняні науковці, як: О. О. Дудоров, Л. О. Мостепанюк, А. А. Павловська, М. С. Пластун, Г. С. Поліщук, Ю. А. Турлова, Р. Ф. Черниш та інші. Водночас необхідно констатувати, що попри їхню серйозність і навіть, на перший погляд, неоднозначність, комплексний критичний аналіз згаданих змін ще не проводився, через що й було вирішено заповнити цю прогалину в наукових дослідженнях.

Мета і завдання дослідження

Отже, метою цієї статті є розв'язання питання щодо обґрунтованості змін, яких кримінальне законодавство зазнало на підставі Закону від 19 грудня 2019 року, і визначення перспектив розвитку кримінального закону у відповідній царині.

Виклад основного матеріалу

Передусім варто зазначити, що й до набуття чинності положеннями Закону від 19 грудня 2019 року відповідальність за більшість діянь, про які наразі йдеться в ст. 240-1 (у частині незаконного видобування бурштину) і трьох нових частинах ст. 254 КК, могла наставати за загальними статтями 240 та 254 КК (тоді ще без частин). Отже, у нашому випадку йдеться насамперед не про криміналізацію діянь, а про появу спеціальних норм, через що розглядуване рішення потрібно аналізувати не з огляду відповідності принципам криміналізації, а саме через призму дослідження розроблених доктринаю підстав доповнення кримінального закону спеціальною нормою.

Не викликає заперечень пропоноване І. З. Сень розуміння спеціальної норми як охоронної (заборонної) кримінально-правової норми, яка є похідною від загальної та виокремлюється в результаті диференціації кримінальної відповідальності з метою зміни

способу (в окремих випадках і зміни меж) регулювання певного виду суспільних відносин (Sen, 2020, р. 88). Причому мотивом створення спеціальної норми переважно є істотна відмінність характеру й ступеня суспільної небезпеки окремих діянь, передбачених тією самою кримінально-правовою нормою, що зумовлює необхідність диференційованого регулювання відповідальності за їхнє вчинення (Horokh, 2009, р. 95). Зважаючи на ці загально-теоретичні положення, можна констатувати, що для оцінки обґрунтованості передбачених Законом від 19 грудня 2019 року змін кримінального законодавства важливим є розв'язання питання щодо того, чи існувала в цьому випадку згадана вище істотна відмінність характеру й ступеня суспільної небезпеки діянь, передбачених відповідними загальними та новими спеціальними нормами.

Водночас зазначу, що, на мою думку, відповідь на це питання має бути негативною. Солідарний із підтриманою й багатьма іншими правниками (Plastun, 2019; "Populizm yak dvyhun", 2019) позицією парламентських експертів, які у висновках на відповідний законопроект зазначали, що, по-перше, бурштин є лише одним із видів корисних копалин загальнодержавного значення, а, отже, й запропонована спеціальна норма (ч. 1 ст. 240-1 КК) не характеризується якимись додатковими (новими) ознаками відповідного складу злочину та повністю охоплюється суспільно небезпечним діянням у вигляді незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 2 ст. 240 КК); по-друге, якщо слідувати вищевказаній логіці, КК варто доповнювати також іншими самостійними (окремими) складами злочинів (скажімо, статтями щодо незаконного видобування нафти, антрациту, бурого вугілля, тощо).

Схожі зауваження озвучили фахівці Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України й щодо пропозиції стосовно доповнення ст. 254 КК новими частинами 2, 3 та 4. Зокрема, резонно акцентовано на тому, що якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи вважає за необхідне виокремити ухилення від обов'язкової рекультивації порушених земель із прив'язкою до формалізованого в грошовому вимірі суспільно небезпечного наслідку як самостійний склад злочину, відкритим залишається питання: у зв'язку з чим кримінальна відповідальність має наставати за вчинення відповідного діяння щодо земель, порушених виключно внаслідок дослідно-промислової розробки родовищ та / або видобування бурштину, тоді як робочі проекти землеустрою можуть передбачати й обов'язок проведення рекультивації земель, порушених,

наприклад, унаслідок дослідно-промислової розробки родовищ нафти або газу, та / або видобування вуглеводнів тощо (у чинній редакції ч. 3 ст. 54 Закону України «Про землеустрій» – «унаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину, інших корисних копалин загальнодержавного значення, нафти й газу»).

Зауважу, що автор цих рядків цілком свідомий того, наскільки високим є рівень суспільної небезпеки діянь, передбачених ст. 240-1 та ч. 2 (ч. 3, 4) ст. 254 КК. Знищення родючого шару ґрунту, порушення цілісності геологічних пластів, збіднення бурштиновмісних надр, порушення гідрогеологічних умов на прилеглих територіях, забруднення вод унаслідок роботи мотопомп, зміна гідрологічного режиму боліт, лісів й озер, що позначаються на мікрокліматичних змінах у «бурштинових» регіонах – ось далеко не повний перелік згубних наслідків незаконного видобутку бурштину (Myskevych, 2020, р. 22). Не менш вагомими є й економічні наслідки цього протиправного діяння, до яких належать: збитки в лісовому й водному господарстві; втрата для держави значних обсягів бурштину сирцю, що значно перевищують обсяг законного видобування; недоотримання митних зборів, загальнодержавних і місцевих податків та зборів тощо. Зокрема, обсяг річного доходу від незаконної реалізації українського бурштину на чорному ринку й контрабандного його переміщення в інші країни сягає від 300 до 320 млн дол. США (Tymbaliuk, 2019, р. 71).

Водночас слід зазначити, що навряд чи є підстави вважати менш суспільно небезпечними й аналогічні діяння, але вчинювані вже щодо інших корисних копалин, наприклад, вугілля. Експерти констатують, що шкода, яку задають незаконні мінішахти, діяльність яких спрямована на видобування вугілля, є достатньо відчутною і проявляється в незаконній вирубці лісових масивів як для підготовки майданчиків під закладання виробок, так і для забезпечення копанок кріпильними матеріалами; несанкціонованому використанні електроенергії; створенні загрози для нормальної роботи сучасних комунікацій; інтенсифікації процесів просідання й провалів денної поверхні (Bardas, 2010). В інших же джерелах наведено інформацію про те, що поверхневий видобуток вугілля спричиняє додаткове забруднення довкілля важкими металами, забруднення ґрунтових вод, збільшення їх проникнення в гірські породи та подальше порушення гідрогеологічних умов. Подекуди видобуток ведеться з пластів, які залягають на невеликій глибині безпосередньо під житловою забудовою та об'єктами інфраструктури, що викликає їхнє пошкодження й руйнування внаслідок просідання поверхні. Крім

того, через великі обсяги транспортування вугілля з копанок автотранспортом і примітивні методи сортування, збагачення та перевантаження на відкритих майданчиках (т. зв. пересіви) виникли численні додаткові джерела пилового забруднення атмосфери (Kazansky et al., 2017). Іноземні фахівці також зазначають на негативні еколого-економічні наслідки незаконного видобування будь-яких корисних копалин (Nti, Chen, Quayson, & Agyei, 2020).

У контексті порівняння із суспільною небезпекою діяння, передбаченого новою ч. 2 (ч. 3, ч. 4) ст. 254 КК, варто зауважити, що копанки відпрацьовують ділянку вугільного родовища 3–5 років, після чого виробки (деякі з яких сягають сотні метрів у глибину) лишаються без нагляду. Залишення нерекультивованих земель зумовлює небезпеку поширення ерозійних процесів і втрати родючого шару ґрунту на суміжних територіях (Bardas, 2010). Також через відсутність рекультивації поширеним явищем стало займання териконів і, як результат, інтенсивне забруднення атмосферного повітря токсичними сполуками та важкими металами (зокрема й ртуттю у великих концентраціях) (Panov, Dudik, Shevchenko, & Matlak, 1990). Пожежі на териконах і вивітрювання пилу призвели до рознесення важких металів у довкіллі та зараження ґрунтів на великих територіях. Затоплення шахт і вихід отруйних шахтних вод на поверхню, руйнування очисних споруд, хімічне та біологічне забруднення водних ресурсів, зараження територій важкими металами та радіоактивними елементами, масштабне збільшення площ забруднених ґрунтів – усе це є потенційними наслідками непроведення рекультивації земель, порушених унаслідок добування вугілля (Kazanskyi et al., 2017).

Якщо ж узяти до уваги інформацію про те, що, з одного боку, обсяги нелегального видобутку вугілля сягають мільйонів (за деякими даними це 6–7 млн) (Tryfonova, & Kravets, 2014, р. 30) тонн та, за приблизними оцінками, становили до 10 % загального вуглевидобутку країни ("Nelehalni shakhty", 2013), а з іншого – що нелегальний видобуток вугілля супроводжується незрівнянно вищими показниками травматизму та смертності копачів, то можна зробити однозначний висновок, що ступінь суспільної небезпеки й поширеність відповідних діянь із вугіллям є цілком співмірним із аналогічними проявами, що стосуються бурштину.

Та, попри це, наразі ми отримали таку ситуацію: непроведення рекультивації земель, порушених унаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину чи видобування бурштину, яке спричинило передбачені п. 2 примітки ст. 254 КК «тяжкі наслідки», карається

позбавленням волі на строк від 5 до 7 років (основне покарання) (ч. 4), тим часом як аналогічне діяння, яке спричинило ідентичні наслідки, тільки вчинене внаслідок іншої дослідно-промислової розробки (наприклад, того ж самого вугілля), карається штрафом або обмеженням волі на строк до 2 років (ч. 1). Подібну парадоксальність спостерігаємо й під час оцінки санкцій, передбачених за повторне вчинення, з одного боку, «звичайного» безгосподарського використання земель (ч. 1), а з іншого – такого його різновиду, як умисне ухилення від обов'язкової рекультивації земель, порушених унаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину чи видобування бурштину на підставі спеціального дозволу на користування надрами (ч. 3 ст. 254 КК, основне покарання – обмеження волі на строк від 3 до 5 років або позбавлення волі на той самий строк). Ті ж самі паралелі можна провести й щодо порівняння санкцій, передбачених ст. 240 та ст. 240-1 КК відповідно.

З огляду на наведені аргументи, не можу підтримати реалізоване Законом від 19 грудня 2019 року посилення відповідальності виключно за ті екологічні правопорушення (незаконне видобування та непроведення рекультивації земель), які стосуються бурштину. Вважаю, що така диференціація має бути пов'язана не з видом корисної копалини, яку незаконно видобувають (ст. 240-1 КК), або після видобування якої не проводять рекультивацію порушених земель (ч. 2, 3, 4 ст. 254 КК), а зі шкодою, яку завдають об'єкту (довкіллю) внаслідок вчинення відповідних кримінально протиправних посягань. Моя позиція, аргументи на користь якої вже були викладені в раніше опублікованих роботах, полягає в тому, що це може бути досягнуто шляхом передбачення в нових редакціях чинних і раніше загальних норм (ст. 240, 254 КК) таких кваліфікуючих ознак, як спричинення «значної» та «тяжкої шкоди», матеріальне вираження яких (як й «істотної» шкоди, яка має бути криміноутворювальною ознакою складів, передбачених частинами першими цих норм) має бути чітко визначено в примітці відповідних статей (Movchan, 2020, р. 895-897; Dudorov, & Movchan, 2020, р. 128-129). До речі, слід зазначити, що за формалізацію наслідків незаконного видобування бурштину шляхом кількісного оцінювання завданої кримінальним правопорушенням шкоди підтримують і деякі українські науковці, зокрема Ю. А. Турлова та Г. С. Поліщук (Turlova, & Polishchuk, 2020, р. 126).

Оцінюючи обґрунтованість передбачених Законом від 19 грудня 2019 року нововведень, варто пригадати й резонні зауваження Г. А. Злобіна щодо того, що, попри всю складність

оцінки системного значення зміни Особливої частини кримінального законодавства, існує єдиний, хоч і достатньо елементарний критерій, який полягає в позитивній відповіді на два питання: 1) чи змінилася внаслідок появи новели міра відповідальності злочинця за яке-небудь із можливих діянь; 2) чи є ця зміна такою, на яку розраховував законодавець (Kudravytsev, Dagel, & Zlobin, 1982, р. 235).

Як уже зазначалося вище, головною метою внесення передбачених Законом від 19 грудня 2019 року змін до кримінального законодавства було посилення відповідальності за вчинення «бурштинових» кримінальних правопорушень, зокрема за передбачені новою ст. 240-1 КК: незаконні видобування, збут, придбання, передачу, пересилання, перевезення та переробку бурштину.

Враховуючи, з одного боку, важливість дотримання встановленого порядку раціонального використання та охорони будь-яких корисних копалин (зокрема й бурштину), а з іншого – масштаби порушення цього порядку в нашій державі, задекларована ініціатива народних депутатів України потребує абсолютної підтримки.

Проаналізувавши тенденції застосування норм, передбачених розділом VIII Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти довкілля», автор цих рядків розробив в одній із попередніх праць (разом із О. О. Дудоровим) науково обґрунтовані й такі, що враховують відповідний іноземний (передусім європейський) досвід, рекомендації щодо конструювання санкцій розглядуваних норм, які полягали в тому, що:

- по-перше, у санкціях, які встановлено за вчинення некваліфікованих складів досліджуваних кримінальних правопорушень, має бути передбачений єдиний безальтернативний основний вид покарання – штраф;

- по-друге, враховуючи підвищену суспільну небезпеку діянь, які утворюють кваліфіковані (особливо кваліфіковані) склади кримінальних правопорушень проти довкілля, було запропоновано зберегти у відповідних санкціях вказівки на такий вид покарання, як позбавлення волі на певний строк.

Водночас особливої уваги вартий той факт, що прагнення посилити кримінальну відповідальність за певні діяння через закріплення позбавлення волі на певний строк як єдиного виду покарання може призвести до зворотного ефекту, який спостерігаємо й сьогодні, коли замість «реального» відбування покарання чи не всіх засуджених за вчинення екологічних деліктів звільняють від призначеного покарання у виді позбавлення волі на певний строк (те саме стосується й обмеження волі). І саме тому поряд із позбавленням волі на певний строк у відповідних санкціях рекомендовано зазначити й

альтернативний основний вид покарання у виді штрафу, що мало б дати змогу реалізовувати на практиці принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності, зокрема зважаючи на характер заподіяних наслідків (Dudorov, & Movchan, 2020, p. 113).

Однак, традиційно для процесу вітчизняної правотворчості у частині оновлення норм кримінального законодавства, рекомендації науковців було проігноровано. Як наслідок, поруч із штрафом у ч. 1 нової ст. 240-1 КК знову було передбачено покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі; а в ч. 2, у супереч висловленим мною застереженням, встановлено єдине основне безальтернативне покарання у виді позбавлення волі на строк від 4 до 7 років, що, за задумом законодавця, мало призвести до максимального посилення відповідальності за відповідні діяння. Але чи відбулося воно насправді?

Для отримання об'єктивної відповіді на поставлене питання досліджено вже не санкції ст. 240-1 КК, а тенденції судової практики щодо її застосування. І, проаналізувавши їх, слід констатувати, що ухвалені Законом від 19 грудня 2019 року зміни призвели до зовсім інших, аніж ті, на які очікував законодавець, результатів: зі 100 % розглянутих судами справ по ст. 240-1 КК, рішення щодо яких були розміщені в ЄДРСР, 95 % (!!!) (20 із 21) завершувалися призначенням винним покарання у виді обмеження чи позбавлення волі на певний строк, від відбування яких усіх їх надалі звільняли на підставі ст. 75 КК. Що ж до «реального» покарання, то воно було призначено лише одного разу – Дубровицький районний суд Рівненської області визнав Особу-1 винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 240-1 КК та призначив їй підтримуване й обстоюване автором цих рядків покарання у виді штрафу в розмірі 51 тис. грн ("Vyroky Dubrovitskoho raionnoho sudu", 2020). На мою думку, саме це єдине судові рішення і є найбільш адекватною реакцією держави на вчинення аналізованого кримінального правопорушення, адже, з одного боку, було найповніше враховано інтереси держави та частково відновлено її порушене право (шляхом сплати суми штрафу), а з іншого – максимально досягнуто задекларовані в ст. 51 КК цілі покарання, позаяк реальна сплата згаданого чималого розміру штрафу набагато більша, у порівнянні зі звільненням від покарання з випробуванням, стимулює до запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами (спеціальна та загальна превенція).

З огляду на задекларовані прагнення до посилення відповідальності саме за «бурштинові» правопорушення, неабиякий подив

викликає і той перелік кваліфікуючих ознак, на якому акцентував законодавець у процесі конструювання складу, передбаченого ст. 240-1 КК. Ідеться про те, що в останній, на відміну не лише від загальної ч. 4 ст. 240 КК та оновленої на підставі того ж Закону від 19 грудня 2019 року ст. 254 КК, а й більшості інших норм, передбачених розділом VIII Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти довілля», не передбачається диференціації кримінальної відповідальності за відповідні діяння, які спричинили «інші тяжкі наслідки» (у ч. 4 ст. 254 КК – «тяжкі наслідки»), за ознакою настання яких могли би бути кваліфіковані не тільки малоімовірні (про це свідчать дані судової практики) випадки спричинення тяжких тілесних ушкоджень, масового захворювання, загибелі людини тощо, а й цілком вірогідні прояви завдання тяжкої шкоди довіллю та матеріальній шкоди у великих або особливо великих розмірах (якщо враховувати диспозицію ч. 2 ст. 240-1 КК, то не «завдання» шкоди, а «вчинення» у великих чи особливо великих розмірах). Як результат, ми отримали ситуацію, коли незалежно від спричинених наслідків й обсягів незаконного видобування бурштину дії особи у «найкращому» (для правопорушника – у «найгіршому») випадку можуть бути кваліфіковані лише за сукупністю однієї з норм інших розділів Особливої частини та ч. 2 ст. 240-1 КК, в якій передбачена санкція, котра... є менш суворою, ніж санкція, встановлена у ч. 4 загальної ст. 240 КК.

Наукова новизна

Отже, зважаючи на аргументи, викладені у статті, варто зазначити, що обраний законодавцем та втілений у життя Законом від 19 грудня 2019 року спосіб удосконалення механізму кримінально-правової протидії «бурштиновим» правопорушенням не є вдалим.

Висновки

Замість доповнення КК спеціальними ст. 240-1 та частинами 2, 3 та 4 ст. 254 українським парламентаріям слід було акцентувати на удосконаленні чинних і раніше загальних норм, передбачених ст. 240 та ч. 1 ст. 254 КК. Причому до процесу такого удосконалення неодмінно мали б бути залучені представники наукової спільноти, через систематичне ігнорування рекомендацій яких абсолютна більшість прийнятих останніми роками змін до кримінального законодавства, зокрема й передбачених Законом від 19 грудня 2019 року, не досягають очікуваного народними депутатами України ефекту.

Водночас зазначу, що аналізована проблематика, звичайно, не вичерпується

розглянутими вище питаннями. До перспективних напрямів наукових розвідок у цій сфері можуть належати такі проблеми, як: виправданість альтернативної вказівки в ст. 240-1 КК (поряд із незаконним видобуванням) на збут, придбання, зберігання, передачу, пересилання, перевезення

й переробку бурштину; доцільність криміналізації контрабанди бурштину; виправданість вказівки в ч. 3, 4 ст. 254 КК не на «діяння», а на «дії» тощо. Ці питання мають бути розв'язані в процесі подальших досліджень.

REFERENCES

- Bardas, A.V. (2010). Ekologo-ekonomichna otsinka mozhyvosti vidpratsiuvannya zalyshkovykh zapasiv vuhillia malymy shakhtamy [Ecological and economic assessment of the possibility of working off residual coal reserves in small mines]. *Efektivna ekonomika, Efficient economy*, 6. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=234> [in Ukrainian].
- Bredikhina, V.L., & Vasylchuk, Ya.S. (2020). Suchasni problemy pravovoho rehuliuвання vydobuvannya burshtynu [Modern problems of legal regulation of amber mining]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 7, 213-217. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/54> [in Ukrainian].
- Chaplyk, M.M. (2020). Burshtynova lykhomanka yak pryklad poshyrennia masovykh kryminalnykh praktyk: sotsiologichnyi analiz [Amber fever as an example of the spread of mass criminal practices: a sociological analysis]. *Habitus, Habitus*, 15, 56-62. doi: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.8> [in Ukrainian].
- Dudorov, O.O., & Movchan, R.O. (2020). Pro napriamy vdoshkonalennia mekhanizmu kryminalno-pravovoi okhorony dovkillia (na zamitku rozrobnykam novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy) [About directions of improvement of the mechanism of criminal and legal protection of environment (on a note to developers of the new Criminal code of Ukraine)]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy, Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 1, 92-125 [in Ukrainian].
- Dudorov, O.O., & Movchan, R.O. (2020). Zemelni zlochyyny ekolohichnoi spriamovanosti: vid deliktiv stvorennia nebezpeky do optymalnoi zakonodavchoi modeli [Land crimes of ecological orientation: from torts of creating danger to the optimal legislative model]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 1, 120-130. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/29> [in Ukrainian].
- Hrlyshko, L. (2016). "Burshtynova lykhomanka" zahrozhue Ukraini ekolohichnoi katastrofoiu ["Amber fever" threatens Ukraine with an ecological catastrophe]. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/a-19077234> [in Ukrainian].
- Horokh, O.P. (2009). Problemy konstruiuvannya sanktsii spetsialnykh kryminalno-pravovykh norm [Problems of designing sanctions of special criminal law]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Kyievo-Mohylianska akademii", Scientific notes of the National University "Kyiv-Mohyla Academy"*, 90, 94-98 [in Ukrainian].
- Kazanskyi, D., Nekrasova, A., & Savitskyi O. (et al.). (2017). *Spravzhnia tsina vuhillia v umovakh viiny na Donbasi: pohliad kriz pryzmu prav liudyny [The real price of coal in the war in the Donbass: a look through the prism of human rights]*. Kyiv: ART KNYHA. Retrieved from https://ua.boell.org/sites/default/files/real_price_of_coal_in_war_time_donbas.pdf [in Ukrainian].
- Kovalevskiy, S.B., Marchuk, Yu.M., Maievskiy, K.V., & Kurdiuk, O.M. (2017). Burshtyn na terytorii Ukrainiskoho Polissia: utvorennia, vydobutok, naslidky [Amber on the territory of Ukrainian Polissya: formation, extraction, consequences]. *Lisove i sadove hospodarstvo, Forestry and horticulture*, 13. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/licgoc_2017_13_6 [in Ukrainian].
- Kudriavtsev, V.N., Dagel, P.S., & Zlobin G.A. (1982). *Osnovaniia ugovovno-pravovogo zapreta. Kriminalizatsiia i dekriminalizatsiia [Grounds for a criminal law prohibition. Criminalization and decriminalization]*. V.N. Kudriavtsev, A.M. Iakovlev (Ed.). Moscow: Nauka [in Russian].
- Mostepaniuk, L.O., & Pavlovska, A.A. (2020). Analiz skladu zlochyynu, peredbachenoho statteiu 240-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Analysis of the corpus delicti provided for in Article 240-1 of the Criminal Code of Ukraine]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy, Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 2, 126-133. doi: [10.34015/2523-4552.2020.2.12](https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.2.12) [in Ukrainian].
- Movchan, R.O. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyyny u sferi zemelnykh vidnosyn: zakonodavstvo, doktryna, praktyka [Criminal liability for crimes in the field of land relations: legislation, doctrine, practice]. Vinnytsia: Tvory [in Ukrainian].
- Myskevych, T. (2020). Stan ta perspektyvy vrehuliuвання burshtynovoi problemy v Ukraini [Status and prospects of settlement of the amber problem in Ukraine]. *Hromadska dumka ta pravotvorennia, Public opinion and lawmaking*, 1, 21-25 [in Ukrainian].
- Nelehalni shakhty yak zahroza dlia ukrainskoi ekonomiky [Illegal mines as a threat to the Ukrainian economy]. (2013). *bbc.com/ukrainian/news*. Retrieved from http://www.bbc.com/ukrainian/news/2013/04/130409_illegal_mines_ag [in Ukrainian].
- Nti, T., Chen, Y., Quayson, B.P., & Agyei, F.Y. (2020). Illegal Mining and Sustainability Performance: Evidence from Ashanti Region, Ghana. *International Journal of Scientific Research and Management (IJSRM)*, 08(03). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/339826836_Illegal_Mining_and_Sustainability_Performance_Evidence_from_Ashanti_Region_Ghana. doi: [10.18535/ijrm/v8i03.em03](https://doi.org/10.18535/ijrm/v8i03.em03).
- Panov, B.S., Dudik, A.M., Shevchenko, O.A., & Matlak, E.S. (1999). On pollution of the biosphere in industrial areas: The example of the Donetsk coal Basin. *International Journal of Coal Geology*, 40, 199-210.

- Plastun, M. (2019). *Zakonoprojekt pro burshtyn: khto dopuskaie znushchannia nad yurydychnoiu lohikoiu? [The amber bill: who allows the mockery of legal logic?]*. Retrieved from <https://blog.liga.net/user/mplastun/article/35126> [in Ukrainian].
- Populizm yak dvigun zmin do kryminalnogo zakonu [Populism as an engine of change to the criminal law]. (2019). *glavcom.ua*. Retrieved from <https://glavcom.ua/digest/populizm-yak-dvigun-zmin-do-kryminalnogo-zakonu--694644.html> [in Ukrainian].
- Sen, I.Z. (2020). Spetsialni normy u kryminalnomu pravi Ukrainy [Special norms in the criminal law of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Shpak, V.I. (2020). *Natsionalna bezpeka Ukrainy u vyklykakh novitnoi istorii [National security of Ukraine in the challenges of modern history]*. S.I. Tabachnikov (Ed.). Kyiv: Ekspres-obiava [in Ukrainian].
- Tryfonova, O.V., & Kravets, O.Yu. (2014). *Upravlinnia potokamy vuhilnoi produktsii ta stiikym funktsionuvanniam zbytkovykh shakht Ukrainy [Management of coal product flows and sustainable operation of unprofitable mines of Ukraine]*. Donetsk: NHU [in Ukrainian].
- Tsybaliuk, V.I. (2019). Problematyka pravovoho rehulivannia vydobutku burshtynu [Problems of legal regulation of amber mining]. *Molodyi vchenyi, A young scientist*, 12.1, 71-73 [in Ukrainian].
- Turlova, Yu.A., & Polishchuk, H.S. (2020). Certain topical issues of criminalization of illegal amber mining. *Naukovyi Visnyk Natsionalnogo Hirnychoho Universytetu*, 5, 122-128. doi: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-5/122>.
- Vyrok Dubrovyskoho raionnogo sudu Rivnenskoï oblasti vid 6 zhovtnia 2020 r. u spravi No. 949/1090/20 (2020) [Judgment of the Dubrovysia District Court of Rivne Region of October 6, 2020 in the case № 949/1090/20]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92017079> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бардась А. В. Еколого-економічна оцінка можливості відпрацювання залишкових запасів вугілля малими шахтами. *Ефективна економіка*. 2010. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=234>.
- Бредіхіна В. Л., Васильчук Я. С. Сучасні проблеми правового регулювання видобування бурштину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 213–217. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/54>.
- Чаплик М. М. Бурштинова лихоманка як приклад поширення масових кримінальних практик: соціологічний аналіз. *Габітус*. 2020. Вип. 15. С. 56–62. doi: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.8>.
- Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Про напрями вдосконалення механізму кримінально-правової охорони доквілля (на замітку розробникам нового Кримінального кодексу України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1. С. 92–125.
- Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Земельні злочини екологічної спрямованості: від деліктів створення небезпеки до оптимальної законодавчої моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 120–130. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/29>.
- Гришко Л. «Бурштинова лихоманка» загрожує Україні екологічною катастрофою. URL: <https://www.dw.com/uk/a-19077234>.
- Горох О. П. Проблеми конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2009. Т. 90. С. 94–98.
- Справжня ціна вугілля в умовах війни на Донбасі: погляд крізь призму прав людини / [Д. Казанський, А. Некрасова, О. Савицький та ін.] ; за заг. ред. А. Некрасової та В. Щербаченка. Київ : АРТ КНИГА, 2017. URL: https://ua.boell.org/sites/default/files/real_price_of_coal_in_war_time_donbas.pdf.
- Ковалевський С. Б., Марчук Ю. М., Маєвський К. В., Курдюк О. М. Бурштин на території Українського Полісся: утворення, видобуток, наслідки. Лісове і садове господарство. 2017. № 13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/licgoc_2017_13_6.
- Основаия уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация : монография / [В. Н. Кудрявцев, П. С. Дегель, Г. А. Злобин и др.] ; под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. М. : Наука, 1982.
- Мостепанюк Л. О., Павловська А. А. Аналіз складу злочину, передбаченого статтею 240-1 Кримінального кодексу України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 2. С. 126–133. doi: [10.34015/2523-4552.2020.2.12](https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.2.12).
- Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія ; передм. О. О. Дудорова. Вінниця : Твори, 2020. 1152 с.
- Миськевич Т. Стан та перспективи врегулювання бурштинової проблеми в Україні. *Громадська думка та правотворення*. 2020. № 1. С. 21–25.
- Нелегальні шахти як загроза для української економіки. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/news/2013/04/130409_illegal_mines_ag.
- Nti Th., Chen Y., Quayson B. P., Agyei F. Ye. Illegal Mining and Sustainability Performance: Evidence from Ashanti Region, Ghana. *International Journal of Scientific Research and Management (IJSRM)*. 2020. Vol. 08. Issue 03. URL: https://www.researchgate.net/publication/339826836_Illegal_Mining_and_Sustainability_Performance_Evidence_from_Ashanti_Region_Ghana. doi: [10.18535/ijrm/v8i03.em03](https://doi.org/10.18535/ijrm/v8i03.em03).
- Panov B. S., Dudik A. M., Shevchenko O. A., Matlak E. S. On pollution of the biosphere in industrial areas: The example of the Donetsk coal Basin. *International Journal of Coal Geology*. 1999. No. 40. P. 190–210.
- Пластун М. Законопроект про бурштин: хто допускає знущання над юридичною логікою? URL: <https://blog.liga.net/user/mplastun/article/35126>.
- Популізм як двигун змін до кримінального закону. 2019. URL: <https://glavcom.ua/digest/populizm-yak-dvigun-zmin-do-kryminalnogo-zakonu--694644.html>.
- Сень І. З. Спеціальні норми у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. 268 с.

- Національна безпека України у викликах новітньої історії : монографія / авт.-уклад. В. І. Шпак ; кер. авт. кол. С. І. Табачников. Київ : Експрес-об'ява, 2020. 464 с.
- Трифонов О. В., Кравець О. Ю. Управління потоками вугільної продукції та стійким функціонуванням збиткових шахт України : монографія. Донецьк : НГУ, 2014. 202 с.
- Цимбалюк В. І. Проблематика правового регулювання видобутку бурштину. *Молодий вчений*. 2019. № 12.1. С. 71–73.
- Turlova Yu. A., Polishchuk H. S. Certain topical issues of criminalization of illegal amber mining. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2020. No. 5. P. 122–128. doi: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-5/122>.
- Вирок Дубровицького районного суду Рівненської області від 6 жовтня 2020 р. у справі № 949/1090/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92017079>.

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2020

Movchan R. – Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional, International and Criminal Law of the Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnitsa, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

Criminal Law Counteraction to «Amber» Offenses: Analysis of the Latest Legislative Novels

The **purpose** of the article is scientific analysis of the validity of the domestic parliamentarians' decision to supplement the Criminal Code of Ukraine with Art. 240-1 and to update the current version of Art. 254, which led to the emergence of three new parts in its structure, as well as determination of the prospects for the development of criminal legislation in the relevant area. To achieve the declared goal, the **methodology** has been chosen, the tools of which made it possible to objectively study the relevant decision by the legislator. When covering the analyzed issues, philosophical, general scientific and specific scientific methods have been used. In particular, the method of systemic and structural analysis has been used both in the study of the links of the analyzed criminal law prohibitions with the legal system of Ukraine as a whole, and also with other norms and institutions of the General and Special Parts of the Criminal Code of Ukraine. A sample study of criminal proceedings, court decisions (specific sociological method) has been carried out. The statistical method made it possible to analyze the corresponding quantitative and qualitative indicators. The comparative method was used to clarify the approaches by foreign states to regulate liability for criminal offenses, which are identical in content. The **scientific novelty** of the work is based on the fact that the author was one of the first in the domestic criminal law doctrine to prove that the method of improving the mechanism of criminal law counteraction to «amber» offenses, chosen by the legislator and implemented by the Law of December 19, 2019, is not successful. It has been **conclusions** that instead of supplementing the current criminal law with another special criminal law prohibitions (Article 240-1 and parts 2, 3 and 4 of Article 254 of the Criminal Code of Ukraine), the legislator should have followed the different path, based on improving the existing general norms (Art. 240 and Part 1 of Art. 254 of the Criminal Code of Ukraine), the protective potential of which is quite sufficient for the purpose of effective criminal law protection of the relevant public relations.

Keywords: criminal offense; criminal liability; amber; environment; illegal mining; minerals.

УДК 343.976:343.575:343.985

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.61>

Брисковська О. М. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6902-9969>;

Грига М. А. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4561-712X>

Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів з використанням мережі Інтернет

Мета статті – на підставі аналізу науково-теоретичних поглядів учених, результатів дослідження міжнародних організацій у сфері запобігання та протидії обігу наркотиків у мережі Інтернет, сформувані наукове тлумачення поширення та розповсюдження наркотичних засобів, психоактивних речовин і прекурсорів з використанням мережі Інтернет як інструменту для досягнення злочинної мети, на підставі отриманих даних окреслити можливі шляхи мінімізації розповсюдження їх в інтернет-просторі. **Методологічне підґрунтя** наукової статті становить цілісна й узгоджена система методів, що дала змогу на належному рівні проаналізувати предмет дослідження, зокрема було використано наукові методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції. Теоретичним підґрунтям цієї публікації стали праці українських й іноземних учених, присвячені аспектам протидії наркозлочинності в мережі Інтернет, творче осмислення яких дало підстави для обґрунтованих висновків. **Наукова новизна** публікації полягає в системному аналізі найпоширеніших способів розповсюдження наркотиків, психоактивних речовин, наркотичних засобів та їх аналогів через мережу Інтернет. На підставі здійсненого аналізу встановлено, що успішне запобігання розповсюдженню наркотиків через мережу Інтернет, їх викриття є рідкісним явищем. Визначено проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів через мережу Інтернет. Окреслено напрями діяльності щодо виявлення злочинних посягань, пов'язаних із їх збутом через мережу Інтернет. Констатовано, що внаслідок удосконалення технічних пристроїв для користування Інтернет-можливостями вдосконалюють і способи вчинення таких злочинів. Тому для протидії їм доцільно залучати фахівців, які мають відповідні спеціальні знання та професійні навички в галузі комп'ютерних технологій з умінням виявляти ознаки наркозлочинів у мережі Інтернет, розпізнавати нові способи та можливості застосування сучасних засобів для їх учинення. **Висновки.** Реальна протидія розповсюдженню психоактивних речовин, наркотичних засобів та їх аналогів у мережі Інтернет можлива лише за умови сприйняття такого явища як системного, що охоплює комплекс організаційних, соціальних, економічних та інших заходів. Для протидії розповсюдженню психоактивних речовин, наркотичних засобів та їх аналогів питання способів і механізмів їх реалізації в мережі Інтернет потребує постійного моніторингу для прогнозування та попередження таких кримінальних правопорушень.

Ключові слова: мережа Інтернет; інтернет-користувач; «онлайн-дилер»; наркотовілля; розповсюдження; наркотичні засоби; психоактивні речовини; протидія.

Вступ

Річний обсяг доходів від торгівлі наркотиками посідає друге місце після торгівлі зброєю і становить 400 млрд доларів США, випередивши торгівлю нафтою (Chernysh, 2012, р. 207). Це засвідчує глобальний характер цієї проблеми та змушує владні органи всіх держав і міжнародних організацій постійно вдосконалювати механізми протидії цьому ганебному явищу як на національному, так і на міжнародному рівні.

В умовах сьогодення на тлі глобальної інформатизації суспільства й активного впровадження новітніх технологій в усі сфери життєдіяльності людини збут наркотиків «з рук у руки» вже майже не практикують. Зловмисники, використовуючи надбання сучасних технологій, постійно вдосконалюють свою злочинну діяльність, переводять її на нові рівні. В Україні,

як і у світі загалом, наркозлочинність активно реалізується через мережу Інтернет, смартфони, мобільні месенджери та спеціальні додатки для розповсюдження психоактивних речовин, наркотичних засобів та їх аналогів. Привертає увагу стрімке поширення цього явища серед дітей та молоді як основної вікової групи користувачів всесвітньої мережі, адже Інтернет є потужним інструментом впливу на свідомість підліткової та молодіжної аудиторії, яку нескладно підкупити на нав'язану інформацію (Sivchuk, 2019, р. 97; Starchenko, 2020, р. 34).

Міжнародний комітет ООН з контролю за наркотиками визначив три основні способи незаконного використання інформаційних технологій під час здійснення наркозлочинності: 1) розповсюдження за допомогою ЗМІ матеріалів, що підбурюють до вживання наркотиків;

2) поширення за допомогою мережі Інтернет інструкцій щодо вживання та виготовлення наркотиків (мережа переповнена інструкціями з виробництва й споживання наркотиків, переважно синтетичних препаратів нових поколінь (Stupnyk, & Kohut, 2014, p. 227); 3) мережа Інтернет як ринок товарів і засіб збуту наркотичних речовин.

Тенденція до переходу наркозлочинності у віртуальний простір є вкрай небезпечною, адже він не має кордонів і вирізняється транснаціональним характером ("Responding to Transnational Crime", 2013). Замовлення наркотиків, відправлення їх та легалізація отриманих від незаконного обігу наркотиків коштів можуть відбуватися в абсолютно різних точках планети. Мережа Інтернет є комунікативним полем, її активно використовують як інтерактивний інформаційний канал, а сприяє цьому анонімність інтернет-користувачів й «онлайн дилерів», а тому їх кількість збільшилася не тільки в Україні. В умовах пандемії коронавірусу перехід значної частини суспільних контактів в інтернет-простір, що стосується й наркозлочинності, лише посилюється, про що йдеться в щорічному звіті ООН ("World Drug Report", 2020).

Негативні наслідки, спричинені цим явищем, не тільки перешкоджають прогресивному, поступальному розвитку суспільства, а й становлять серйозну загрозу інтересам національної безпеки країни.

Деякі напрями протидії наркозлочинності в мережі Інтернет досліджували такі українські вчені: Т. М. Виноградська, А. І. Гуров, В. В. Зимовець, М. Г. Когут, В. Н. Кузьмінов, О. Литвак, А. І. Рокітов, М. В. Салтевський, І. В. Смирнова, Я. В. Ступник, Р. Ф. Черниш, Н. Г. Шешера та ін. Вивчали цю тематику й іноземні науковці, зокрема: С. Дафі та Р. Т. Куп (Duffy, & Coupe, 2019), Р. Домінгез (Dominguez, 2015), Л. Джіомоні, Р. В. Гундур та Е. Чікес (Giommoni, Gundur, & Cheekes, 2020), С. Макензі (Mackenzie, 2020), Р. С. Хансен (Hansen, 2003), К. Чін (Chin, 2015) та ін.

В опублікованих працях увагу зосереджено на різних аспектах протидії та обігу наркотиків з використанням мережі Інтернет. З огляду на постійне оновлення способів і механізмів вчинення цих кримінальних правопорушень в умовах стрімкого вдосконалення інформаційних технологій, вивчення сучасних проблем протидії наркозлочинності в мережі Інтернет і напрямів діяльності щодо виявлення таких злочинів та шляхів їх мінімізації залишається вкрай актуальним та затребуваним.

Мета і завдання дослідження

Мета цієї статті – на основі аналізу науково-теоретичних поглядів учених, результатів дослідження міжнародних організацій у сфері

запобігання і протидії обігу наркотиків у мережі Інтернет сформувати тлумачення розповсюдження наркотичних засобів, психоактивних речовин і прекурсорів з використанням мережі Інтернет як інструменту для досягнення злочинної мети й на підставі отриманих даних окреслити можливі шляхи мінімізації їхнього розповсюдження в інтернет-просторі.

Для реалізації поставленої мети необхідно було виконати такі завдання:

- проаналізувати найпоширеніші способи розповсюдження наркотиків, психоактивних речовин, наркотичних засобів та їх аналогів з використанням мережі Інтернет;

- визначити проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів через мережу Інтернет;

- окреслити напрями діяльності щодо виявлення злочинних посягань, пов'язаних зі збутом їх через мережу Інтернет;

- запропонувати шляхи мінімізації незаконного обігу наркотичних засобів через мережу Інтернет;

- обґрунтувати, що для прогнозування та попередження таких кримінальних правопорушень доцільно залучати фахівців у галузі комп'ютерних технологій з навичками виявлення ознак наркозлочинів у мережі Інтернет для розпізнання нових способів і можливостей застосування сучасних засобів для їх учинення.

Виклад основного матеріалу

Нині Інтернет, маючи практично необмежені інформаційно-комунікативні можливості, використовують наркоугруповання як потужний інструмент просування на ринку свого забороненого товару. Із цією метою в мережі активно рекламують психоактивні речовини й наркотичну субкультуру, психоделічну філософію. На сайтах пронаркотичного спрямування розміщено чимало текстів з описом різних видів наркотичних засобів і психотропних речовин, рецептів їх виготовлення, виробництва та споживання. Надають навіть поради, як поводитися під час затримання працівниками правоохоронних органів за зберігання та перевезення наркотиків (Kuzminov, & Serdiuk, 2002). Інтернет – це потужний інструмент для впливу на свідомість підліткової та молодіжної аудиторії.

На найпопулярніших пронаркотичних сайтах є «чат-кімнати» – інтерактивні сторінки, на яких можна спілкуватися в реальному часі на теми, що найбільше цікавлять споживачів наркотиків (вартість, де дістати, як спожити). Спілкування відбувається без жодних обмежень. Крім того, є численні тематичні мережеві конференції з допомогою електронної пошти, соціальних мереж. Отже, Інтернет використовують як інтерактивний анонімний інформаційний канал,

що надає можливість наркодилерам майже без ризику для себе пропонувати товар для реалізації (Zymovets, Smyrnova, & Chuvyrin, 2007, p. 63).

Відомості про адреси інтернет-ресурсів реалізаторів наркотичних речовин і психотропних засобів споживачі отримують або від інших осіб з досвідом придбання в такий спосіб, або знаходять таку інформацію, наприклад, у відповідних написах графіті («шишки», «сіль», «фен» «картель», «спайс» тощо), нанесених на стінах будинків, поблизу торговельних центрів, пунктів продажу води, входів у метро, підземні переходи, на парканах біля навчальних закладів, шкіл, коледжів, професійних училищ та в інших людних місцях. Споживачам наркотичних засобів не потрібно особисто шукати розповсюджувачів наркотиків і спілкуватися з ними, домовлятися про зустрічі. Достатньо знайти на стіні графіті з інформацією про канал-месенджер для смартфонів або спеціальний сайт і зробити замовлення. У такий спосіб відбувається безконтактний збут наркотичних засобів.

Спілкування можливе у режимі онлайн через програми Skype, Viber, WhatsApp, так і шляхом інтернет-листування у форумах (чатах), соціальних мережах (Facebook, Twitter, Instagram тощо).

«Онлайн-дилер» інформує про місце отримання наркотиків, розмір і спосіб оплати шляхом відправлення текстової інформації чи фотографії про місце приховання пакета з наркотиком («закладки» або «кладу») через Інтернет чи SMS-повідомлення, зрідка трапляються випадки розмови телефоном. «Закладки» наркотиків збувальники залишають у найрізноманітніших місцях: як на вулиці (біля гаражів, у шинах, під сходами, під каменем чи цеглиною, біля рекламного щита, під парканом у клумбах тощо), так і в приміщеннях, (електричному або пожежному щитку, поштовому ящику, батареї опалення в під'їзді, покинутих недобудовах тощо). Наркаторговці для збуту наркотиків використовують і послуги пошти та кур'єрських служб.

«Онлайн-дилер» через SMS-повідомлення надає секретний код ваучера телефонного номера для здійснення банківського переказу на зазначений рахунок. Наркаторговці маскують в адресах підставні акаунти, оплати знеособлені, «гаманці», куди переводять кошти, рахунки часто знаходяться в інших країнах.

Так, ОСОБА_1, перебуваючи в м. Харкові, для власного вживання вирішив придбати особливо небезпечний наркотичний засіб, обіг якого заборонений – меткатинон (ефедрон). Використовуючи мережу Інтернет, ОСОБА_1 зайшов в інтернет-ресурс «Курнуть.нет» і в не встановленої під час досудового слідства особи замовив цей наркотичний засіб, після чого за

допомогою пристрою для здійснення простих фінансових операцій «Ізипей» перевів кошти на рахунок інтернет-магазину. Своєю чергою не встановлена під час досудового слідства особа через месенджер Telegram повідомила останньому місцезнаходження наркотичного засобу, а саме АДРЕСА_1. Відповідно до чинного законодавства, суд визнав винним ОСОБА_1 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України, і призначив йому покарання у вигляді штрафу ("Vyroky Leninskoho", 2018).

Загалом необхідно зазначити, що злочинна діяльність у сфері незаконного наркобізнесу є складною, структурованою, вирізняється вчиненням наркотичних злочинів із кваліфікуючими й особливо кваліфікуючими ознаками, що виявляються в діяльності груп осіб за попередньою змовою, організованих груп і злочинних організацій стосовно наркозасобів у великих й особливо великих розмірах з міжнародними й транснаціональними зв'язками (Zymovets, Smyrnova, & Chuvyrin, 2007, p. 65).

Правоохоронні органи країн Євросоюзу традиційно зосереджують увагу на виявленні та знешкодженні каналів поставок наркотиків на європейський ринок.

Під час операції з протидії наркобізнесу, що здійснювали правоохоронні органи Німеччини та Нідерландів за інформаційної підтримки Європолу та Євроюсту, припинено діяльність кримінальної структури, причетної до контрабанди наркотиків і легалізації доходів, одержаних від наркобізнесу. Розслідування було розпочато у вересні 2018 року й стосувалося організованого злочинного угруповання, до складу якого входили громадяни Афганістану та Нідерландів. Наркотики постачали поштовим каналом із Нідерландів до Німеччини, розрахунки здійснювали через Інтернет з використанням криптовалют. Продаж наркотиків здійснювали через сайти мережі «DARKNET». Замовники в Німеччині отримували листи та посилки на різні адреси, потім пересилали їх до інших країн. Кримінальне угруповання оперувало такими речовинами, як амфетаміни, МДМА, кокаїн і героїн. Загалом правоохоронні органи країн ЄС визнають, що розповсюдження наркотиків через мережу «DARKNET» становить нову загрозу, яка набуває дедалі ширших масштабів (Beseda, 2019, p. 23).

Організованим характером вирізняється і злочинна діяльність, пов'язана з торгівлею наркотиками в Україні. Наприклад, працівники Управління протидії кіберзлочинам у Харківській області спільно з Головним слідчим управлінням Нацполіції та поліцейськими Харківщини викрили злочинне угруповання в торгівлі наркотичними та психотропними речовинами в мережі Інтернет.

До такої діяльності причетні 17 громадян. Організатор – 23-річний харків'янин. Фігуранти створили власний вебсайт і канал у месенджері з продажу наркотиків, які розповсюджували на території Харківської, Київської та Сумської областей методом «закладок». Зловмисники закуповували «оптові» партії наркотичних речовин, які фасували та перепродавали. Обороти продажів становили від 5 до 10 кг на місяць. Гроші від покупців отримували на анонімні гаманці електронної платіжної системи, які згодом конвертували в криптовалюту Bitcoin та обігтовували в пунктах обміну валют ("Kiberpolitsiia vykryla", 2020).

Столична поліція також викрила велику мережу інтернет-торгівлі наркотиками та лабораторію, у якій щомісяця виготовляли до 100 кг психотропних речовин. Головний організатор мережі – мешканець Києва, який напередодні намагався виїхати за межі нашої держави, за припущеннями поліцейських – для організації мережі збуту наркотиків за кордоном. Інші учасники групи – мешканці Чернігова, Києва та Київської області. Встановлено, що зловмисники налагодили збут через інтернет-магазини, які працювали на інтернет-платформах оголошень і месенджерів. Мережа магазинів була однією з найбільших постачальників психотропів в Україні ("Po 100 kilo", 2020).

Попри те, що наркоторгівля в мережі Інтернет є доволі поширеним явищем, у нашої держави діяльність правоохоронних органів у напрямі протидії таким організованим злочинам, а також їхня правова кваліфікація передбачають чимало ускладнень. Вивчення цього питання засвідчило, що як науковці, так і законодавець не приділяють достатньо уваги розв'язанню проблем, пов'язаних з наркоторгівлею в мережі. Такі прогалини негативно позначаються як на правозастосовній практиці, так і на організації міжвідомчої протидії та профілактиці віртуального наркобізнесу. До зазначених недоліків системи протидії незаконної діяльності в мережі Інтернет слід додати також брак конкретних алгоритмів розслідування злочинів у цій сфері, обмежену кількість кваліфікованих фахівців, які могли б ефективно розслідувати такі злочини, низький рівень технічного забезпечення та висока латентність інтернет-наркобізнесу.

Загалом можна виокремити такі основні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів через мережу Інтернет:

1. Наркобізнесмени щороку створюють нові синтезовані препарати, які офіційно не є наркотиками і ще не внесені до переліку заборонених. А тому не завжди є можливість затримати тих дилерів, які торгують такими речовинами ("Sil" і "spaisy", 2020).

2. Групи наркобізнесу приховують електронну інформацію про постачання незаконних партій наркотиків шляхом кодування електронних послань і використання неконтрольованих засобів електронного зв'язку (Stupnyk, & Kohut, 2014, p. 229);

3. Відмивання доходів від наркобізнесу за допомогою електронних переказів. Поява нових світових ринків акцій, облігацій, ф'ючерсів, валюти й інших цінних паперів розширює коло операцій, що здійснюються за допомогою електронних засобів швидко, легко й таємно переміщувати світом значні суми грошей. Використання смарткарт й онлайн-механізмів здійснення банківських операцій обмежує особисті контакти між співробітниками банків і клієнтами, а отже, знижує дієвість механізмів перевірки законності фінансової діяльності (Voloshchuk, 2011, p. 15).

Інтернет володіє трьома специфічними властивостями, які можуть сприяти відмиванню грошей: вільним доступом, анонімністю відносин між клієнтом і фінансовою установою, високою швидкістю здійснення електронних угод (Smyrnova, & Chuvyrin, 2010).

3 метою виявлення ознак наркозлочинів у мережі Інтернет до працівників кіберполіції висувають спеціальні вимоги (здібності, уміння) як у сфері інформаційних технологій, так і в галузі медицини, а саме: досконале вміння проводити комп'ютерну розвідку; моніторинг і системний аналіз у мережі Інтернет; розумітися на контент-аналізі; уміти використовувати анонімайзери та VPN з'єднання; уміти досконало користуватися звичайними браузером і торрбраузером; мати заздалегідь вигадані та закодніровані акаунти в соціальних мережах (Facebook, YouTube, Instagram, LinkedIn, Google+, Twitter, MySpace, NowPublic, iWiW, reddit, а також заборонені в нашої державі ВКонтакте та Однокласники) і месенджерів (Skype, Miranda, Telegram, Signal, ICQ, Wickr, iMessage, Ping, WhatsApp Messenger, Viber, ChatSecure, QIP, Cryptocat та інші); володіння спеціальними знаннями про сучасні технології; наявність потужного розвідувального потенціалу; уміння користуватися сучасними платіжними засобами, додатками та платформами (зокрема криптовалютами); наявність зв'язків у хакер-середовищах і наркоспівтовариствах; уміння розпізнати ознаки наркозлочинів; уміти розпізнавати нові способи та сучасні засоби вчинення наркозлочинів; розумітися на хімічних назвах наркотиків, які належать до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; розумітися на слензі наркоманів і наркозлочинців; розпізнавати й виявляти інші злочини в мережі Інтернет. Виклик сьогодення актуалізує необхідність удосконалення

інформаційно-технічних і технологічних навичок, умінь і знань оперативних працівників Національної поліції України під час виявлення наркозлочинів у мережі Інтернет (Andrusenko, & Pashaiev, 2018). У ст. 99 КПК України зазначено, що документ – це спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюють під час кримінального провадження. Тому доцільно використати інформацію, що міститься на вебсторінках для можливості встановлення обставин, що підлягають доказуванню. Щоб задокументувати інформацію щодо поширення наркотичних засобів, на практиці розроблено механізми фіксації вмісту вебсторінок, які мають фрагментарний (поодинокий) характер і потребують удосконалення: 1) подання рапорту працівником оперативного підрозділу разом із роздрукованою вебсторінкою через браузер чи з використанням функції Print Screen; 2) огляд вебсторінки самостійно чи із залученням спеціаліста та складання протоколу огляду; 3) скерування запиту до відповідного провайдера щодо змісту вебсторінки; 4) використання можливостей сучасних техніко-криміналістичних експертиз (комп'ютерної техніки та програмних продуктів, інформаційно-комп'ютерної, телекомунікаційних систем і засобів) (Priakhin, 2017, p. 86). У ч. 2 ст. 84 КПК України зазначено, що процесуальними джерелами доказів можуть бути показання, речові докази, документи та висновки експертів. Документування протиправних діянь, пов'язаних із використанням можливостей мережі Інтернет для розповсюдження наркотиків, на практиці доцільно проводити одночасно з методиками виявлення «традиційних» злочинних посягань, пов'язаних зі збутом наркотиків. У цьому випадку основними напрямками діяльності є встановлення:

1) фактів:

– розповсюдження незаконної інформації щодо реалізації наркотиків за допомогою мережі Інтернет;

– спілкування продавця з приводу збуту наркотиків за допомогою мережі Інтернет з покупцями;

– незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

2) схем оплати за придбані наркотики;

3) осіб, причетних до:

– отримання коштів та їх рахунки;

– розміщення інформації в мережі Інтернет;

– розповсюдження «закладок» і збуту наркотиків;

4) обставин, що сприяють учиненню злочинів такої категорії.

Наукова новизна

У публікації здійснено системний аналіз найпоширеніших способів розповсюдження наркотиків, психоактивних речовин, наркотичних засобів та їх аналогів з використанням мережі Інтернет. Встановлено, що запобігання розповсюдженню наркотиків через Інтернет та викриття є надзвичайно складним завданням. Окреслено проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів через мережу Інтернет, напрями діяльності щодо виявлення злочинних посягань, пов'язаних із їх збутом через мережу. Доведено, що удосконалення технічних пристроїв для користування Інтернет-ресурсами стимулює вдосконалення способів учинення таких злочинів, а тому для протидії їм доцільно залучати фахівців, які мають відповідні спеціальні знання та професійні навички в галузі комп'ютерних технологій, уміння виявляти ознаки наркозлочинів у мережі Інтернет і розпізнавати нові способи й можливості застосування сучасних засобів для їх учинення.

Висновки

Реальна протидія розповсюдженню психоактивних речовин, наркотичних засобів та їх аналогів у мережі Інтернет можлива лише за умови, коли такі кримінальні правопорушення будуть розглядати як системне явище, що охоплює комплекс організаційних, соціальних, економічних та інших проблем.

Убачається за необхідне постійне вивчення способів і механізмів їх учинення в мережі для прогнозування та попередження таких кримінальних правопорушень.

Документування протиправних діянь, пов'язаних з використанням можливостей мережі Інтернет для розповсюдження наркотиків, на практиці доцільно проводити одночасно з методиками виявлення «традиційних» злочинних посягань, пов'язаних зі збутом наркотиків, зокрема встановлення фактів збуту наркотичних засобів через мережу Інтернет, схем оплати за придбані наркотики, осіб які вчиняють такі злочини, й обставин, що сприяють їх учиненню.

Необхідно залучати фахівців, які мають відповідні спеціальні знання та професійні навички в галузі комп'ютерних технологій, виявлення ознак наркозлочинів у мережі Інтернет, а також розпізнавати нові способи й можливості застосування сучасних засобів для їх учинення.

REFERENCES

- "Sil" i "spaisy" na kozhnomu rozi: v Ukraini vse chastishe narkotyky prodaiut cherez internet ["Salt" and "spices" on every corner: in Ukraine, drugs are increasingly sold online sait]. *Sait informatsoho ahentstva "Unian", Website of the News agency "UNIAN"*. Retrieved from <https://www.unian.ua/society/22464-sil-i-spaysi-na-kozhnomu-rozi-v-ukrajini-vse-chastishe-narkotiki-prodayut-cherez-internet.html> [in Ukrainian].
- Andrusenko, S.V., & Pashaiev, A.Z. (2018). Vyivlennia oznak narkozlochyniv u merezhi internet shliakom konfidentsiinoho spivrobitnytstva [Detection of signs of drug crimes on the Internet through confidential cooperation]. *Aktualni pytannia operativno-rozshukovoï protydii zlochynam, Topical issues of operational and investigative counteraction to crimes: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 54-57). Odesa [in Ukrainian].
- Beseda, D.V. (2019). Mizhnarodne spivrobitnytstvo pravookhoronnykh orhaniv krain-chleniv Yevropeiskoho Soiuzu ta kompetentnykh mizhuriadovykh orhanizatsii. Provedennia spilnykh operatsii z protydii orhanizovanii zlochynnosti [International cooperation of law enforcement agencies of the European Union member states and competent intergovernmental organizations. Conducting joint operations to combat organized crime]. *Internauka, Interscience*, 2, 20-27. doi: 10.25313/2520-2308-2019-2-4890 [in Ukrainian].
- Chernysh, R.F. (2012). Diialnist mizhnarodnykh orhanizatsii shchodo prypynennia nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv ta yii normatyvno-pravove zabezpechennia [Activities of international organizations to stop drug trafficking and its regulatory support]. *Pravo i suspilstvo, Law and society*, 6, 205-210 [in Ukrainian].
- Chin, K. (2015). Combating Drug Trafficking. *The Chinese Heroin Trade*, 220-246. doi: 10.18574/nyu/9781479895403.003.0009.
- Dominguez, R. (2015). The Strategies of the European Union against Drug Trafficking. *Drug Trafficking, Organized Crime, and Violence in the Americas Today*, 395-411. doi: 10.2307/j.ctvx06wbh.26.
- Duffy, C., & Coupe, R.T. (2019). Detecting and Combating drug trafficking on the Internet. *Crime Solvability Factors*, 127-148. doi: 10.1007/978-3-030-17160-5_8.
- Giommoni, L., Gundur, R.V., & Cheekes, E. (2020). International Drug Trafficking: Past, Present, and Prospective Trends. *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. doi: 10.1093/acrefore/9780190264079.013.470.
- Hansen, R.C. (2003). Data Preservation: An Effective Approach to Combating Internet Crime in the U.K. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.947371.
- Kiberpolitsiia vykryla zlochynne ugrupovannia u torhivli psykhotropamy cherez Internet [Cyberpolice exposes criminal group in trafficking in psychotropic substances via the Internet]. (2020). *Ofitsiyni sait "Kiberpolitsiia Ukrainy", Official site "Cyberpolice of Ukraine"*. Retrieved from <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpolicziya-vykryla-zlochynne-ugrupovannia-u-torgivli-psykhotropamy-cherez-internet-8393/> [in Ukrainian].
- Kuzminov, V.N., & Serdiuk, A.A. (2002). Profilaktika narkotizma v globalnoy seti Internet [Drug prevention in the global Internet]. *Profilaktika narkomanii: organizatsionnye i metodicheskie aspekty, Drug prevention: organizational and methodological aspects*. I.P. Rushchenko (Ed.). Kharkov: Finart [in Russian].
- Mackenzie, S. (2020). Drug Trafficking. In *Transnational Criminology: Trafficking and Global Criminal Markets*, 21-36. doi: 10.2307/j.ctv17hm7xv.5.
- Po 100 kilo shchomisiasia: politisiia vykryla naibilshyi v Ukraini internet-mahazyn narkotykiv [100 kilos per month: the police exposed the largest online drug store in Ukraine] (2020). *Sait "Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy "Ukrinform", Website "Multimedia platform of foreign broadcasting of Ukraine "Ukrinform"*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2887835-po-100-kilo-somisaca-policia-vikryla-najbilsij-v-ukraini-internetmagazin-narkotikiv.html> [in Ukrainian].
- Priakhin, Ye.V. (2017). Osoblyvosti vykorystannia slidchym informatsii, shcho poshyriuietsia cherez merezhu Internet [Features of the investigator's use of information disseminated through the Internet]. *Osnovni napriamy ta problemy protydii narkomanii, The main directions and problems of counteracting drug addiction: Proceedings of the Scientific and Practical round table* (pp. 85-88). Ivano-Frankivsk: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Responding to Transnational Crime. (2013). *Combating Transnational Crime*, 272-278. doi:10.4324/9780203045572-22.
- Sivchuk, A.Ye. (2019). Profilaktika narkomanii nepovnotnikh: mizhnarodnyi dosvid [Prevention of juvenile addiction: international experience]. *Pravova pozytsiia, Legal position*, 1(22), 95-102. doi: 10/32836/2521-6473-2019-1-95-102 [in Ukrainian].
- Smyrnova, I.V., & Chuvyryn, D.E. (2010). Profilaktyka nezakonnoho narkospozhyvannia za dopomohoiu merezhi Internet v umovakh transformatynosti narkobiznesu [Prevention of illegal drug use via the Internet in the conditions of transformative drug business]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka), Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*, 23, 67-75 [in Ukrainian].
- Starchenko, V.V. (2020). Aktualnye problemy borby s oborotom narkotikov s pomoshchiu Interneta i sposoby ikh resheniia [Actual problems of combating drug trafficking using the Internet and ways to solve them]. *Russko-aziatskiy yuridicheskii zhurnal, Russian-Asian Law Journal*, 1, 32-35. doi: 10.14258/ralj(2020)1.8 [in Russian].
- Stupnyk, Ya.V., & Kohut, M.H. (2014). Protydiia narkozlochynnosti v merezhi Internet: vyklyky sohodennia [Counteracting drug crime on the Internet: today's challenges]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 26, 226-230 [in Ukrainian].
- Voloshchuk, A.M. (2011). Derzhavno-pravova polityka v sferi protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn ta prekursoriv: zarubizhnyi dosvid [State and legal policy in the field of combating illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors: foreign experience]. *Mytna sprava, Customs business*, 1, 8-17 [in Ukrainian].

Vyrok Leninskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 6 cherv. 2018 r. po spravi No. 642/1999/18 [Verdict of the Leninsky District Court of Kharkiv from June 6, 2018 in the case No. 642/1999/18]. Sait "Yedynyi derzhavnyi reestr sudovyykh rishen", Site "Unified state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74502081> [in Ukrainian].

World Drug Report (2020). *United Nations Office on Drugs and Crime*. doi: 10.18356/c8bbbf82-en.

Zymovets, V.V., Smyrnova, I.V., & Chuvyrin D.E. (2007). Zapobihannia virtualnomu narkobiznesu v Internet: perspektyvy dlia Ukrainy [Prevention of virtual drug trafficking on the Internet: prospects for Ukraine]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnstiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka), Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*, 16, 59-69 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- «Сіль» і «спайси» на кожному розі: в Україні все частіше наркотики продають через інтернет. *Інформаційне агентство «Уніан»*: [сайт]. URL: <https://www.unian.ua/society/22464-sil-i-spaysi-na-kojnomo-rozi-v-ukrajini-vse-chastihe-narkotiki-prodayut-cherez-internet.html>.
- Андрусенко С.В., Пашаев А.З. Виявлення ознак наркозлочинів у мережі інтернет шляхом конфіденційного співробітництва. *Актуальні питання оперативно-розшукової протидії злочинам*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 19 жовт. 2018 р.). Одеса, С. 54–57.
- Беседа Д.В. Міжнародне співробітництво правоохоронних органів країн-членів Європейського Союзу та компетентних міжурядових організацій. Проведення спільних операцій з протидії організованій злочинності. *Інтернаука*. 2019. № 2. С. 20–27. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.25313/2520-2308-2019-2-4890.
- Черниш Р. Ф. Діяльність міжнародних організацій щодо припинення незаконного обігу наркотичних засобів та її нормативно-правове забезпечення. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 205–210.
- Chin K. Combating Drug Trafficking. *The Chinese Heroin Trade*. 2015. P. 220–246. doi: 10.18574/nyul/9781479895403.003.0009.
- Dominguez R. The Strategies of the European Union against Drug Trafficking. *Drug Trafficking, Organized Crime, and Violence in the Americas Today*. 2015. P. 395–411. doi: 10.2307/j.ctvx06wbh.26.
- Duffy C., Coupe R. T. Detecting and Combating drug trafficking on the Internet. *Crime Solvability Factors*. 2019. P. 127–148. doi: 10.1007/978-3-030-17160-5_8.
- Giommoni L., Gundur R. V., Cheekes E. International Drug Trafficking: Past, Present, and Prospective Trends. *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. 2020. doi: 10.1093/acrefore/9780190264079.013.470.
- Hansen R. C. Data Preservation: An Effective Approach to Combating Internet Crime in the U.K. *SSRN Electronic Journal*. 2003. doi: 10.2139/ssrn.947371.
- Кіберполіція викрила злочинне угруповання у торгівлі психотропами через Інтернет. *Кіберполіція України*: [офіц. сайт]. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpoliczija-vykryla-zlochynne-ugrupovannya-u-torgivli-psychotropamy-cherez-internet-8393/>.
- Кузьминов В. Н., Сердюк А. А. Профилактика наркотизма в глобальной сети Internet. *Профилактика наркомании: организационные и методические аспекты*: итоговые материалы Междунар. проекта / сост. И. П. Рущенко. Харьков: Финарт, 2002. С. 141–149.
- Mackenzie S. Drug Trafficking. In *Transnational Criminology: Trafficking and Global Criminal Markets*. 2020. P. 21–36. doi: 10.2307/j.ctv17hm7xv.5.
- По 100 кіло щомісяця: поліція викрила найбільший в Україні інтернет-магазин наркотиків. *Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ»*: [сайт]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2887835-po-100-kilo-somisaca-policia-vikryla-najbilsij-v-ukraini-internetmagazin-narkotikiv.html>.
- Пряхін Є. В. Особливості використання слідчим інформації, що поширюється через мережу Інтернет. *Основні напрями та проблеми протидії наркоманії*: матеріали наук.-практ. круглого столу (Київ, 6 лют. 2017 р.). Івано-Франківськ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 85–88.
- Responding to Transnational Crime. *Combating Transnational Crime*. 2013. P. 272–278. doi: 10.4324/9780203045572-22.
- Сівчук А. Є. Профілактика наркоманії неповнолітніх: міжнародний досвід. *Правова позиція*. 2019. № 1 (22). С. 95–102. doi: 10.32836/2521-6473-2019-1-95-102.
- Смирнова І. В., Чувирін Д. Е. Профілактика незаконного наркоспоживання за допомогою мережі Інтернет в умовах трансформативності наркобізнесу. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. Вип. 23. С. 67–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2010_23_8.
- Старченко В. В. Актуальные проблемы борьбы с оборотом наркотиков с помощью Интернета и способы их решения. *Русско-азиатский юридический журнал*. 2020. № 1. С. 32–35. doi: 10.14258/ralj(2020)1,8.
- Ступник Я. В., Когут М. Г. Протидія наркозлочинності в мережі Інтернет: виклики сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 26. С. 226–230.
- Волощук А. М. Державно-правова політика в сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів: зарубіжний досвід. *Митна справа*. 2011. № 1. С. 8–17.
- Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 6 черв. 2018 р. у справі № 642/1999/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74502081>.
- World Drug Report. *United Nations Office on Drugs and Crime*. 2020. doi: 10.18356/c8bbbf82-en.
- Зимовець В. В., Смирнова І. В., Чувирін Д. Е. Запобігання віртуальному наркобізнесу в Інтернет: перспективи для України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 16. С. 59–69.

Стаття надійшла до редколегії 17.06.2020

Bryskovska O. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6902-9969>;

Hryha M. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4561-712X>

Current Problems of Combating Drug Trafficking Using the Internet

*The **purpose** of the article – based on the analysis of scientific and theoretical views of scientists, the results of research by international organizations in the field of prevention and counteraction to drug trafficking on the Internet, give a scientific understanding of the distribution and distribution of narcotic drugs, psychoactive, substances and precursors using the Internet as a tool to achieve criminal goals and on the basis of the obtained data to outline possible ways to minimize their spread in the Internet space. The **methodological basis** of the scientific article is a holistic and coherent system of methods, which allowed to properly analyze the subject of research, in particular, used scientific methods of analysis, synthesis, induction and deduction. The theoretical basis of this publication were the works of domestic and foreign scientists on aspects of combating drug crime on the Internet, the creative understanding of which allowed to draw sound conclusions. The **scientific novelty** of the publication lies in the systematic analysis of the most common ways of distributing drugs, psychoactive substances, drugs and their analogues via the Internet. Based on the analysis, it was found that the successful prevention of the spread of drugs via the Internet, their detection, today, is quite rare. Problems of counteracting illicit drug trafficking via the Internet have been identified. Areas of activity to detect criminal encroachments related to their sale via the Internet are outlined. With the improvement of technical devices for the use of Internet opportunities, the ways of committing such crimes are also improved. Therefore, in order to counter them, it is advisable to involve specialists who have the relevant special knowledge and professional skills in the field of computer technology with the ability to detect signs of drug crimes on the Internet, and identify new ways and opportunities to use modern tools to commit them. **Conclusions.** Real counteraction to the spread of psychoactive substances, drugs and their analogues on the Internet is possible only if the perception of such a phenomenon as systemic, covering a range of organizational, social, economic and other measures. To counter the proliferation of psychoactive substances, drugs and their analogues, the question of ways and mechanisms of their implementation on the Internet requires constant monitoring to predict and prevent such criminal offenses.*

Keywords: Internet; Internet users; «Internet dealers»; drug trafficking; distribution of narcotic drugs; psychoactive substances; counteraction.

УДК 343.537

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.69>

Каменський Д. В. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства Бердянського державного педагогічного університету, м. Бердянськ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3610-2514>

Механізми звільнення корпорацій від кримінальної відповідальності за порушення антимонопольного законодавства: порівняльно-правовий аспект

Метою публікації є критичне вивчення американського правозастосовного досвіду в частині звільнення корпорацій від кримінальної відповідальності за порушення антимонопольного законодавства США та формулювання висновків, спрямованих на вдосконалення національної моделі заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. **Методологія.** У статті інтегровано використано такі наукові методи: термінологічний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий. **Наукова новизна.** За результатами компаративістського аналізу механізмів звільнення юридичних осіб (корпорацій) від кримінальної відповідальності за вчинені ними порушення національного антимонопольного законодавства в США визначено, що така підстава (умовно дійове каяття юридичної особи) не передбачена в національному кримінальному законі; висловлено авторську позицію стосовно того, що під час законопроектної роботи над розділом XIV-1 Кримінального кодексу України варто критично використати досвід США в дослідженому напрямі. **Висновки.** Розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» Загальної частини Кримінального кодексу України не розв'язує питання заохочення позитивної посткримінальної поведінки юридичних осіб. Лише ст. 96-5 «Підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру» зазначеного розділу адресує таку підставу звільнення, як закінчення строків давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Водночас і ця норма не є досконалою через її окремі вади та певну «ізолюваність» законодавчого регулювання. Під час законопроектної роботи над формально-змістовим удосконаленням розділу XIV-1 Кримінального кодексу України слід ретельніше опрацювати та використати деякі елементи американської практики в частині застосування альтернативних кримінальному переслідуванню організацій механізмів.

Ключові слова: економічний злочин; корпорація; кримінальна відповідальність; антимонопольний комплаєнс; конкуренція; зловживання становищем; процесуальна угода.

Вступ

В умовах сьогодення США досягли найвагоміших результатів у напрямі кримінального переслідування транснаціональних компаній, винних у вчиненні корупційних та інших правопорушень, на тлі успішного регулювання відносин ринкової економіки (Kamensky, Dudorov, Movchan, Voznyuk, & Makarenko, 2020, p. 1680). Така активна, подеколи навіть агресивна практика федеральних правоохоронних органів забезпечила надходження в американський бюджет мільярдів доларів. Відповідні практики також стимулювали компанії – резидентів інших держав удосконалювати внутрішні програми дотримання вимог законодавства.

Успіх США зумовлений, принаймні частково, двома відмінними рисами американської системи кримінального переслідування корпорацій. З одного боку, Сполучені Штати застосовують експансивний підхід до корпоративної кримінальної відповідальності компанії: юридичних осіб можуть притягувати до кримінальної відповідальності за будь-який злочин, учинений будь-яким працівником під час виконання професійних (службових) функцій.

З іншого боку, Міністерство юстиції США (центральный орган федеральної прокуратури) протягом тривалого часу активно та вельми

успішно використовує дві альтернативні, порівняно з традиційним розслідуванням і підтриманням обвинувачення в суді, форми судових рішень щодо кримінальних злочинів – так звані угоди про призупинення обвинувачення (англ. – deferred prosecution agreements, DPA), угоди про непритягнення до відповідальності (англ. – non-prosecution agreements, NPA), що надають можливість прагматично й оперативно вирішувати корпоративні кримінальні конфлікти з державою та водночас стимулювати компанії здійснювати вичерпні внутрішні розслідування, результати яких передають прокурорам з метою можливого використання проти відповідальних фізичних осіб, безпосередньо винних у вчиненні кримінальних правопорушень (Arlen, & Kahan, 2017).

Більшість компаній прагнуть співпрацювати з державними юристами задля отримання таких «привілейованих» за юридичними наслідками угод, попри кримінально-правові наслідки визнання неправомірності своєї поведінки у вигляді штрафу, реституції та обов'язкового корпоративного реформування – з метою уникнення потенційних обов'язкових або передбачуваних «опосередкованих» санкцій (наприклад, заборона укладати контракти з державою), які можуть застосовувати внаслідок офіційного засудження компанії за вчинений злочин.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є критичне опрацювання нормативно розроблених і практично запроваджених механізмів звільнення корпорацій від кримінальної відповідальності за порушення антимонопольного законодавства США, формулювання на підставі цього й використання порівняльно-правового методу, висновків щодо окреслення можливих шляхів запозичення американського досвіду під час удосконалення національної моделі заходів кримінально-правового спрямування щодо юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу

Огляд трендових процесів розвитку федеральної правозастосовної практики в цій сфері стимулює до таких логічних міркувань.

По-перше, попри різні форми й обсяги співпраці між державою в особі федеральної прокуратури та корпорацією-порушником, юридичний зміст такої співпраці схожий на відомі українському кримінальному праву інститути звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та субінститут пом'якшення покарання, що, правда, лише стосовно суб'єкта злочину – фізичної особи. На відміну від нормативно закріплених вимог КК України, у США привілейована обставина співпраці нормативно не закріплена, а ґрунтується на традиційно широких дискреційних повноваженнях американських прокурорів, які здебільшого, хоча й опосередковано, поділяє судова практика (Provotorov, 2018). Де-факто Міністерство юстиції США на підставі покладених на нього державою обов'язків щодо охорони прав, свобод і законних інтересів від злочинних посягань (зокрема організацій), розробило та втілило в життя особливі «правила гри». Вони зводяться до такого: якщо організації в особі уповноважених органів управління стає відомо про факт учинення злочину кимось із найманих працівників, у неї з'являються два основні варіанти юридично значущої поведінки з відмінними наслідками. Перший: організація добровільно та в повному обсязі співпрацює зі слідством – у такому разі кримінально-правові наслідки вчинених злочинів будуть мінімізовані для юридичної особи (на відміну від фізичної особи – правопорушника), аж до відмови від (чи припинення) кримінального переслідування. Якщо ж винна організація обирає для себе другий варіант, а саме не визнає вину, не співпрацює з правоохоронними органами та готує агресивний юридичний захист, вона підлягатиме кримінальному переслідуванню в загальному порядку, а згідно з даними практики й статистики, в більшості випадків до неї застосовуватимуть жорсткі кримінально-правові санкції майнового та

(або) організаційного характеру, що своєю чергою посилює ризик подальшого банкрутства або припинення діяльності на території США.

По-друге, привертає увагу потенційна небезпека зловживання прокурорською дискрецією під час установлення ознак співпраці між юридичною особою та державою. Ще більше критичних міркувань виникає в разі порівняння цієї усталеної в США правозастосовної практики з реаліями функціонування системи правоохоронних органів України. На жаль, потенційні механізми забезпечення таких заохочувальних і прагматично обґрунтованих заходів від корупційних та інших типів зловживань з боку представників прокуратури, які становлять системну проблему в нашій державі, буде складно розробити. Якщо діяльність американської прокуратури в окресленій сфері є агресивною (у деяких ситуаціях навіть надмірною), водночас законною та суспільно й економічно доцільною, то нескладно спрогнозувати, знову ж таки з огляду на реалії сьогодення, що в Україні за таких умов деякі нечесні прокурори можуть керуватися іншими, меркантильними спонуканнями. Єдиним перспективним виходом із такої ситуації можуть стати лише якісно прописані в кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві вимоги щодо виявлення підстав і юридичного закріплення результатів співпраці між будь-якою юридичною особою та органом прокуратури.

Так звані теорії кримінально-правового регулювання шляхом співпраці, на відміну від усталених, перевірених часом і помилками, підходів до притягнення винного до кримінальної відповідальності, залишаються порівняно новим явищем для американської кримінально-правової доктрини та, відповідно, практики правозастосування (Lukianchenko, 2019, p. 303). Стисло такі теорії можна схарактеризувати як виконання «послуги за послугою». Така стратегія дає змогу підвищити позитивні компенсаторні результати шляхом зниження організаційно-матеріальних витрат, пов'язаних із притягненням винної організації до кримінальної відповідальності, що є надзвичайно актуальним у випадках вчинення злочинів, ознаки яких передбачені в численних нормах змістово складного регулятивного законодавства. На перший погляд, логіка тут очевидна: якщо корпоративний порушник є, умовно кажучи, позитивним, тобто погоджується на співпрацю з правоохоронними органами в частині виявлення фактів протиправних зловживань із боку працівників, сприяння їх розслідуванню та запровадження механізмів недопущення протиправної поведінки в майбутньому, то правозастосовна дискреція у формі звільнення від кримінального покарання або його зменшення має бути реалізована на користь корпорації. Якщо ж організація в особі керівництва обрала стратегію

відмови від співпраці з правоохоронцями, не визнаючи вини та замість цього зосередивши увагу виключно на юридичному захисті від висунутих обвинувачень, то підстав для кримінально-правового заохочення немає.

Показово, що останніми роками у вітчизняній фаховій літературі активізувалися дискусії навколо прагматичних завдань та очікуваної користі від запровадження так званого конкурентного комплаєнсу (англ. – antitrust compliance). Його пропонують визначати як комплексну систему правових, організаційно-господарських та оперативних заходів, розроблених суб'єктами господарювання для мінімізації ризиків порушення конкурентного законодавства. Головним завданням будь-якої комплаєнс-моделі є доведення до відома працівників компанії змісту вимог конкурентного законодавства та наслідків його порушення, а також моніторинг і контроль за дотриманням вимог конкурентного законодавства та корпоративної політики (Kamenskyi, 2020).

Особливість запровадження комплаєнс-систем в Україні, зауважує О. Бакалінська, є прагнення підприємств не стільки ознайомити колег з вимогами чинного конкурентного законодавства та регламентацією ustalених бізнес-процесів, скільки створити механізми взаємодії з антимонопольним органом, які гарантують відсутність претензій з його боку: цей підхід не узгоджується з так званою класичною системою конкурентного комплаєнсу (Bakalinska et al., 2017).

«Занурившись» у комплекс питань про звільнення від кримінальної відповідальності за порушення антитрестівського законодавства в США, І. Клепицький стверджує, що на підґрунті угод про визнання винуватості виникли та дістали розвиток «програми пом'якшення» (англ. – leniency programs) для учасників картелів, які повідомили про наявність картельної змови в антитрестівський підрозділ Міністерства юстиції США. Таке «пом'якшення» полягає в повному звільненні від кримінальної відповідальності (або у відмові від кримінального переслідування) корпорації чи фізичної особи, якщо наявне добровільне повідомлення про вчинення злочину (Klepitskiy, 2018, p. 95).

Цей правовий механізм мав сприяти ефективнішому виявленню та переслідуванню картелів, протиправна діяльність яких є традиційно високолатентною.

У Сполучених Штатах чинною та активно застосовуваною на практиці є Програма пом'якшення, передбачена Політикою (керівництвом) пом'якшення для корпорацій (далі – Корпоративна політика), ухваленою Міністерством юстиції США 10 серпня 1993 року, і Політикою пом'якшення для приватних осіб (далі – Індивідуальна політика), оприлюдненою 10 серпня 1994 року. Ці «політики» мають спеціальний характер: вони призначені

адресувати лише ситуації співпраці порушників антимонопольного законодавства із федеральними прокурорами. Також ці «політики» за змістом і юридичною силою не є ні законами, ні підзаконними нормативно-правовими актами. Це внутрішні інструкції для федеральних прокурорів, які підтримують обвинувачення у справах про картельні змови, а також відображають офіційну позицію відомства щодо цієї категорії кримінальних справ.

Корпоративна політика регламентує два види підстав звільнення від відповідальності юридичних осіб: 1) повідомлення про порушення ініціювала корпорація до початку розслідування; 2) альтернативні підстави для програми пом'якшення.

У першому випадку, коли повідомлення здійснюють ще до початку розслідування, для автоматичного (імперативного) звільнення корпорації – учасника картельної змови від кримінальної відповідальності необхідно встановити шість спеціальних умов: 1) на момент повідомлення про порушення антитрестівського законодавства інформації щодо інкримінування протиправної діяльності з будь-якого іншого джерела не надходила; 2) після виявлення ознак протиправної діяльності корпорація вдалася до швидких й ефективних заходів щодо припинення її участі в цій діяльності; 3) корпорація повідомила про правопорушення відкрито, вичерпно, а також забезпечила повне й безперервне співробітництво протягом усього часу розслідування; 4) визнання протиправності поведінки ініційоване власне корпорацією, а не окремими її керівниками чи працівниками; 5) корпорація компенсувала заподіяну потерпілим шкоду в максимально можливому обсязі; 6) корпорація не примушувала іншу сторону до участі в протиправній діяльності й не була лідером чи організатором такої діяльності. У разі звільнення корпорації із цих підстав від відповідальності звільняють усіх її працівників, які визнали свою участь у протиправній схемі, за умови повного визнання ними вини у вчиненому правопорушенні та продовження співпраці з правоохоронними органами протягом усього періоду розслідування ("Corporate Leniency", 1993).

У другому випадку, якщо не було дотримано зазначених вище шести умов або вже було розпочато розслідування, звільнення від відповідальності стає можливим за наявності вже семи умов: 1) корпорація першою повідомила про протиправну діяльність; 2) на момент такого повідомлення антитрестівський підрозділ Міністерства юстиції США ще не мав доказів, достатніх для успішного кримінального переслідування компанії. Далі умови 3–6 повторюють умови 2–5 для першого випадку. Зрештою, сьома умова полягає в тому, що звільнення від обвинувачення не буде

несправедливим щодо будь-яких інших осіб, з огляду на зміст протиправної діяльності, роль корпорації в ній і конкретний час, коли корпорація повідомила про протиправне діяння. У разі звільнення корпорації від відповідальності за цими підставами питання про звільнення від відповідальності її працівників (агентів) вирішують в індивідуальному порядку, відповідно до положень зазначеної вище Індивідуальної політики.

Індивідуальна політика передбачає звільнення лише тих осіб, які повідомили про відповідний злочин ще до початку розслідування та якщо: 1) на момент такого повідомлення антитрестівський підрозділ не володів інформацією про протиправну діяльність із будь-якого іншого джерела; 2) особа повідомила про правопорушення відкрито та цілком забезпечила повне й безперервне співробітництво з прокуратурою протягом усього часу розслідування; 3) особа не примусила іншу до участі в протиправній діяльності та не була лідером чи організатором такої діяльності. Такі вимоги (умови) перегукуються з тими, які висувають до юридичної особи, яка претендує на привілейоване ставлення з боку представників федеральної кримінальної юстиції.

Ефективність двох розглянутих політик зумовлена поєднанням реальної загрози суворого покарання з можливістю цілком уникнути відповідальності шляхом першого добровільного повідомлення про вчинений злочин (Hammond, 2010).

Критично оцінюючи правозастосовний потенціал цих документів американської прокуратури, І. Клепицький вважає, що американські політики звільнення від кримінальної відповідальності за монопольні правопорушення ґрунтуються на догматиці, принципово відмінній від ідей, інтегрованих в інститут звільнення від кримінальної відповідальності на східноєвропейському правовому просторі. У межах традиційної правової доктрини закладена концепція дійового каяття як підстави звільнення від відповідальності. Звільнення від відповідальності – це заохочення за припинення злочинної діяльності, співпрацю з правоохоронними органами, добровільне відшкодування завданої шкоди; таке звільнення від відповідальності стимулює правомірну поведінку, виховує людину в умовах поваги до соціальних цінностей і законів, що їх охороняють. Натомість американські політики пом'якшення ґрунтуються на заохоченні людини або організації на допомогу владі в покаранні іншої людини або організації, конкурентів. Ці політики залучають низинну мотивацію заохочуваного і тим самим розбещують населення, підривають повагу до права та його застосування; наслідком їх реалізації може бути збільшення кількості помилкових доносів й обумовлених ними судових помилок, викорис-

тання такого механізму для того, щоб нашкодити конкурентам, тощо (Klepitskiy, 2018, p. 105).

Ми лише частково поділяємо таку позицію автора. Очевидно, що дизайн американської моделі заохочення індивідуальних і корпоративних порушників антитрестівського законодавства істотно відрізняється від відомих українському кримінальному законодавству загальних і спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності. Водночас ідея «інсайдерського викриття» (тобто виявлення злочину не правоохоронцями, а особами, безпосередньо причетними до протиправної поведінки) кримінальних правопорушень у цій сфері та загалом у сфері економічної злочинності не видається «зрадницькою» чи атиповою для національної практики застосування кримінального закону. Однією з обов'язкових ознак звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям в Україні (ст. 45 КК) є активне сприяння розкриттю злочину, яке охоплює, зокрема, викриття інших співучасників, визначення ролі кожного з них у вчиненні злочину, повідомлення про місцезнаходження правопорушників, надання допомоги в їх затриманні. Частина 2 ст. 31 КК України умовою ненастання кримінальної відповідальності організатора, підбурювача чи пособника називає їх добровільну відмову від учинення злочину, якщо вони своєчасно повідомили відповідні органи державної влади про злочин, що готують або вчиняють, тобто фактично «здали» виконавця чи іншого співучасника. Отже, кримінальний закон заохочує не надумані «доноси», а навпаки – активну допомогу у викритті конкретних осіб, які порушили цей закон. Така допомога є бажаною передусім під час розслідування складних високолатентних діянь в економіці.

Цікаво, що положення аналізованих вище американських політик щодо звільнення учасників картельних змов від кримінальної відповідальності було перенесено на європейський простір, де їх активно використовує уповноважений регулятор. Зокрема, картелі заборонені (з певними застереженнями) ст. 101 Договору про Європейський Союз. Санкції за картелі передбачено в ст. 23 (2)(a) Регламенту Ради (ЄС) № 1/2003 від 16 грудня 2002 року про імплементацію правил про конкуренцію, передбачених ст. 81 і 82 Договору ("Council Regulation", 2002). Відповідно до ст. 23 (2)(a) Регламенту, Європейська комісія як вищий орган виконавчої влади Євросоюзу уповноважена накладати штрафи на підприємства та асоціації підприємств за порушення ст. 101 Договору в розмірі не більше ніж 10 % їх повного обороту за попередній рік.

Європейська комісія своєю чергою оприлюднила 1 вересня 2006 року Інструкцію щодо методу накладення штрафів відповідно до

ст. 23 (2) (а) Регламенту № 1/2003. Пункт 34 цих Інструкцій відсилає до «повідомленням про пом'якшення» (англ. – Leniency Notice). У ньому там зазначено, що Комісія застосовуватиме правила про пом'якшення відповідно до умов, викладених у повідомленні. Умови та порядок застосування пом'якшення було визначено 2006 року в окремому документі – Повідомленні Комісії про імунітет від штрафів і скорочення штрафів у справах про картелі ("Commission Notice", 2006). Отже, на рівні Євросоюзу термін «пом'якшення» охоплює як звільнення від відповідальності, так і пом'якшення покарання. Умови та процедури отримання імунітету й пом'якшення покарання визначено в Повідомленні окремо – вони наближені до вимог зазначених вище двох американських правил у сфері анти-трестівського кримінально-правового регулювання.

У липні 2019 року Антимонопольний підрозділ Міністерства юстиції США – департамент генеральної прокуратури, який безпосередньо опікується питаннями кримінального переслідування корпорацій, підозрюваних у порушенні норм федерального антимонопольного законодавства, ухвалив Рекомендації щодо оцінки корпоративних програм дотримання законодавства в кримінальних антимонопольних розслідуваннях (далі – Антимонопольні рекомендації). Цей прогресивний документ, який має неабияке порівняльно-правове значення в контексті цього дослідження, є спеціальним актом щодо Корпоративної політики: він окреслює вимоги до корпорацій – порушників анти-трестівського законодавства в частині запровадження внутрішніх програм дотримання законності, деталізує завдання та конкретні елементи дискреційної політики федеральних прокурорів, які здійснюють кримінальні переслідування фізичних та юридичних осіб за підозрою в порушенні вимог цього законодавства (Kamenskyi, 2020).

Серед ключових факторів, які прокурори Антимонопольного підрозділу враховуватимуть під час оцінювання ефективності конкретної корпоративної програми дотримання законності в цих справах, Антимонопольні рекомендації називають: 1) структуру (дизайн) і ретельність описання програми; 2) наявність поточної корпоративної програми дотримання вимог законодавства; 3) відповідальність за втілення та ресурси, спрямовані на запровадження відповідної програми; 4) чинні методики оцінювання ризиків потенційного порушення норм анти-трестівського законодавства; 5) інструктажі, навчальні курси та комунікація з працівниками в частині дотримання норм законодавства; 6) моніторинг, аудит, зовнішнє оцінювання та поточний контроль ефективності програми дотримання законодавства; 7) канали (способи) повідомлення інформації про порушення норм

антимонопольного законодавства; 8) корпоративну систему заохочень і стягнень щодо поведінки працівників, яка стосується виконання вимог антимонопольного законодавства; 9) методи відновлення стану дотримання законодавства після виявлення факту його порушення.

Документ складено у формі окремих змістово послідовних блоків у вигляді серій стандартних питань, присвячених кожному з дев'яти креслених факторів, послідовні (у режимі «поставити позначку») відповіді на які дають змогу корпоративним юристам і представникам топменеджменту в більш формалізованому форматі вже заздалегідь спрогнозувати конкретні показники кримінально-правового становища компанії. Цей підхід видається оригінальним і водночас потенційно ефективним, він укотре засвідчує здоровий прагматизм у змісті норм американського права (у цьому випадку – в частині відомих роз'яснень федеральної прокуратури). Прагматизм утверджений позицією Антимонопольного підрозділу: якщо керівництво компанії активно не підтримує (не стимулює) культуру дотримання вимог антимонопольного законодавства серед підлеглих працівників, то компанія матиме суто номінальну програму замість дієвої (Snyder, 2014). Тобто федеральні прокурори визнають важливість безпосереднього впливу топменеджменту компанії на зміну корпоративної культури в розглядуваному контексті на краще.

Наукова новизна

З огляду на результати компаративістського аналізу механізмів звільнення юридичних осіб (корпорацій) від кримінальної відповідальності за вчинені ними порушення національного антимонопольного законодавства, визначено, що така підстава, яку можна умовно схарактеризувати як дійове каяття юридичної особи, тобто колективна вольова поведінка юридичної особи, представлена рішеннями її органів управління та спрямована на вирішення кримінально-правового конфлікту з державою, для чого використовують наявні в юридичної особи ресурси, ділову репутацію, соціальні активи, інші матеріальні й нематеріальні активи, у національному кримінальному праві не передбачена. Також висловлено авторську позицію про те, що під час законопроектної роботи над розділом XIV-1 КК України необхідно критично використати досвід тих держав (передусім США), у яких притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності відбувається регулярно, унаслідок чого створюють унікальні юридичні напрацювання в частині протидії корпоративним злочинам загалом й антиконкурентним зловживанням зокрема.

Висновки

Викладений у цій статті матеріал спонукає констатувати, що розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» Загальної частини КК України не вирішує питання заохочення позитивної посткримінальної поведінки юридичних осіб. Лише одна стаття розділу XIV-1 ст. 96-5 «Підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру» – адресує таку підставу звільнення, як закінчення строків давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Водночас і цю норму складно вважати досконалою через її окремі вади та певну «ізолюваність» законодавчого регулювання.

Під час законопроектної роботи над розділом XIV-1 КК України та його редакційного

вдосконалення логічно було б докладніше вивчити релевантний досвід США, де ефективне кримінальне переслідування організацій відбувається постійно й системно. Американська правозастосовна практика протягом останніх десятиліть розвивається шляхом активного укладання угод між прокурорами та корпораціями-порушниками про запровадження програм дотримання законодавства з метою зменшення чи взагалі уникнення покарань і пов'язаних із ними негативних наслідків суспільно-правового спрямування. Також автор констатував, що в національному нормативному полі та практиці правозастосування вже простежуються окремі орієнтири на врахування програм дотримання антикорупційного й анти-монопольного законодавства.

REFERENCES

- Arlen, J., & Kahan, M. (2017). Corporate Governance Regulation Through Non-prosecution. *University of Chicago Law Review*, 84, 321-335.
- Bakalinska, O.O., Bevzikh, O.V., & Kolohoida, O.V. (et al.). (2017). *Konkurentne pravo Ukrainy [Competition Law of Ukraine]*. V.S Shcherbyna, I.V. Lukach (Eds.). Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
- Commission Notice on Immunity from fines and reduction of fines in cartel cases. (2006). (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52006XC1208\(04\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52006XC1208(04)).
- Corporate Leniency Policy. (1993). (n.d.). *www.justice.gov*. Retrieved from <https://www.justice.gov/atr/corporate-leniency-policy>.
- Council Regulation (EC) No. 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32003R0001>.
- Hammond, S. (2010). The Evolution of Criminal Antitrust Enforcement over the Last Two Decades. *The 24th Annual National Institute on White Collar Crime*. Miami.
- Kamensky, D., Dudorov, O., Movchan, R., Voznyuk, A. & Makarenko T. (2020) Insider trading in the global economic environment: elements of criminal liability. *International Journal of Management*, 12(11), 1679-1688. doi: <https://doi.org/10.34218/IJM.11.12.2020.154>.
- Kamenskyi, D. (2020). U rozvytok dyskusii pro vdoskonalennia mekhanizmu kryminalno-pravovoi okhorony natsionalnoi ekonomiky v umovakh hlobalizatsii [In the development of the discussion on improving the mechanism of criminal law protection of the national economy in the context of globalization]. *Yurydychnyi visnyk, Legal Bulletin*, 5, 105-113. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i5.2008> [in Ukrainian].
- Kamenskyi, D.V. (2020). Metodolohichni osoblyvosti porivnialnykh kryminalno-pravovykh doslidzhen: zdobutky ukrainskoi ta amerykanskoj doktryny [Methodological features of comparative criminal law research: achievements of Ukrainian and American doctrine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 44, 108-112. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.44.23> [in Ukrainian].
- Klepitskiy, I.A. (2018). Opasnye reformy: nakazaniia i osvobozhdenie ot otvetstvennosti za karteli [Dangerous reforms: penalties and exemptions from cartels.]. *Zakon, Law*, 4, 92-108 [in Russian].
- Lukianchenko, S. (2019). Zarubizhnyi dosvid zastosuvannia kryminalnoi vidpovidalnosti dlia yurydychnykh osib [Foreign experience in the application of criminal liability for legal entities]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo, Entrepreneurship, economy and law*, 11, 302-306. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.51> [in Ukrainian].
- Provotorov, O.P. (2018). Zakhody kryminalno-pravovoho kharakteru shchodo yurydychnykh osib yak odna z modelei realizatsii instytutu kryminalnoi vidpovidalnosti: mizhnarodnyi dosvid [Measures of criminal law nature against legal entities as one of the models of realization of the institute of criminal responsibility: international experience]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava, Scientific notes of Lviv University of Business and Law*, 19, 232-239. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2631535> [in Ukrainian].
- Snyder, B. (2014). Compliance is a Culture, Not Just a Policy. International Chamber of Commerce. *United States Council of International Business Joint Antitrust Compliance Workshop*. New York, NY. Retrieved from <https://www.justice.gov/atr/file/517796/download>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Arlen J., Kahan M. Corporate Governance Regulation Through Non-prosecution. *University of Chicago Law Review*. 2017. No. 84. P. 320–335.
- Конкурентне право України : навч. посіб. / [О. О. Бакалінська, О. В. Безух, О. В. Кологойда та ін.] ; за ред. В. С. Щербини, І. В. Лукач. Київ : Ліра-К, 2017. 380 с.
- Commission Notice on Immunity from fines and reduction of fines in cartel cases. 2006. URL: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52006XC1208\(04\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52006XC1208(04)).
- Corporate Leniency Policy. 1993. URL: <https://www.justice.gov/atr/corporate-leniency-policy>.
- Council Regulation (EC) No. 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32003R0001>.
- Hammond S. The Evolution of Criminal Antitrust Enforcement over the Last Two Decades. *The 24th Annual National Institute on White Collar Crime*. Miami, FL. February 25, 2010. P. 4.
- Kamensky D., Dudorov O., Movchan R., Voznyuk A., Makarenko T. Insider trading in the global economic environment: elements of criminal liability. *International Journal of Management*. 2020 Vol. 11. Issue 12. P. 1679–1688. doi: <https://doi.org/10.34218/IJM.11.12.2020.154>.
- Каменський Д. У розвиток дискусії про вдосконалення механізму кримінально-правової охорони національної економіки в умовах глобалізації. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 105–113. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i5.2008>.
- Каменський Д. В. Методологічні особливості порівняльних кримінально-правових досліджень: здобутки української та американської доктрини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 44. С. 108–112. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.44.23>.
- Клепицкий И. А. Опасные реформы: наказания и освобождение от ответственности за картели. *Закон*. 2018. № 4. С. 92–108.
- Лук'янченко С. Зарубіжний досвід застосування кримінальної відповідальності для юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 302–306. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.51>.
- Провоторов О. П. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як одна з моделей реалізації інституту кримінальної відповідальності: міжнародний досвід. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2018. Вип. 19. С. 232–239. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2631535>.
- Snyder B. Compliance is a Culture, Not Just a Policy. International Chamber of Commerce. *United States Council of International Business Joint Antitrust Compliance Workshop*. New York, NY. September 9, 2014. URL: <https://www.justice.gov/atr/file/517796/download>.

Стаття надійшла до редколегії 09.07.2020

Kamenskyi D. – Doctor of Law, Associate Professor, Chief of the Department of Law of the Berdiansk State Pedagogical University, Berdiansk, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3610-2514>

Mechanisms for Exempting Corporations from Criminal Liability for Antitrust Violations: Comparative Legal Aspect

The **purpose** of the publication is to critically study the American law enforcement experience in terms of exempting corporations from criminal liability for violating US antitrust laws and to formulate relevant conclusions aimed at improving the domestic model of criminal law measures against legal entities. **Methodology.** The article uses the following scientific in an integrated mode: terminological, system-structural, formal-logical, comparative-legal. **Scientific novelty.** According to the results of a comparative analysis of the mechanisms of exemption of legal entities (corporations) from criminal liability for their violations of national antitrust law in the United States, it is determined that such grounds (conditionally effective remorse by a legal entity) are not provided in domestic criminal law; the author's position is expressed that during the draft law work on section XIV-1 of the Criminal Code it is necessary to critically use the experience of the USA in the researched field. **Conclusions.** Section XIV-1 «Measures of a criminal nature of legal entities» of the General Part of the Criminal Code of Ukraine does not address the issue of encouraging positive post-criminal behavior of legal entities. Only Art. 96-5 «Grounds for exemption of a legal entity from the application of measures of a criminal nature» of the mentioned section addresses such grounds for exemption as the expiration of the statute of limitations for the application of measures of a criminal nature to a legal entity. At the same time, it is difficult to call this norm perfect because of its individual shortcomings and a certain «isolation» of legislative regulation. During the draft law work on the formal and substantive improvement of Section XIV-1 of the Criminal Code of Ukraine, certain elements of American practice should be more carefully elaborated and used in terms of the application of alternative mechanisms to criminal prosecution of organizations.

Keywords: economic crime; corporation; criminal liability; antitrust compliance; competition; abuse of position; procedural agreement.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА

УДК 342.72/.73

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.76>

Словська І. Є. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін Національного університету водного господарства і природокористування, м. Рівне
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9587-2300>

Проблеми охорони права жінок на працю

У статті досліджено проблеми охорони трудових прав жінок. Автор зауважує, що враховуючи фізіологічні особливості організму жінки, інтереси охорони материнства й дитинства, Україна встановлює спеціальні норми, що стосуються охорони праці та здоров'я жінок. Проте на практиці спостерігаємо нехтування цими гарантіями. Недостатня захищеність зумовлена об'єктивними (складна економічна ситуація, інтенсифікація виробництва, падіння духовного й культурного рівня населення) та суб'єктивними (неправильне ставлення до інтересів жінки, нерозуміння соціальної рівності обох статей, специфіка жіночого організму, роль жінки в сім'ї, вихованні дітей тощо) причинами. Жінок залучають до робіт у нічні зміни, до тяжкої фізичної праці, понаднормових робіт, праці в шкідливих для здоров'я умовах; матерям не надають додаткових соціальних відпусток, їх не звільняють від відряджень на передбачених законодавством підставах. У трудових колективах не проводять роботу з виявлення жінок, які мають потребу в скороченому робочому часі, гнучкому графікові роботи. Нерозв'язаними є випадки нерівної оплати праці. У дослідженні проаналізовано зміни до пенсійного забезпечення, що погіршують становище працівників; окреслено законодавчі норми, які часто не мають практичного втілення. **Мета** статті – проаналізувати особливості законодавчого регулювання та практики застосування права жінок на працю, визначити тенденції реалізації гарантій права жінки на працю, прогалини в практиці реалізації та причини таких явищ. **Методологія.** У статті використано ґносеологічний та онтологічний методи дослідження. **Наукова новизна** полягає в тому, що: подальшого наукового розвитку набула доктрина прав жінок у сучасному суспільстві й державі; удосконалено теоретичний матеріал щодо гарантій реалізації права жінок на працю; здійснено аналіз ефективності законодавства в окресленій царині; обґрунтовано необхідність впливу на правотворчу діяльність органів публічної влади та на інститут суспільства нової гендерної ідеології. **Висновки.** Жінки є учасниками соціально-економічного й ідеологічного протиборства, у якому постають найуразливішою спільнотою. Відбувається поступова деформація їхнього правового статусу. Отже, гармонійно поєднати фактичні та юридичні права жінок зможе виховання нових відносин між статтями.

Ключові слова: права і свободи жінок; правовий статус; правове регулювання; гендерна рівність; пенсійне забезпечення.

Вступ

Про складне становище жінки в українському суспільстві нині говорять відверто. Очевидним є факт не лише захисту їхніх прав і свобод, але й серйозних упущень. Існування цієї проблеми зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. До об'єктивних належать: складна економічна ситуація, інтенсифікація виробництва, падіння духовності й культури населення. Об'єктивними є: неправильне ставлення до інтересів жінки; нерозуміння соціальної рівності обох статей; специфіки жіночого організму; ролі жінки в сім'ї, вихованні дітей тощо.

Вартий уваги той факт, що кількість жінок у процесах управління на всіх рівнях є недостатньою, також існує мала ймовірність обійняти жінкам високу посаду.

Негативно впливає на подібну ситуацію відсутність комплексної загальнонаціональної та регіональної політики в цій царині. Безперечно, вживають окремі заходи (наприклад, формують жіночі громадські організації, вводять жіночі квоти в партійних списках на виборах до органів публічної влади), але без оновлення всього

суспільства на ідеях гендерної рівності та особливої державної опіки над працівницями ситуацію не буде вирішено.

Питання щодо прав жінок вивчали такі науковці, як: Ю. Бисага, О. Бориславська, Л. Бориславський, О. Зозуля, М. Кашиїнська, А. Крусян, М. Орзіх, В. Погорілко, О. Совгіря, Ю. Тодика, О. Фрицький, Ю. Фрицький, Ю. Шемшученко, Н. Шукліна та ін.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – проаналізувати особливості законодавчого регулювання та практики застосування права жінок на працю. Завдання: визначити тенденції реалізації гарантій права жінки на працю, визначити прогалини в практиці реалізації та причини таких явищ.

Виклад основного матеріалу

В умовах сьогодення актуальною є потреба формування нової концепції ставлення до жінок. Очевидним є існування складної соціальної проблеми – незахищеності прав жінки на виробництві чи посадах у державному управлінні.

Стабільні кризові стани в Україні та зростаюча світова економічна криза сповільнюють національне й світове ВВП. Руйнівний ефект спостерігаємо на усіх сферах народного господарства. Разом з іншими факторами ці тенденції фактично нейтралізують гарантії прав жінки, які надає держава (Voropai, 2018; Dzhuska, & Paliukh, 2019; Zhehlinska, 2019; Zinsu, 2020; Zozulia, 2020; Kachynska, 2018; Lillemia, 2020; Marushchak, 2018; Sokurenko, & Kovtun, 2018; Shakhova, 2018). Жінки залучені до робіт у нічні зміни, до тяжкої фізичної праці, понаднормових робіт, праці в шкідливих для здоров'я умовах, матерям не надають додаткових соціальних відпусток, їх не звільняють від відряджень на передбачених законодавством підставах тощо. У трудових колективах не проводять роботу з виявлення жінок, які мають потребу в скороченому робочому часі, гнучкому графікові роботи. Слід зауважити, що такий контингент жінок сам приховує свої потреби, боячись бути звільненими.

Рівність прав жінки та чоловіка закріплено в Конституції України (ст. 24). Водночас трудове законодавство, з огляду на фізіологічні особливості організму жінки, інтереси охорони материнства й дитинства, встановлює спеціальні норми щодо охорони праці та здоров'я жінок. Попри наявність наказу Міністерства охорони здоров'я від 29 грудня 1993 року № 256, яким затверджено Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок, а також граничні норми підймання та переміщення важких речей жінками ("Nakaz Ministerstva", 1993), численні норми у КЗпП ("Kodeks zakoniv", 1971), що регламентують жіночу працю, ці заходи й нині повністю не виконуються. Наслідком цього є захворювання жінок і їхніх дітей, народжених з різними фізичними й психічними вадами, смертність материнська та дитяча. Нехтування законодавством неможливо компенсувати навіть грошовою винагородою.

Нерозв'язаними є випадки нерівної оплати праці. Це може бути спричинене недостатньою кваліфікацією працівниці через її перевантаженість у домашньому господарстві та неможливість підвищення фахових навичок; або небажання роботодавця встановити рівноцінну оплату праці професіоналам обох статей через сексизм – гендерну дискримінацію чи упередження.

Сучасні жінки працюють за умов, коли демократичні гуманістичні основи функціонування держави закріплено в законодавстві, але вони не завжди відповідають їхньому практичному втіленню. Отже, порушено норми охорони праці жінок, пов'язаних з материнством, які передбачають:

- заборону залучення вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років, до нічних, понаднормових робіт, робіт у вихідні дні та

направлення їх у відрядження. Не допускається залучення до робіт у нічний час, понаднормових робіт і робіт у вихідні дні та направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років (ст. 176 КЗпП України);

- обмеження залучення жінок, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, до понаднормових робіт і направлення їх у відрядження. Жінок, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, не можуть залучати до понаднормових робіт або направляти у відрядження без їхньої згоди (ст. 177 КЗпП України);

- переведення на легшу роботу вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Вагітним жінкам відповідно до медичного висновку знижують норми виробітку, норми обслуговування або їх переводять на іншу роботу, яка є легшою та виключає вплив несприятливих виробничих факторів, зі збереженням середнього заробітку за попередньою роботою. До розв'язання питання про надання вагітній жінці відповідно до медичного висновку іншої роботи, яка є легшою і виключає вплив несприятливих виробничих факторів, вона підлягає звільненню від роботи зі збереженням середнього заробітку за всі пропущені внаслідок цього робочі дні за рахунок підприємства, установи, організації (ст. 178 КЗпП України);

- відпустки у зв'язку з вагітністю, пологами та для догляду за дитиною. На підставі медичного висновку жінкам надають оплачувану відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів – 70) календарних днів після пологів, починаючи з дня пологів (ст. 179 КЗпП України).

- перерви для годування дитини. Жінкам, що мають дітей віком до півтора року, надають, крім загальної перерви для відпочинку та харчування, додаткові перерви для годування дитини. Ці перерви надають не рідше ніж через три години тривалістю не менше тридцяти хвилин кожна. За наявності двох і більше грудних дітей тривалість перерви встановлено не менше ніж годину. Перерви для годування дитини включають в робочий час і оплачують за середнім заробітком (ст. 183 КЗпП України);

- гарантії при прийнятті на роботу та заборону звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей. Заборонено відмовляти жінкам у прийнятті на роботу та знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних з вагітністю або наявністю дітей віком до трьох років, а одиноким матерям – за наявністю дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда (ст. 184 КЗпП України);

– надання вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до чотирнадцяти років, путівок до санаторіїв та будинків відпочинку й надання їм матеріальної допомоги. Власник або уповноважений ним орган повинен у разі необхідності видавати вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, путівки до санаторіїв і будинків відпочинку безкоштовно або на пільгових умовах, а також надавати їм матеріальну допомогу (ст. 185 КЗпП України);

– обслуговування матері на підприємствах, в організаціях. На підприємствах і в організаціях з широким застосуванням жіночої праці організовують дитячі ясла, дитячі садки, кімнати для годування грудних дітей, а також кімнати особистої гігієни жінок (ст. 185 КЗпП України).

Упродовж десятиліть державного будівництва акцентовано на якнайповнішому залученні жінок до суспільного виробництва. Саме кількість населення, що працює, стала основним критерієм успішності зростання добробуту країни та громадян. Причому у сфері трудової активності жінок нагромадилося чимало негативних явищ, які вплинули на демографічні показники. Очевидно, що рівень народжуваності є зворотно пропорційним рівню зайнятості жінки.

За даними офіційної статистики, суто арифметично населення України до 2016 року скоротилося на понад 9 млн осіб. Так, 1991 року в Україні проживало 51,944 млн осіб, а станом на 1 січня 2016 року – 42,760 млн осіб. Найбільше українців було 1993 року – 52,244 млн осіб. Зазначимо, що дані за 2015–2016 роки подано без урахування «тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя», також приблизними є дані щодо неконтрольованих територій на сході країни.

Різно скоротилася кількість дітей – майже вдвічі 2016 року в порівнянні з 1991 роком: з 13,225 млн – до 7,614 млн. Водночас 1991 року в Україні народилося 630 тис. немовлят, а 2015 – 411 тис. Проте за відносними показниками народжуваність в Україні майже вийшла на рівень 25-річної давнини. Якщо 1991 року на тисячу українців народжувалося 12 немовлят, то 2015 – 10,7.

Невтішні показники народжуваності прослідковано 1999–2002 роках – тоді в Україні народжувалося менше ніж 400 тис. немовлят. Низький показник народжених на кожну тисячу осіб – лише 7,7 – було зафіксовано 2001 року ("Ukrainska demohrafiia", 2016).

Згідно з офіційними даними Держстату 2019 року народжуваність впала до найнижчого рівня в історії – 7,4 новонародженого на 1000 осіб населення. Водночас рівень смертності майже вдвічі вищий – близько 13,8 на 1000 осіб. Нині

громадян України віком до одного року в країні менше, ніж мешканців будь-якого іншого віку до 72 років включно – таке явище спостерігаємо вперше, принаймні в новітній історії.

За показником народжуваності Україна входить до п'ятірки найгірших показників у світі (Landa, 2020).

Не варто сподіватися, що ситуацію суттєво покращить законодавство про пенсійне забезпечення, оскільки воно не забезпечує жінкам реальних пільг. Так, згідно зі змінами до законодавства було збільшено вік виходу на пенсію. З 1 січня 2018 року право на пенсію за віком по досягненню 60 років мають ті громадяни, у яких є 25 років страхового стажу. Мінімальний страховий стаж, необхідний для визначення права, щорічно буде збільшуватися на 1 рік, поки не складе 35 років у 2028 році.

По досягненню 63 років на пенсію зможуть іти ті особи, які мають 15 років страхового стажу, проте у 2018 році не мають 25 років стажу. Щороку протягом 10 років вимога до наявного страхового стажу буде збільшуватися на 1 рік.

З 2019 року по досягненню 65 років вийти на пенсію зможуть ті особи, які станом на 1 січня 2019 року матимуть від 15 до 16 років страхового стажу. Особам, які не матимуть 15 років страхового стажу, буде призначено державну соціальну допомогу по досягненню ними 65 років.

Вік виходу на пенсію прямо пропорційно залежатиме від величини страхового стажу. Якщо в людини не вистачатиме страхового стажу згідно зі встановленими нормами, пенсійний вік настане не в 60, а в 63 або в 65 років відповідно до наявного страхового стажу й дати звернення за призначенням пенсії.

Пільги збережено для жінок, які народили п'ятьох або більше дітей і виховали їх до шестирічного віку, матерів осіб з інвалідністю з дитинства, які виховали їх до зазначеного віку. Такі категорії жінок мають право на пенсію за віком по досягненню 50 років і наявності страхового стажу не менше 15 років ("Vse pro pruznachennia pensii", 2018).

Наукова новизна

Наукова новизна запропонованого дослідження полягає в тому, що:

1) подальшого наукового розвитку набула доктрина прав жінок у сучасному суспільстві та державі; 2) удосконалено теоретичний матеріал щодо гарантій реалізації права жінок на працю; 3) здійснено аналіз ефективності законодавства в окресленій царині; 4) обґрунтовано необхідність впливу на правотворчу діяльність органів публічної влади, інститути суспільства нової гендерної ідеології.

Висновки

Якщо українське суспільство прагне розв'язати «жіноче питання», то воно зацікавлене в реальному досягненні соціальної рівності. Істотне позитивне оновлення ситуації щодо гендерної рівності та водночас турботливе ставлення до жінок не слід пов'язувати з чинним на сьогодні законодавством із правового статусу особи. Наразі жінки є учасниками соціально-економічного й ідеологічного протиборства, у якому постають найуразливішою спільнотою. Відбувається поступова деформація їхнього правового статусу, стають декоративністю статті Конституції України про гарантії проголошених у них прав і свобод. На жаль, досягнення державою нових цілей потребує від неї величезної концентрації людських та інших ресурсів, тому й додержання традиційних прав і

свобод стало, так би мовити, другорядним, на що, на думку парламентаріїв й урядовців, нерозумно та нераціонально витрачати фінанси.

Окрім складної економічної ситуації соціальній активності жінки перешкоджає існування стереотипів домінування фаховості чоловіків, сексизму – упередження чи дискримінації за статтю. Для викорінення подібних фактів замало вдосконалення законодавства. Не є ефективними ні ретельна підготовка правових норм в умовах широкої гласності та демократичного обговорення, ні організаційна досконалість суб'єктів правотворення. Гармонійно поєднати фактичні та юридичні права жінок зможе виховання нових відносин між чоловіком і жінкою. Наразі існує штучність у дотриманні державою та інститутами суспільства зобов'язань щодо неухильного захисту ними сфери прав і свобод.

REFERENCES

- Dzhuska, A., & Paliukh, A. (2019). Konstytutsiine pravo liudyny na zhyttia v Ukraini: suchasnyi pidkhid [The constitutional human right to life in Ukraine: a modern approach]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4(113), 48-56. doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.48> [in Ukrainian].
- Kachynska, M.O. (2018). Gender Equality in Ukraine: National and International Perspectives. *Forum prava, Forum of Law*, 3, 40-47. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1403058>.
- Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: vid 10 hrud. 1971 r. No. 322-VIII [Code of Labor Laws of Ukraine from December 10, 1971, No. 322-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> [in Ukrainian].
- Landa, V. (2020). Rozndaemost v Ukraine ustanovila antirekord, ili demograficheskaya katastrofa v 5 grafikakh [The birth rate in Ukraine has set an anti-record, or a demographic catastrophe in 5 graphs]. (2020). *Sait "Liha. Biznes", Site "League. Business"*. Retrieved from <https://biz.liga.net/all/all/article/rojdaemost-v-ukraine-ustanovila-antirekord-ili-demograficheskaya-katastrofa-v-5-grafikah> [in Russian].
- Lillemiae, O.E. (2020). Osoblyvosti zastosuvannya pravovykh norm u sferi avtomatychno dopustymoi derzhavnoi dopomohy [Features of application of legal norms in the field of automatically admissible state aid]. *Forum prava, Forum of Law*, 2, 23-31. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3702437> [in Ukrainian].
- Marushchak, N.V. (2018). Some Aspects of Human Defense in the Work of Expressed Representatives of Philosophical Opinion of New Hours. *Forum prava, Forum of Law*, 4, 34-41. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3568259>.
- Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy "Pro zatverdzhennia Pereliku vazhkykh robot ta robit iz shkidlyvymy i nebezpechnymy umovamy pratsi, na yakykh zaboroniaetsia zastosuvannya pratsi zhinok": vid 29 hrud. 1993 r. No. 256 [Order of the Ministry of Health of Ukraine "On approval of the List of heavy work and work with harmful and dangerous working conditions, in which the employment of women is prohibited" from December 29, 1993, No. 256]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text> [in Ukrainian].
- Shakhova, K.V. (2018). Henezys zakonodavstva z nedopushchennia porushennia prava na statevu svobodu ta statevu nedotorkannist [Genesis of legislation to prevent violations of the right to sexual freedom and sexual inviolability]. *Forum prava, Forum of Law*, 3, 122-130. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1412005> [in Ukrainian].
- Sokurenko, V.A., & Kovtun, M.S. (2018). Vtruchannia orhaniv derzhavnoi vlady u pryvatne zhyttia osoby: administratyvno-pravovyi aspekt [Interference of public authorities in the private life of a person: administrative and legal aspect]. *Forum prava, Forum of Law*, 2, 142-150. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1291630> [in Ukrainian].
- Ukrainska demohrafiia: shcho zminylosia za 25 rokiv [Ukrainian demography: what has changed in 25 years]. (2016). *Sait "BBC. News", Site "BBC. News"*. Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/08/160801_ukraine_demography_az [in Ukrainian].
- Voropai, T.S. (2018). Vyrishennia konfliktiv u tradytsiinomu suspilstvi: yednannia morali i prava [Conflict resolution in traditional society: the unity of morality and law.]. *Forum Prava, Forum of Law*, 1, 32-35. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1214401> [in Ukrainian].
- Vse pro pryznachennia pensii [All about the appointment of a pension]. (2018). *Sait "Holovne upravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy u Volynskii oblasti", Site "Main Department of the Pension Fund of Ukraine in Volyn Oblast"*. Retrieved from <https://www.pfu.gov.ua/vl/20946-vse-pro-pryznachennya-pensiyyi> [in Ukrainian].

- Zhehlinska, T. (2019). Zmist poniattia "pravo kozhnogo na okhoronu zdorovia, medychnu dopomohu ta medychne strakhuvannya": postanovka problemy [The meaning of the concept of «everyone's right to health care, medical assistance and health insurance»: problem statement]. *Naukovij visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4(113), 57-63. doi: <https://doi.org/10.33270/01191135.57> [in Ukrainian].
- Zinsu, O. (2020). Sotsialni ta yurydychno-psykholohichni aspekty domashnoho nasylstva [Social and legal-psychological aspects of domestic violence]. *Naukovij visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(114), 79-87. doi: <https://orcid.org/0000-0003-3801-6203> [in Ukrainian].
- Zozulia, O.I. (2020). Hromadianski ta politychni prava liudyny v umovakh zapobihannia poshyrenniu COVID-19 V Ukraini [Civil and political human rights in the context of preventing the spread of COVID-19 in Ukraine]. *Forum prava, Forum of Law*, 2, 6-22. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3702447> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Джуська А., Палюх А. Конституційне право людини на життя в Україні: сучасний підхід. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113). С. 48–56. doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.48>.
- Kachynska M. O. Gender Equality in Ukraine: National and International Perspectives. *Форум права*. 2018. № 3. С. 40–47. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1403058>.
- Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08>.
- Ланда В. Рождаемость в Украине установила антирекорд, или демографическая катастрофа в 5 графиках. *Лига. Бизнес* : [сайт]. 26 лют. 2020 р. URL: <https://biz.liga.net/all/all/article/rojdaemost-v-ukraine-ustanovila-antirekord-ili-demograficheskaya-katastrofa-v-5-grafikah>.
- Ліллемяе О. Е. Особливості застосування правових норм у сфері автоматично допустимої державної допомоги. *Форум права*. 2020. № 2. С. 23–31. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3702437>.
- Marushchak N. V. Some Aspects of Human Defense in the Work of Expressed Representatives of Philosophical Opinion of New Hours. *Форум права*. 2018. № 4. С. 34–41. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3568259>.
- Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 груд. 1993 р. № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text>.
- Шахова К. В. Генезис законодательства з недопущення порушення права на статеву свободу та статеву недоторканність. *Форум права*. 2018. № 3. С. 122–130. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1412005>.
- Сокурченко В. А., Ковтун М. С. Втручання органів державної влади у приватне життя особи: адміністративно-правовий аспект. *Форум права*. 2018. № 2. С. 142–150. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1291630>.
- Українська демографія: що змінилося за 25 років. *BBC. News* : [сайт]. 2 серп. 2016 р. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/08/160801_ukraine_demography_az.
- Воропай Т. С. Вирішення конфліктів у традиційному суспільстві: єднання моралі і права. *Форум права*. 2018. № 1. С. 32–35. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1214401>.
- Все про призначення пенсії. *Головне управління Пенсійного фонду України у Волинській області* : [сайт]. 14 груд. 2018 р. URL: <https://www.pfu.gov.ua/vl/20946-vse-pro-pryznachennya-pensiya>.
- Жеглінська Т. Зміст поняття «право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування»: постановка проблеми. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (11). С. 57–63. doi: <https://doi.org/10.33270/01191135.57>.
- Зінсу О. Соціальні та юридично-психологічні аспекти домашнього насильства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 79–87. doi: <https://orcid.org/0000-0003-3801-6203>.
- Зозуля О. І. Громадянські та політичні права людини в умовах запобігання поширенню COVID-19 В Україні. *Форум права*. 2020. № 2. С. 6–22. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3702447>.

Стаття надійшла до редколегії 24.06.2020

Slovskia I. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Branch Disciplines of the National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9587-2300>

Problems of Protection of Women's Right to Labor

The article examines the problems of women's labor rights. The author emphasizes that, taking into account the physiological characteristics of the woman's body, the interests of maternity and childhood protection, Ukraine establishes special norms concerning women's labor protection and health. However, in practice these guarantees are neglected. Insufficient protection is associated with objective (difficult economic situation, intensification of production,

*declining spirituality and culture of the population) and subjective (wrong attitude to women's interests, misunderstanding of social equality of both sexes, the specifics of the female body, the role of women in the family , raising children, etc.) reasons. Women are involved in night shifts, hard physical work, overtime work, work in unhealthy conditions; no additional social leave is provided to mothers, they are not exempted from business trips on the grounds provided by law. There is no activity in labor collectives to identify women who need reduced working hours, flexible work schedules. Cases of unequal pay remain unresolved. Legislation is mentioned, which often has no practical implementation. Changes to the pension provision that worsen the situation of employees are analyzed. The **purpose** of the article is to analyze the peculiarities of legislative regulation and practice of exercising women's right to labor. **Tasks:** to characterize the trends in the implementation of guarantees of women's right to work, gaps in the implementation practice and the causes of such phenomena. The research **methodology** is epistemological and ontological approaches to the subject of analysis. The **scientific novelty** is as follows: the doctrine of women's rights in modern society and the state has received further scientific development; the theoretical material on guarantees of realization of the right of women to labor was improved; attention is focused on the analysis of the effectiveness of legislation in the outlined area; the need to influence the law-making activity of public authorities, institutions of society of the new gender ideology is emphasized. **Conclusions.** Women are involved in socio-economic and ideological confrontation, in which they appear as the most vulnerable community. There is a gradual deformation of their legal status. The education of new relations between the sexes will be able to harmoniously combine the factual and legal rights of women.*

Keywords: women's rights and freedoms; legal status; legal regulation; gender equality; pension provision.

УДК 159.9.01+343.35

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.82>

Волуйко О. М. – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3723-5415>

Соціально-психологічні причини гендерних відмінностей у сприйнятті корупції

Метою статті є дослідження соціально-психологічних причин гендерних відмінностей у сприйнятті корупції для подальшого використання отриманих результатів під час профілактики корупційних деліктів. У статті використано комплекс **наукових методів**: порівняльно-правовий, системно-структурний, формально-логічний. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці вчених різних країн. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що в ній висвітлено погляди на гендерні відмінності у ставленні до корупції в Україні та в інших країнах, виявлено неоднозначні закономірності в цій сфері, а також сформульовано рекомендації щодо їх урахування в удосконаленні механізму протидії корупційним деліктам. **Висновки.** Відмінність у ставленні до корупції чоловіків і жінок, ймовірно, можуть спричиняти такі фактори: 1) в органах державної влади та на посадах, на яких можуть бути вчинені корупційні кримінальні правопорушення, перебувають переважно чоловіки; 2) соціальна роль жінки в сім'ї та суспільстві; 3) різне сприйняття та розуміння корупційної поведінки жінками й чоловіками (жінки менш обізнані в корупції, рідше здатні ідентифікувати її прояви в повсякденному житті); 4) жінки мають вищі етичні або моральні стандарти (хоча існують дослідження, які спростовують цю гіпотезу); 5) жінки менше схильні до ризику, з яким, як правило, пов'язані корупційні правопорушення. Після зайняття відповідних посад в політиці, ймовірно, гендерні відмінності у ставленні до корупції жінок та чоловіків буде знівлено. Це може бути спричинено тим, що жінки потрапляють до середовища з певними нормами, яких вони, очевидно, змушені будуть дотримуватися. Тому відсоток тих жінок, які не схвалюють корупцію, та їхнє ставлення до цього явища зазнають змін через те, що вони будуть змушені вступати в корупційні відносини. Без цього вони в окремих випадках будуть позбавлені можливості обійняти відповідну посаду, не матимуть кар'єрного зростання, не зможуть ефективно виконувати свої функції на обраній посаді.

Ключові слова: гендер; стать; гендерна нерівність; корупція; корупційне кримінальне правопорушення.

Вступ

Існування будь-якої девіантної поведінки обумовлене чинниками, які її породжують як наслідок. Не є винятком і корупційні кримінальні правопорушення, суспільно небезпечні наслідки від яких несуть серйозну загрозу громадянському суспільству та правовій державі.

Учені різних галузей знань досліджують причини, які обумовлюють виникнення та існування корупційної поведінки в суспільстві. Вивчають ці питання й науковці в галузі психології. Адже встановлення соціально-психологічних чинників, які обумовлюють корупційні делікти, має важливе значення для побудови тактики й стратегії протидії цьому виду протиправної діяльності.

Дослідники давно помітили, що існують певні відмінності в детермінантах корупційної поведінки жінок і чоловіків (Frank, & Schulze, 2000; Rivas, 2013; Stensöta, Wängnerud, & Svensson, 2015). «Міжнародні дослідження довели, що жінки індивідуально більше не схвалюють корупцію, ніж чоловіки» (Esarey, & Chirillo, 2013). «Жінки в середньому менш корумповані, ніж чоловіки» (Agerberg, 2014). «Жінки менше схильні до хабарництва й рідше погоджуються на нього» (Swamy, Knack, Lee, & Azfar, 2001). «Корупції менше в країнах, де значну частку депутатських

місць і вищі посади в урядовій бюрократії обіймають жінки, а також там, де вони складають більший відсоток робочої сили» (Swamy, Knack, Lee, & Azfar, 2001).

Питання гендерних відмінностей у сприйнятті корупції вивчали такі вчені, як: М. Агерберг, О. Азфар, В. Алата, О. Армантьє, М. Баур, М. Брін, А. Болі, Н. Веллалаж, Л. Венгнеруд, Л. Гангадхаран, Г. Герасименко, Р. Гілландерс, Д. Дебскі, Ч. К. Джа, М. Джеттер, Н. Еркал, Л. Ечазу, В. Іверсен, Д. Ісарей, Ф. Йенсеніус, Л. Камерон, Я. Лі, П. Майтра, Д. Макнулі, С. Мосле, С. Найк, Ф. Рівас, С. Саранг, А. Свамі, Р. Свенссон, О. Стеншота, А. Сузукі, В. Фернандес, Б. Франк, А. Чаудхурі, Д. Чірілло, М. Шаррон, Д. Штадельманн, Г. Шульце та ін.

Водночас поза межами зазначених досліджень залишилися питання соціально-психологічних причин, які обумовлюють відмінності у сприйнятті корупції особами різної статі.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження соціально-психологічних причин гендерних відмінностей у сприйнятті корупції для подальшого використання отриманих результатів під час профілактики корупційних деліктів.

Виклад основного матеріалу

В умовах сьогодення достеменно не відомо, які соціально-психологічні причини є підґрунтям гендерних відмінностей у ставленні до корупції, попри те, що розроблено низку теорій та висловлено чимало гіпотез щодо пояснення цього феномену.

1. Таку ситуацію можна пояснити тим, що переважно чоловіки обіймають відповідні посади, які мають корупційні ризики, що дає більше можливостей для вчинення корупційних діянь. Адже специфіка корупційної поведінки полягає в тому, що значну частину корупційних кримінальних правопорушень, насамперед різних видів зловживань владою, становищем або повноваженнями, а також одержання неправомірної вигоди, може вчинити виключно службова особа (Voluiko, 2020). Слушно зауважує М. Агерберг, що гендерні відмінності щодо корупції можна повністю пояснити тим, що чоловікам і жінкам надано різні можливості корумпованої поведінки (Agerberg, 2014). Має рацію Л. Ечазу щодо того, що жінки більш чесні, ніж чоловіки не тому, що вони схильні до цього від природи, а тому, що вони не можуть дозволити собі корупцію, якщо вони є меншістю (Echazu, 2010).

Причому такий стан гендерної нерівності в органах державної влади не лише в Україні, але й в більшості інших країн, попри той факт, що за декілька останніх десятиліть частка жінок в урядах і парламентах значно зросла.

Отже, відповідно до однієї з теорій, особи жіночої статі менш корумповані, у порівнянні з особами чоловічої статі, оскільки чоловіків в органах державної влади та на інших посадах, на яких вони можуть вчинити корупційні кримінальні правопорушення, значно більше.

Однак недоліком цього підходу для України є те, що корупційні кримінальні правопорушення можуть вчиняти загальні суб'єкти, а не лише службові особи чи інші спеціальні суб'єкти. Наприклад, пропонувати чи надавати неправомірну вигоду може будь-хто, а не лише особа, яка обіймає посаду, пов'язану з високими корупційними ризиками.

2. Меншість жінок на відповідних посадах, імовірно, пов'язана з іншою теорією, відповідно до якої менша корумпованість жінок, а також менша схильність їх до корупції та більш неприйнятне ставлення до неї пов'язані з роллю жінки в суспільстві.

Так, М. Баур та М. Шаррон стверджують, що такі фактори, як соціалізація ролей, соціальний статус і життєвий досвід можуть змусити чоловіків і жінок сприймати різні види корупції. З огляду на різницю між поняттями «потреба» та «жадібність», вчені припускають, що жінки частіше, ніж чоловіки, сприймають той факт, що корупція зумовлена потребою, а не жадібністю.

Зокрема, жінки можуть частіше піддаватися корупції через наявність у них більшої кількості обов'язків у професійній і в приватній сфері, і, відповідно до теорії маргіналізації, вони мають легший доступ до форм корупції, які менше залежать від втягнення в мережу змов (Bauhr, & Charron, 2020).

Одне з можливих пояснень різниці в корупційній поведінці жінок Австралії (Мельбурн), Індії (Делі), Індонезії (Джакарта) та Сінгапуру полягає в тому, що на ставлення жінок може значно впливати їхнє культурне середовище. Крім того, ці результати є відтворенням відмінностей у соціальних ролях чоловіків і жінок або більш значних відмінностей у соціальних ролях жінок різних країн, ніж у чоловіків (Alatas, Cameron, Chaudhuri, Erkal, & Gangadharan, 2009).

Водночас існує думка, що після зайняття жінками певних посад в політиці, гендерні відмінності у ставленні до корупції буде знівельовано. Поясненням цього може бути той факт, що жінки потрапляють до середовища з певними нормами, яких вони, очевидно, змушені будуть дотримуватися.

Учені зазначають, що новообраних політиків найімовірніше буде втягнуто до місцевих версій політичної гри. Наприклад, дослідження, проведені в Замбії, доводять, що обіймання посади збільшує дотримання політиками норм взаємності, зазначаючи, що з досвідом ймовірність корупції стає більшою (Enemark, Gibson, McCubbins, & Seim, 2016).

На переконання В. Іверсен, Ф. Йенсеніус, П. Майтра та А. Чаудхурі, слід очікувати, що будь-який гендерний розрив у ставленні та поведінці, пов'язаний з нечесністю серед нових політичних учасників, з часом зазнає змін. Чоловіки та жінки, обіймаючи політичні посади, опиняться в одному середовищі, що стане передумовою того, що їхнє ставлення та поведінка з часом будуть схожими (Chaudhuri, Iversen, Jensenius, & Maitra, 2020).

Однак Ч. К. Джа та С. Саранг наводять аргументи на користь спростування гіпотези щодо того, що зазначені гендерні відмінності у ставленні до корупції зумовлені гендерними відмінностями в соціальному статусі, та з часом зникнуть за умов набуття жінками рівного соціально-економічного статусу. Адже, якщо жінки мають чіткі уподобання до політики, відмінні від політичних уподобань чоловіків, і якщо формування політики є тим каналом, через який жінки в уряді впливають на корупцію, тоді навряд чи є підстави стверджувати, що зв'язок між присутністю жінок і корупцією зникне за умови отримання однакового соціального статусу з чоловіками (Jha, & Sarangi, 2018).

Звісно, якщо існують певні гендерні відмінності у сприйнятті корупції серед чоловіків і жінок,

то вони обумовлені певними відмінностями в соціально-психологічних характеристиках різних статей. Водночас не слід виключати вплив на ці характеристики факторів зовнішнього середовища. В Україні корупція є досить поширеним і суспільно-небезпечним явищем, яке фактично існує в усіх сферах суспільного життя, про що неодноразово зазначали вчені (Vozniuk, 2019, р. 7-15; Vozniuk, 2019, р. 44-47; Herasymenko, 2020). З огляду на зазначене стає очевидним, що відсоток тих жінок, які не схвалюють корупцію, та їхнє ставлення до цього явища зазнають змін через те, що вони будуть змушені вступати в корупційні відносини. Без цього вони в окремих випадках будуть позбавлені можливості обійняти відповідну посаду, не матимуть кар'єрного зростання, не зможуть ефективно виконувати свої функції на обраній посаді. Тому варто погодитися з тим, що «жінки не можуть виявитися менше корумпованими в державному секторі, якщо корупційні можливості та мережі не будуть обмежені» (Alhassan-Alolo, 2007).

3. Відсоток жінок на відповідних посадах, а також їхня соціальна роль у суспільстві певною мірою обумовлені різним сприйняттям та розумінням корупційної поведінки порівняно з чоловіками. Слушно наголошено, що «у порівнянні з чоловіками, жінки схильні вважати себе менш обізнаними щодо корупції, через що порівняно рідше здатні ідентифікувати її прояви в повсякденному житті». З огляду на зазначене, серед жінок є нижчим рівень сприйняття корупції як поширеного в Україні явища; жінки менше за чоловіків вважають, що корупційні практики мають місце в діяльності вітчизняних суспільних інститутів. Можна припустити, що ці відмінності зумовлені впливом поширених гендерних норм, які пов'язують соціальні ролі жінок із приватним (сімейним), а не суспільним життям. Це може визначати менший інтерес жінок до суспільно-політичних процесів і явищ, що мають місце в державі, зокрема й проблеми корупції (Herasymenko, 2020).

4. Існують дослідження, які свідчать про те, що жінки проявляють меншу толерантність до корупції через наявність у них вищих етичних або моральних стандартів. Так, Г. Шульце та Б. Франк стверджують, що нижча схильність жінок до отримання хабарів просто відображає їхню більшу чесність і бажання співпрацювати (Schulze, & Frank, 2003). Авторитетні дослідження доводять, що збільшення представництва жінок в органах влади зменшує рівень корупції через більшу схильність жінок до чесності та загального блага (Sung, 2003).

Однак, маючи підґрунтям дані фірм на рівні латиноамериканських країн, учені відхиляють думку про те, що жінки поведуться по-різному

щодо підкупу на підставі вищих етичних/моральних стандартів. Провівши контроль за ендегенністю та невідповідними ефектами лікування, учені виявили, що, відповідно до теорії диференціальної асоціації та можливостей, жінки на позиціях впливу (тобто є власниками фірм або належать до топменеджменту) однаково пов'язані з підкупом на рівні фірми. Крім того, відповідно до результатів дослідження, жінки отримують у середньому вищу віддачу від підкупу порівняно з чоловіками (Wellalage, Fernandez, & Thrikawala, 2020).

5. Гендерні відмінності у ставленні до корупції вчені пов'язують також зі схильністю до ризику.

Інше пояснення, яке також має широку емпіричну підтримку, полягає в тому, що жінки, як правило, менше схильні до ризику, ніж чоловіки (Chaudhuri, Iversen, Jensenius, & Maitra, 2020).

Проаналізувавши гендерні відмінності в економічних експериментах, Р. Кросон й У. Гнізі дійшли висновку, що існують значні відмінності в уподобаннях щодо ризику серед чоловіків і жінок (Croson, & Gneezy, 2009).

Відповідно до даних США, зі збільшенням багатства його частка, що перебуває у складі ризикових активів, вища серед чоловіків, ніж серед жінок (Jianakoplos, & Bernasek, 1998).

Водночас Г. Шульц і Б. Франк зазначають, що жінки так само охоче приймають хабарі, як і чоловіки у ситуації, що не має ризику, але вони менш охоче це роблять в ситуаціях із вищим рівнем ризику, оскільки зазвичай більш схильні його уникати, на відміну від чоловіків (Schulze, & Frank, 2003).

Зазначений ризик імовірно полягає в тому, що вчинення корупційних правопорушень як наслідок має притягнення до юридичної відповідальності, зокрема застосування покарання. Тому загроза відповідальності, очевидно, більше стримує жінок від вчинення корупційних правопорушень, ніж чоловіків.

6. Ще однією з причин гендерних відмінностей у сприйнятті корупції може бути той факт, що насправді інколи вони відсутні, а, можливо, і створені штучно. Про це свідчать відповідні дослідження. Наприклад, дослідження О. Армантьє й А. Болі свідчать про те, що стать не впливає на рішення про прийняття хабаря (Armantier, & Boly, 2008). У своїй роботі Х. Сун заперечує той факт, що збільшення представництва жінок в органах влади зменшує рівень корупції. На його думку, такий зв'язок між статтю та корупцією є помилковим і здебільшого зумовлений ліберальною демократією – політичною системою, яка сприяє гендерній рівності та кращому управлінню (Sung, 2003). Вагомі докази того, що гендерний розрив у корупційному ставленні та поведінці присутній у демократичних країнах, але в автократіях він слабший або не існує, наводять Д. Ісарей та Д. Чірілломи, які зазначають, що в

консолідованих демократіях, інститути яких стримують корупцію, жінки (в середньому) більше за чоловіків не схвалюють корупцію. В автократичних країнах, де корупція є частиною звичного бізнесу, різниця між статями значно менша. Таким чином, якщо відносини між жінками в органах влади та корупцією опосередковані демократичними інституціями, то вчені пояснюють цю різницю більшим тиском на жінок, щоб вони відповідали нормам та імперативам політичної системи (Esarey, & Chirillo, 2013).

Отже, можна висловити гіпотезу щодо того, що гендерні відмінності у ставленні до корупції майже відсутні, або якщо й наявні, то дуже незначні. Обумовлені вони не стільки особливостями жіночої статі, скільки відсотком жінок на відповідних посадах, роллю жінки, яку вона виконує в сім'ї та суспільстві, а також формою та особливостями державного режиму тощо.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній систематизовано та проаналізовано фактори, що впливають на різницю у ставленні до корупції чоловіків і жінок. Наведено аргументи на користь того, що після зайняття відповідних посад в політиці гендерні відмінності у ставленні до корупції жінок будуть зрівнюватися зі ставленням до корупції чоловіків.

Висновки

Відмінність у ставленні до корупції чоловіків і жінок, ймовірно, можуть спричиняти такі фактори: 1) переважна більшість чоловіків в органах державної влади та на посадах, на яких можуть бути вчинені корупційні кримінальні правопорушення; 2) соціальна роль жінки в сім'ї та суспільстві; 3) різне сприйняття й розуміння корупційної поведінки жінками в порівнянні з чоловіками (вони менш обізнані в корупції, рідше здатні ідентифікувати її прояви в повсякденному житті); 4) етичні або моральні стандарти вищі у жінок (хоча існують дослідження, які спростовують цю гіпотезу); 5) жінки менше схильні до ризику, з яким, як правило, пов'язані корупційні правопорушення.

Після зайняття відповідних посад у політиці, ймовірно, гендерні відмінності у ставленні до корупції жінок та чоловіків буде знівельовано. Це може бути спричинено тим, що жінки потраплять до середовища з певними нормами, яких вони, очевидно, змушені будуть дотримуватися. Тому відсоток тих жінок, які не схвалюють корупцію, та їхнє ставлення до цього явища зазнають змін через те, що вони будуть змушені вступати в корупційні відносини. Без цього вони в окремих випадках будуть позбавлені можливості обійняти відповідну посаду, не матимуть кар'єрного зростання, не зможуть ефективно виконувати свої функції на обраній посаді.

REFERENCES

- Agerberg, M. (2014). Perspectives on Gender and Corruption. *The Quality of Governance Working Paper Series, University of Gothenburg*, 14.
- Alatas, V., Cameron, L., Chaudhuri, A., Erkal, N., & Gangadharan, L. (2009). Gender, Culture, and Corruption: Insights from an Experimental Analysis. *Southern Economic Journal*, 75(3), 663-680. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/27751409>.
- Alhassan-Alolo, N. (2007). Gender and corruption: Testing the new consensus. *Public Administration and Development: The International Journal of Management Research and Practice*, 27(3), 227-237. doi: <https://doi.org/10.1002/pad.455>.
- Armantier, O., & Boly, A. (2008). Can corruption be studied in the lab? Comparing a field and a lab experiment. Comparing a Field and a Lab Experiment. *CIRANO-Scientific Publications*, 2008s-26. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=1324120>. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1324120>.
- Bauhr, M., & Charron, N. (2020). Will women executives reduce corruption? *Marginalization and network inclusion. Comparative Political Studies*. doi: <https://doi.org/10.1177/0010414020970218>.
- Chaudhuri, A., Iversen, V., Jensenius, F., & Maitra, P. (2020). Time in Office and the Changing Gender Gap in Dishonesty: Evidence from Local Politics in India. *CESifo Working Paper*, 8217. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3576294>.
- Croson, R., & Gneezy, U. (2009). Gender differences in preferences. *Journal of Economic literature*, 47(2), 448-74. doi: 10.1257/jel.47.2.448.
- Echazu, L. (2010). Corruption and the Balance of Gender Power. *Review of Law & Economics*, 6(1), 59-74. doi: <https://doi.org/10.2202/1555-5879.1397>.
- Enemark, D., Gibson, C.C., McCubbins, M.D., & Seim, B. (2016). Effect of holding office on the behavior of politicians. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(48). doi: <https://doi.org/10.1073/pnas.1511501113>.
- Esarey, J., & Chirillo, G. (2013). "Fairer sex" or purity myth? Corruption, gender, and institutional context. *Politics & Gender*, 9(4), 361-389. doi: 10.1017/s1743923x13000378.
- Frank, B., & Schulze, G.G. (2000). Does economics make citizens corrupt?. *Journal of economic behavior & organization*, 43(1), 101-113. doi: [https://doi.org/10.1016/S0167-2681\(00\)00111-6](https://doi.org/10.1016/S0167-2681(00)00111-6).
- Herasymenko, H. (2020). Koruptsiia ochyma zhinok ta cholovikiv [Corruption through the eyes of women and men]. *Doslidzhennia PROON v Ukraini, UNDP study in Ukraine*. Retrieved from https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/corruption_in_the_eyes_of_women_and_men.html [in Ukrainian].

- Jha, C.K., & Sarangi, S. (2018). Women and corruption: What positions must they hold to make a difference? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 151, 219-233. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2018.03.021>.
- Jianakoplos, N.A., & Bernasek, A. (1998). Are women more risk averse? *Economic inquiry*, 36(4), 620-630. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.1998.tb01740.x>.
- Rivas, M.F. (2013). An experiment on corruption and gender. *Bulletin of Economic Research*, 65(1), 10-42. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8586.2012.00450.x>.
- Schulze, G.G., & Frank, B. (2003). Deterrence versus intrinsic motivation: Experimental evidence on the determinants of corruptibility. *Economics of governance*, 4(2), 143-160. doi: <https://doi.org/10.1007/s101010200059>.
- Stensöta, H., Wängnerud, L., & Svensson, R. (2015). Gender and corruption: The mediating power of institutional logics. *Governance*, 28(4), 475-496. doi: <https://doi.org/10.1111/gove.12120>.
- Sung, H. (2003). Fairer Sex or Fairer System? *Gender and Corruption Revisited. Social Forces*, 82(2), 703-723. doi: 10.1353/sof.2004.0028.
- Swamy, A., Knack, S., Lee, Y., & Azfar, O. (2001). Gender and corruption. *Journal of development economics*, 64(1), 25-55. doi: [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(00\)00123-1](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(00)00123-1).
- Voluiko, O.M. (2020). Henderni osoblyvosti koruptsiinoi povedinky [Gender features of corrupt behavior]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri, Realization of the state anti-corruption policy in the international dimension: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference. (Vols. 1-2), (pp. 63-65). V.V. Cherniei, S.D. Husariev, S.S. Cherniavskiy (et al.). (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian]*.
- Vozniuk, A.A. (2019). Psykholohichni teorii poiasnennia koruptsii [Psychological theories to explain corruption]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 25(2), 7-15. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.7> [in Ukrainian].
- Vozniuk, A.A. (2019). Realni prychny top-koruptsii v Ukraini ta nerealni sposoby protydii yii [The real causes of top corruption in Ukraine and unrealistic ways to combat it]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri, Realization of the state anti-corruption policy in the international dimension: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference. (Vols. 1-2), (pp. 44-47). V.V. Cherniei, S.D. Husariev, S.S. Cherniavskiy (et al.). (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav (p. 44-47). Kiev [in Ukrainian]*.
- Wellalage, N.H., Fernandez, V., & Thrikawala, S. (2020). Corruption and innovation in private firms: Does gender matter? *International Review of Financial Analysis*. doi: <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2020.101500>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Agerberg M. Perspectives on Gender and Corruption. *The Quality of Governance Working Paper Series, University of Gothenburg*. 2014. No. 14.
- Alatas V., Cameron L., Chaudhuri A., Erkal N., Gangadharan L. Gender, Culture, and Corruption: Insights from an Experimental Analysis. *Southern Economic Journal*. 2009. No. 75 (3). P. 663–680. URL: <http://www.jstor.org/stable/27751409>.
- Alhassan-Alolo N. Gender and corruption: Testing the new consensus. *Public Administration and Development: The International Journal of Management Research and Practice*. 2007. No. 27 (3). P. 227–237. doi: <https://doi.org/10.1002/pad.455>.
- Armantier O., Boly A. Can corruption be studied in the lab? Comparing a field and a lab experiment. Comparing a Field and a Lab Experiment. *CIRANO-Scientific Publications*. 2008. No. 2008s-26. URL: <https://ssrn.com/abstract=1324120>. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1324120>.
- Bauhr M., Charron N. Will women executives reduce corruption? Marginalization and network inclusion. *Comparative Political Studies*. 2020. doi: <https://doi.org/10.1177/0010414020970218>.
- Chaudhuri A., Iversen V., Jensenius F., Maitra P. Time in Office and the Changing Gender Gap in Dishonesty: Evidence from Local Politics in India. *CESifo Working Paper*. 2020. No. 8217. URL: <https://ssrn.com/abstract=3576294>.
- Croson R., Gneezy U. Gender differences in preferences. *Journal of Economic literature*. 2009. No. 47 (2). P. 448–74. doi: 10.1257/jel.47.2.448.
- Echazu L. Corruption and the Balance of Gender Power. *Review of Law & Economics*. 2010. No. 6 (1). P. 59–74. doi: <https://doi.org/10.2202/1555-5879.1397>.
- Enemark D., Gibson C. C., McCubbins M. D., Seim B. Effect of holding office on the behavior of politicians. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2016. No. 113 (48). doi: <https://doi.org/10.1073/pnas.1511501113>.
- Esarey J., Chirillo G. «Fairer sex» or purity myth? Corruption, gender, and institutional context. *Politics & Gender*. 2013. No. 9 (4), P. 361–389. doi: 10.1017/s1743923x13000378.
- Frank B., Schulze G. G. Does economics make citizens corrupt?. *Journal of economic behavior & organization*. 2000. No. 43 (1). P. 101–113. doi: [https://doi.org/10.1016/S0167-2681\(00\)00111-6](https://doi.org/10.1016/S0167-2681(00)00111-6).
- Герасименко Г. Корупція очима жінок та чоловіків. *Дослідження ПРООН в Україні*. URL: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/corruption_in_the_eyes_of_women_and_men.html.
- Jha C. K., Sarangi S. Women and corruption: What positions must they hold to make a difference? *Journal of Economic Behavior & Organization*. 2018. No. 151. P. 219–233. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2018.03.021>.
- Jianakoplos N. A., Bernasek A. Are women more risk averse? *Economic inquiry*. 1998. No. 36 (4). P. 620–630. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.1998.tb01740.x>.
- Rivas M. F. An experiment on corruption and gender. *Bulletin of Economic Research*. 2013. No. 65 (1). P. 10–42. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8586.2012.00450.x>.
- Schulze G. G., Frank B. Deterrence versus intrinsic motivation: Experimental evidence on the determinants of corruptibility. *Economics of governance*. 2003. No. 4 (2). P. 143–160. doi: <https://doi.org/10.1007/s101010200059>.

- Stensöta H., Wängnerud L., Svensson R. Gender and corruption: The mediating power of institutional logics. *Governance*. 2015. No. 28 (4). P. 475–496. doi: <https://doi.org/10.1111/1/gove.12120>.
- Sung H. Fairer Sex or Fairer System? *Gender and Corruption Revisited*. *Social Forces*. 2003. No. 82 (2). P. 703–723. doi: [10.1353/sof.2004.0028](https://doi.org/10.1353/sof.2004.0028).
- Swamy A., Knack S., Lee Y., Azfar O. Gender and corruption. *Journal of development economics*. 2001. No. 64 (1). P. 25–55. doi: [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(00\)00123-1](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(00)00123-1).
- Волюйко О. М. Гендерні особливості корупційної поведінки. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 2. С. 63–65.
- Вознюк А. А. Психологічні теорії пояснення корупції. *Юридична психологія*. 2019. № 25 (2). С. 7–15. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.7>.
- Вознюк А. А. Реальні причини топ-корупції в Україні та нереальні способи протидії їй. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 1. С. 44–47.
- Wellalage N. H., Fernandez V., Thrikawala S. Corruption and innovation in private firms: Does gender matter? *International Review of Financial Analysis*. 2020. doi: <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2020.101500>.

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2020

Voluiko O. – Ph.D in Psychology, Senior Lecturer of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3723-5415>

Socio-Psychological Causes of Gender Differences in Corruption Perception

The **purpose** of the article is to study the socio-psychological causes of gender differences in the perception of corruption for further use of the results obtained in the prevention of corruption offenses. The article uses a set of **scientific methods**, namely: comparative law, system-structural, formal-logical. The theoretical basis of the study is constituted by the works of scientists from different countries. The **scientific novelty** of the article is that it highlights views on gender differences in attitudes to corruption in Ukraine and other countries, reveals ambiguous patterns in this field, and formulates recommendations for their consideration in improving the mechanism for combating corruption offenses. Based on the results of the study, the following **conclusions** have been drawn that the difference in attitudes towards corruption between men and women is likely to be caused by the following factors: 1) a larger share of men in public authorities and other positions where corruption offenses can be committed; 2) the social role of women in the family and society; 3) different perceptions and understandings of corrupt behavior by women compared to men (they are less aware of corruption, less able to identify its manifestations in everyday life); 4) women have higher ethical or moral standards (although some studies that refute this hypothesis); 5) women are less inclined to take a risk, which is usually associated with corruption offenses. Once in relevant policy positions, gender differences in women's attitudes toward corruption are likely to be equated with men's attitudes toward corruption. This can be explained in particular by the fact that women find themselves in an environment where there are certain norms that they are obviously forced to follow. Therefore, the proportion of women who do not approve corruption, as well as their attitudes towards corruption, are changing due to the fact that they will be forced to enter into corrupt relationships. Without this, in some cases, they will not be able to occupy a certain position, will not have a career, will not be able to effectively perform their functions in a certain position.

Keywords: gender; sex; gender inequality; corruption; corruption criminal offense.

УДК 340.115

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.88>

Волошина Я. Л. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9340-2441>

Методологічні засади дослідження юридичної консультативної діяльності

Мета статті – визначити методологічні засади дослідження юридичної консультативної діяльності, обґрунтувати необхідність їх використання для розкриття теоретичних основ, пізнання сутності, змісту й специфічних особливостей професійної діяльності юрисконсульта. **Методологічну основу статті** становить сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-наукових методів. Зокрема, це: діалектичний, герменевтичний, системний, формально-логічний, а також діяльнісний підходи. **Наукова новизна** полягає в удосконаленні методологічних засад дослідження юридичної консультативної діяльності. У статті обґрунтовано необхідність використання діяльнісного підходу в процесі дослідження професійної діяльності юрисконсульта, що пояснюється її правовою природою; виокремлено методи наукового пізнання, які становлять методологічну основу комплексного дослідження юридичної консультативної діяльності, результатом чого стане можливість сформулювати обґрунтовані та практично значущі висновки. **Висновки.** Проведення теоретико-правового дослідження юридичної консультативної діяльності передбачає застосування комплексної та ефективною методології, яка поєднує підходи, загальнонаукові й конкретно-наукові методи пізнання, вибір яких зумовлений особливостями предмету дослідження. Науковець приділяє особливу увагу питанню щодо визначення методологічної основи наукового дослідження, оскільки від вдало підібраної методології залежить його об'єктивність і достовірність, а також обґрунтованість сформульованих висновків, їхня наукова цінність і практична значущість.

Ключові слова: метод; методологія; наукове дослідження; наукове пізнання; науковий підхід; пізнавальний процес; професійна діяльність юрисконсульта; юридична консультативна діяльність.

Вступ

Наука – сфера діяльності людини, яка має на меті отримання нових системних і структурних знань про досліджуване явище або процес. Основними критеріями науковості є об'єктивність, системність, ґрунтовність і практична націленість пізнання, а також обґрунтованість та достовірність отриманих результатів.

Наукове дослідження є формою розвитку науки, оскільки воно спрямоване на всебічне, достовірне вивчення об'єкта, явища або процесу, їхньої структури, зв'язків на підставі розроблених у науці принципів і методів пізнання. Наукове пізнання орієнтоване на здобуття нових і достовірних знань, які є необхідними для вирішення наявної наукової проблеми та розв'язання конкретних завдань у певній галузі науки, а також надалі можуть бути впроваджені в практику на користь суспільству.

Досягнення мети наукового дослідження та отримання істинного знання про досліджуваний об'єкт, явище або процес напряму залежить від вдало підібраної дослідником методології, яку становлять сукупність принципів, засобів, методів і форм організації та проведення наукового пізнання окресленої проблеми. На сучасному етапі розвитку юридичної науки питання методології дослідження є доволі складним і неоднозначним явищем, оскільки відсутнє єдине розуміння її змісту. Не менш актуальними є

проблеми щодо методології дослідження юридичної консультативної діяльності, що зумовило визначення мети цієї статті.

Мета і завдання дослідження

Визначити основні методологічні підходи та методи дослідження юридичної консультативної діяльності, обґрунтувати необхідність їх використання для розкриття теоретичних основ, пізнання сутності, змісту та специфічних особливостей професійної діяльності юрисконсульта.

Виклад основного матеріалу

В умовах сьогодення науковці не мають єдиної думки щодо розуміння методології наукового дослідження; питання методів і підходів сучасні вчені розглядають по-різному, відтворенням чого є неоднозначне тлумачення цих понять. Попри численну кількість наукових праць, присвячених проблемам методології наукових досліджень, відсутнє єдине розуміння змісту методологічних засад дослідження юридичної консультативної діяльності, що дозволило б визначити основні підходи до розуміння її поняття, структури, функцій і особливостей.

Питання визначення методології наукового дослідження, підбору відповідних методів, методологічних підходів і принципів є пріоритетним, адже від цього залежить результат пізнання,

який полягає в розширенні наукових знань про право та суспільство, а також їх застосування в практичній діяльності. Поряд із визначенням методологічного апарату дослідження важливим є його правильне застосування, яке сприятиме ефективному пізнанню об'єкта, явища або процесу та отриманню нових знань і практичних рекомендацій.

Методологією наукового дослідження є система методів, які використовують для наукового пізнання поставленої проблеми. У цьому випадку йдеться про методологію конкретного пізнавального процесу. Отже, методологія є цілою наукою, яка вивчає внутрішню організацію та інструментарій дослідження, який використовує особа для пізнання того чи іншого явища або процесу (Корча, 2020, р. 54).

З метою глибокого вивчення та повного розкриття сутності теоретичних питань досліджуваного об'єкта, явища або процесу, а також втілення пізнавальних результатів у науку й життя суспільства, надзвичайно важливим є питання обґрунтованого підбору відповідних методів.

Метод визначає шлях, процедуру дослідження; є системою правил, принципів і прийомів підходу до вивчення правового явища або процесу та досягнення поставленої дослідницької мети. Вибір комплексу методів залежить від предмета наукового дослідження та пізнавальних задач, які потребують вирішення з метою отримання істинного знання про явище, яке вивчають (Sadovnik, 2019, р. 66).

Для здійснення комплексного наукового дослідження юридичної консультативної діяльності як цілеспрямованого процесу необхідно визначити його методологічну основу, яка складається із прийомів і засобів різноаспектного осмислення досліджуваного явища та збагачення науки новими здобутками.

Методологія дослідження юридичної консультативної діяльності спирається на конкретний методологічний (принципи, логічні прийоми, методи, способи проведення наукових досліджень) і науковий (актуальність дослідження, об'єкт, предмет, мета і завдання, наукова новизна та практичне значення) апарат дослідження.

На думку М. В. Костицького, методом є система способів й операцій пізнання реальної дійсності під час дослідження конкретних зв'язків і відношень, розкриття закономірних зв'язків досліджуваних явищ і процесів з метою вирішення тих чи інших наукових проблем (Kostytskiy, 2013, р. 5). Здійснення комплексного теоретико-правового дослідження юридичної консультативної діяльності передбачає застосування відповідних методів, можливості яких спрямовані на пізнання основних аспектів досліджуваного явища.

Так, підґрунтям здійснення дослідження юридичної консультативної діяльності є діяль-

нісний підхід, який має пріоритет серед комплексу всіх інших підходів і методів, що зумовлено правовою природою предмету дослідження.

У структурі діяльнісного підходу основним виступає метод діяльності, призначений для всебічного та якісного дослідження будь-якого виду діяльності, зокрема і юридичної консультативної, зважаючи на її взаємодію з іншими явищами правової дійсності (Тухомугон, 2020, р. 231). Саме діяльнісний підхід надає можливість дослідити юридичну консультативну діяльність як складне динамічне явище й вивчити її взаємодію з діяльністю фахівця та членами суспільства, оскільки будь-який вид людської діяльності нерозривно пов'язаний з поведінковим актом. Він дає змогу співвіднести юридичну консультативну діяльність з іншими видами юридичної діяльності, зрозуміти її специфіку та місце в правовій системі. Для реалізації діяльнісного підходу в практичній роботі юриста зміст його юридичних дій і вибір засобів здійснення професійної діяльності має забезпечувати намічений правовий результат.

Розкриття сутності, природи та значення юридичної консультативної діяльності зумовлює використання філософських, загальнонаукових, спеціальних і конкретно-наукових методів наукового пізнання.

Так, одним із найважливіших для дослідження проблематики юридичної консультативної діяльності та основних її категорій є герменевтичний метод, завдяки якому можна з'ясувати поняття цього виду юридичної діяльності через призму її змістовного наповнення шляхом аналізу наукових позицій теоретиків.

Наразі в юридичній сфері герменевтичний метод є досить поширеним; його застосовують для отримання повного й правильного тлумачення окремих положень нормативно-правових актів, розуміння позицій науковців (Khovrun, 2020, р. 71). У практичній діяльності юрисконсульт застосовує зазначений метод у процесі здійснення аналізу й інтерпретації тексту нормативних документів, наданні роз'яснень окремих положень чинного законодавства з метою правильного й обґрунтованого їх застосування. Завдяки йому юрисконсульт встановлює зміст норми права та ідею закону, закладену законодавцем, що є важливим моментом у процесі здійснення правозастосовчої діяльності та вирішенні конкретної ситуації.

Пізнати сучасність неможливо без дослідження історичного досвіду. Тому, з метою висвітлення історичних аспектів юридичної консультативної діяльності, варто використовувати історичний метод, завдяки якому можна віднайти відповіді на питання щодо її витоків, зародження й розвитку до сучасного періоду. Використання історичного методу дозволить

дослідити не тільки генезис юридичної консультативної діяльності, а й проаналізувати всі закономірності її формування та розвитку, взаємозв'язки з іншими правовими явищами, напрями впливу на суспільство в різні історичні періоди. Застосовуючи історичний метод, можна встановити зв'язок історичного з сучасною практикою здійснення юридичної консультативної діяльності, дослідити особливості її сучасного стану як окремого виду юридичної діяльності (Shakhov, 2019, p. 42). На практиці історичний метод може знаходити свій прояв у процесі з'ясування історичних аспектів юридичної роботи, професійних обов'язків і ролі юриста в конкретно-історичні періоди, особливостей становлення системи юридичної діяльності, що сприяє визначенню тенденцій її розвитку на сучасному етапі та прогнозуванню станів у майбутньому.

Не менш важливим питанням у дослідженні визначеної проблематики є здійснення структурно-функціональної характеристики юридичної консультативної діяльності, що передбачає використання структурно-функціонального методу, який є сукупністю логічних прийомів і засобів дослідження структури юридичної консультативної діяльності шляхом розкриття системи взаємозв'язків і взаємодії її елементів (Kolomiets, 2020, p. 192). Використовуючи цей метод, є можливість дослідити внутрішню будову юридичної консультативної діяльності, визначити роль і значення кожної складової, розкрити функціональне призначення зазначеного виду юридичної діяльності, яке полягає в реалізації її функцій як основних напрямів впливу на суспільні відносини. Застосування структурно-функціонального методу має місце й у професійній діяльності юрисконсульта, зокрема під час звернення до органів державної влади (виконавчої, судової) за захистом законних прав та інтересів людини і громадянина, де суттєвим є чітке розмежування їхніх повноважень й обов'язків. Юрисконсульт повинен бути обізнаним з внутрішнім устроєм і структурою системи органів державної влади, розуміти їх завдання і компетенцію, уміти аналізувати функціональні напрями впливу складових елементів цілісної системи державного управління. Завдяки структурно-функціональному методу видається можливим встановити внутрішні взаємозв'язки між базовими й окремими правовими нормами під час здійснення юрисконсультом правозастосування, а також з'ясувати їхнє призначення.

Також під час здійснення комплексного теоретико-правового дослідження юридичної консультативної діяльності важливого значення набуває застосування порівняльно-правового методу, який визначають як процес виявлення, а також відображення ознак тотожності та відмінності (Protsevskiy, 2017, p. 7). Наприклад, вивчаючи визначену проблему, цікавим і науково

значущим стало б здійснення порівняльно-правового дослідження юридичної консультативної діяльності в країнах європейського простору, адже вивчення іноземного досвіду сприяє формуванню більш розширеного та глибокого уявлення про досліджувану сферу діяльності. Порівняльно-правовий метод дозволяє здійснити порівняльний аналіз найважливіших аспектів юридичної консультативної діяльності за певними критеріями та виявити її особливості, спільне й відмінне в контексті досвіду її здійснення в різних країнах світу. У процесі здійснення професійної діяльності практикуючий юрист має звертатися до судової практики, правових позицій, вироблених представниками судової влади; це пов'язано з вирішенням питань, щодо яких відсутнє законодавче врегулювання. Так, за допомогою порівняльно-правового методу правник здійснює співставлення рішення судів, спрямованих на урегулювання аналогічних відносин, на підставі чого встановлює справедливий баланс між процесуальними вимогами та правами особи, які потребують захисту.

У процесі вивчення таких складних явищ, як юридична консультативна діяльність, яка є різновидом соціальної діяльності, варто застосовувати системний метод, що дозволить дослідити її як цілісну й складну систему, структурні компоненти якої є взаємозалежними між собою, однак наділені певними специфічними властивостями (Antoniuk, 2019, p. 16). Завдяки системному методу є можливим визначення ролі та місця кожного з елементів юридичної консультативної діяльності, висвітлення її ознак, а також здійснення глибокого аналізу актуальних проблем у досліджуваній сфері та визначення на цій підставі ефективних способів їх розв'язання. До вирішення будь-якої правової ситуації чи юридичної справи юрисконсульт підходить системно: встановлює всі фактичні обставини, від яких залежить правильне її вирішення; аналізує й оцінює наявні докази, усю інформацію щодо конкретної проблеми; здійснює пошук необхідних правових норм, якими регламентовано визначену проблему; визначає план дій і формує відповідну правову позицію. Отже, у процесі вирішення юридичної справи юрист застосовує системний метод, інструментальні можливості якого дозволяють вирішити конкретну сукупність задач і досягти бажаного правового результату.

Доцільним є й використання догматичного (формально-логічного) методу наукового пізнання, пов'язаного із застосуванням логічних і мовних прийомів, необхідних для обробки та інтерпретації окремих положень нормативно-правових актів, завдяки чому вивчити об'єкт наукового дослідження видається можливим у «природно-чистому» вигляді, попри внутрішні та зовнішні фактори впливу (Michurin, 2019, p. 63).

Саме аналіз і тлумачення наявної нормативно-правової бази, якою врегульовано умови та порядок здійснення професійної діяльності юристів, дозволяє сформулювати понятійно-категоріальний апарат дослідження юридичної консультативної діяльності, який згодом виконає роль ефективного інструменту для проведення наступних наукових розвідок за цим напрямом. Догматичний метод відіграє важливе значення в практичній діяльності юрисконсульта, оскільки для вирішення правової ситуації чи проблеми необхідно всебічно й об'єктивно дослідити юридичні факти та тексти правової документації, використовуючи закони логіки. Використання цього методу є необхідним і під час надання юридичних консультацій, у процесі чого важливо не тільки проаналізувати фактичні обставини справи, а й логічно побудувати правову позицію, правильно використовуючи юридичну термінологію та норми права.

Окрім зазначених методів наукового пізнання, під час дослідження юридичної консультативної діяльності варто використовувати також прогностичний метод. Завдяки йому дослідник має можливість визначити головні шляхи та перспективи подальшого розвитку юридичної консультативної діяльності, що є підґрунтям для запропонування шляхів її вдосконалення в державі, які передбачають вжиття оптимальних і дієвих заходів (організаційних, правових, економічних тощо) щодо покращення стану та практики здійснення зазначеного виду юридичної діяльності (Тукхомугов, 2019, р. 49). Застосування прогностичного методу в процесі підготовки дослідження, присвяченого юридичній консультативній діяльності, сприяє формуванню науково-обґрунтованих прогнозів про майбутній її розвиток і перспективи вирішення окремих проблемних питань у цій сфері. Під час вирішення юридичної справи юрисконсульт застосовує вимоги правової норми до конкретної життєвої ситуації шляхом прийняття відповідного рішення. Це вимагає від нього не тільки наявності певного рівня інтелекту та професійної обізнаності, а й здатності до прогнозування подальшого розвитку подій, моделювання можливих ситуацій, визначення засобів для їх попередження тощо. Отже, слід зауважити, що окремі юридично значущі дії в професійній діяльності юрисконсульта потребують від нього вміння застосовувати прогностичний метод на практиці.

Не менш корисним для здійснення наукового дослідження юридичної консультативної діяльності є використання конкретно-соціологічного методу, який забезпечує вивчення об'єкта наукового пізнання на рівні конкретно визначених фактів. Зазначений метод передбачає використання таких прийомів, як: аналіз документів, спостереження, анкетування, опитування, інтерв'ювання, експери-

мент тощо, які надають отриманим у результаті здійснення наукового дослідження висновкам рис достовірності та істинності (Protsevskiy, 2017, р. 11). Конкретно-соціологічний метод може використати юрисконсульт у практичній діяльності під час вивчення поведінки людей-співробітників щодо дотримання ними правових норм, факторів впливу на їхню правосвідомість, ролі права в трудовому колективі, напрямів і форм правовиховної роботи на підприємстві, в установі або організації. Окрім цього, застосовуючи конкретно-соціологічний метод, можна з'ясувати думку працівників стосовно прийняття локальних нормативних актів щодо їхніх прав та інтересів.

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в удосконаленні методологічних засад дослідження юридичної консультативної діяльності. У статті обґрунтовано необхідність використання діяльнісного підходу в процесі дослідження професійної діяльності юрисконсульта, що пояснюється її правовою природою; виокремлено методи наукового пізнання, які становлять методологічну основу комплексного дослідження юридичної консультативної діяльності, що зрештою надасть можливість сформулювати обґрунтовані та практично значущі висновки.

Висновки

Отже, проведення теоретико-правового дослідження юридичної консультативної діяльності передбачає застосування комплексної та ефективної методології, яка поєднує підходи, загальнонаукові й конкретно-наукові методи пізнання, вибір яких зумовлений особливостями предмету дослідження. Дослідник акцентує особливу увагу на питанні щодо визначення методологічної основи наукового дослідження, оскільки від вдало підібраної методології залежить його об'єктивність і достовірність, а також обґрунтованість сформульованих висновків, їхня наукова цінність і практична значущість.

Методологічну основу комплексного теоретико-правового дослідження юридичної консультативної діяльності становить низка методів наукового пізнання: герменевтичний, історичний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий, системний, догматичний, прогностичний, конкретно-соціологічний, а також діяльнісний підхід, який дозволяє досягти наукових цілей стосовно такої категорії діяльності, як юридична консультативна. Водночас вибір методології залежить не лише від предмета самого наукового дослідження, але й від його завдань і цілей, які дослідник має на меті розв'язати у межах пізнання. Запропонований перелік методів наукового пізнання є

оптимальним для формулювання поняття юридичної консультативної діяльності, з'ясування її структури та функціонального призначення, визначення її місця серед складових системи юридичної діяльності та явищ правової дійсності загалом, аналізу сучасного стану й практики

здійснення такого виду діяльності в Україні та за кордоном, окреслення перспектив її розвитку та передбачення шляхів удосконалення, а також для розкриття інших важливих аспектів юридичної консультативної діяльності.

REFERENCES

- Antoniuk, N.O. (2019). Metodolohichni zasady doslidzhennia dyferentsiatsii kryminalnoi vidpovidalnosti [Methodological bases of research of differentiation of criminal responsibility]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu, Issues of combating crime*, 38, 9-22. doi: 10.31359/2079-6242-2019-38-9 [in Ukrainian].
- Khovpun, O.S. (2020). Znachennia hermenevtychnoho metodu administratyvno-pravovoho zabezpechennia farmatsii [The value of the hermeneutic method of administrative and legal support of pharmacy]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs E.O. Didorenko*, 2 (90), 69-76. doi: 10.33766/2524-0323.90.69-76 [in Ukrainian].
- Kolomiets, P.V. (2020). Problematyka metodolohii doslidzhennia pravovoho rehuliuвання podatkovoї bezpeky Ukrainy: kontseptualni osoblyvosti [Problems of research methodology of legal regulation of tax security of Ukraine: conceptual features]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 8, 191-195. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.31> [in Ukrainian].
- Kopcha, V.V. (2020). Metodolohiia doslidzhennia pravovoho yavyscha: poniattia, struktura, instrumentarii [Methodology of research of the legal phenomenon: concept, structure, tools]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of Kyiv University of Law*, 1, 54-58. doi: 10.36695/2219-5521.1.2020.08 [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V. (2013). Deiaki pytannia metodolohii yurydychnoi nauky [Some questions of methodology of legal science]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 3-11. Retrieved from http://109.237.87.242/bitstream/123456789/3056/1/2013_1_kostytskiy.pdf [in Ukrainian].
- Michurin, Ye.O. (2019). Metodolohiia nauky tsyvilnoho prava [Methodology of civil law science]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina, Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University*, 28, 60-65. doi: 10.26565/2075-1834-2019-28-07 [in Ukrainian].
- Protsevskiy, V.O. (2017). Shchodo metodolohichnykh zasad vyvchennia pravovykh dystsyplin [Regarding the methodological principles of studying legal disciplines]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody, Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda*, 27, 5-12. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1171299> [in Ukrainian].
- Sadovnik, V.P. (2019). Strukturovanist systemy naukovoho piznannia [Structured system of scientific knowledge]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, Prykarpattia Legal Bulletin*, 3(28), 66-69. doi: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3\(28\).321](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3(28).321) [in Ukrainian].
- Shakhov, S.V. (2019). Znachennia hermenevtychnoho metodu administratyvno-pravovoho zabezpechennia farmatsii [The value of the hermeneutic method of administrative and legal support of pharmacy]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 38, 41-44. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.38.10> [in Ukrainian].
- Tykhomyrov, D.O. (2019). Struktura metodolohii doslidzhen derzhavnoi polityky u sferi bezpeky [The structure of the research methodology of state policy in the field of security]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 46-51. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.46> [in Ukrainian].
- Tykhomyrov, D.O. (2020). Naukovi metodolohichni pidkhody pid chas doslidzhennia derzhavnoi polityky u sferi bezpeky [Scientific methodological approaches in the study of state security policy]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 3, 230-234. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.39> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антонюк Н. О. Методологічні засади дослідження диференціації кримінальної відповідальності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. № 38. С. 9–22. doi: 10.31359/2079-6242-2019-38-9.
- Ховпун О. С. Значення герменевтичного методу адміністративно-правового забезпечення фармації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. № 2 (90). С. 69–76. doi: 10.33766/2524-0323.90.69-76.
- Коломієць П. В. Проблематика методології дослідження правового регулювання правового регулювання податкової безпеки України: концептуальні особливості. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 191–195. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.31>.
- Копча В. В. Методологія дослідження правового явища: поняття, структура, інструментарій. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 54–58. doi: 10.36695/2219-5521.1.2020.08.
- Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3–11. URL: http://109.237.87.242/bitstream/123456789/3056/1/2013_1_kostytskiy.pdf.

- Мічурін Є. О. Методологія науки цивільного права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2019. № 28. С. 60–65. doi: 10.26565/2075-1834-2019-28-07.
- Процевський В. О. Щодо методологічних засад вивчення правових дисциплін. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2017. № 27. С. 5–12. (Серія «Право»). doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1171299>.
- Садовник В. П. Структурованість системи наукового пізнання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3 (28). С. 66–69. doi: [https://doi.org/10.32837/ruuv.v1i3\(28\).321](https://doi.org/10.32837/ruuv.v1i3(28).321).
- Шахов С. В. Значення герменевтичного методу адміністративно-правового забезпечення фармації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 38. С. 41–44. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.38.10>.
- Тихомиров Д. О. Структура методології досліджень державної політики у сфері безпеки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 46–51. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.46>.
- Тихомиров Д. О. Наукові методологічні підходи під час дослідження державної політики у сфері безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 230–234. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.39>.

Стаття надійшла до редколегії 03.08.2020

Voloshyna Ya. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Law of the Higher Educational Establishment of Ukoopspilka «Poltava University of Economics and Trade», Poltava, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9340-2441>

Methodological Bases of Legal Advisory Activity Research

The **purpose** of the article is to determine the methodological principles of research of legal advisory activity, to substantiate the necessity of their use for disclosure of theoretical bases, cognition of essence, content and specific features of professional activity of legal advisor. The **methodological basis** of the article is a set of philosophical and worldview, general scientific and specific scientific methods, in particular: dialectical, hermeneutic, systemic, formal-logical, as well as an operational approach. The **scientific novelty** consists in improvement of the methodological foundations of legal advisory activities study. The article substantiates the need to use the operational approach in the process of studying the professional activity of a legal advisor, which is explained by its legal nature; the methods of scientific cognition, which form the methodological basis of the complex research of legal advisory activity, are singled out, which as a result will provide an opportunity to formulate substantiated and practically significant conclusions. **Conclusions.** Carrying out a theoretical and legal study of legal advisory activity provides application of complex and effective methodology which combines approaches, general scientific and specific scientific methods of cognition the choice of which is due to the peculiarities of the subject of study. The issue of determining the methodological basis of scientific research is given special attention by the scientist, since its objectivity and reliability depend on a well-chosen methodology, as well as the validity of the conclusions formulated and their scientific value and practical significance.

Keywords: method; methodology; scientific research; scientific cognition; scientific approach; cognitive process; professional activity of a legal advisor; legal advisory activity.

УДК 329.232

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.94>

Пижова М. О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін Інституту управління і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3652-5581>

Принцип рівної винагороди за працю рівної цінності

Метою статті є висвітлення питання рівної винагороди за працю рівної цінності, розгляд принципу рівноправності оплати праці. **Методологія.** У процесі дослідження використано комплекс наукових методів, а саме: термінологічний, історико-правовий, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий. **Наукова новизна.** У статті зазначено, що поняття «праця рівної цінності» охоплює поняття «рівна праця» й одночасно є ширшим за нього. Зауважено, що у деяких країнах законом передбачено рівну оплату праці, яку виконують в аналогічних умовах або яка потребує аналогічної кваліфікації та навичок. Такий підхід, хоча він і входить у поняття рівної цінності, обмежено зіставленням аналогічних речей. Наведено тезу, що рівна оплата праці рівної цінності охоплює не тільки випадки, коли чоловіки та жінки виконують однакову або аналогічну роботу, але й поширенішу ситуацію, коли вони виконують різну роботу. Якщо чоловіки й жінки виконують роботу різну за змістом, пов'язану з різною відповідальністю, що потребує різних навичок і кваліфікації, і за різних умов, але в цілому має рівну цінність, то вони повинні отримувати за неї рівну винагороду. Це поняття має найважливіше значення для ліквідації дискримінації та сприяння рівності, оскільки жінки й чоловіки часто виконують різну роботу, в різних умовах і навіть в різних організаціях. Жінки, як і раніше, сконцентровані в обмеженому спектрі трудової діяльності, і робота, яку виконують переважно жінки, як правило, недооцінюється. Для того, щоб правильно визначити, чи є винагорода рівною, необхідно порівнювати всі складові оплати праці. Саме з цих причин термін «винагорода» слід тлумачити в широкому значенні. **Висновки.** Форми встановлення рівня заробітної плати мають значення для забезпечення гарантії реалізації прав на справедливую оплату праці, зокрема саме для рівності в оплаті праці. Серед них: 1) загальнодержавне встановлення рівня заробітної плати урядом або державними органами; 2) переговори про укладення колективного договору; 3) судові рішення або інших органів з трудових питань; 4) угода між роботодавцем і працівником. Констатовано, що незалежно від виду форм і системи оплати праці, яка обрана конкретним роботодавцем чи діє в усій країні, невід'ємним компонентом такої системи повинна бути рівність в оплаті праці, яка є складовою справедливої оплати праці.

Ключові слова: рівність заробітної плати; справедлива оплата праці; гарантії оплати праці; винагорода; праця рівної цінності; рівноправність оплати праці.

Вступ

В умовах сьогодення вкрай актуальним є питання забезпечення та реалізації гарантії справедливої оплати праці. Важливим складником цього процесу є встановлення справедливої оцінки праці жінок і чоловіків. А необхідність ліквідації дискримінації в оплаті праці має істотне значення для досягнення гендерної рівності та є однією з основних складових гідної праці.

У контексті дослідження справедливої оплати праці, юридичних гарантії реалізації прав працівників на справедливую оплату праці ми маємо детально розглянути принцип рівної винагороди за працю рівної цінності, оскільки це важливий аспект інституту оплати праці. До речі, на важливості й актуальності цього дослідження акцентує Міжнародна організація праці (далі – МОП).

Інститут оплати праці вивчали такі працівники-науковці, як: В. М. Божко, Н. Б. Болотіна, Ю. М. Верес, О. В. Гасвая, Н. Д. Гетьманцева, С. Ю. Головіна, О. О. Єршова, М. І. Кучма, Л. І. Лазор, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, В. О. Радіонова-Водяницька, Н. М. Салікова, Є. Б. Хохлов, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко. Однак питання рівної винагороди за працю рівної цінності потребує ґрунтовного наукового дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є висвітлення питання рівної винагороди за працю рівної цінності, розгляд принципу рівноправності оплати праці.

Виклад основного матеріалу

Рівна винагорода за працю рівної цінності – це принцип, що забезпечує досягнення «рівності в оплаті праці». Водночас рівність є складовою справедливої оплати праці, що також підкріплено справедливим співвідношенням витрат на утримання робочої сили з отриманими доходами (Zilbershteyn, & Melnik, 2018).

Маємо зауважити, що в сучасних джерелах достатньо уваги приділено принципам правового регулювання трудових відносин, зокрема й питанням принципів оплати праці (Kiselova, 2015; Bilash, & Makarova, 2020). Одним із них, на якому має бути побудована система гарантії реалізації прав працівників на справедливую оплату праці, є рівноправність оплати праці (Bilash, & Makarova, 2020). Його сутність полягає в забезпеченні виплати заробітної плати кожному працівникові, не дискримінуючи його під час встановлення та зміни умов оплати праці. Це вкрай актуально для сучасних умов організації виробничого процесу,

коли частину працівників власники підприємств (адміністрація) змушені з огляду на карантинні обмеження переводити на дистанційний формат роботи, зокрема й тих, хто має статус державного службовця (Shkolnikova, 2020; Dorohan-Pysarenko, 2014). Рівноправність оплати праці полягає в забезпеченні рівності та диференціації прав працівників на заробітну плату, що є ознакою соціальної правової держави (Marchenko, 2020). Передусім виплати заробітної плати працівнику залежать від його кваліфікації, складності роботи, кількості та якості витраченої праці. Причому слід зазначити, що саме в період запровадження формату дистанційної роботи спостерігаємо певні зрушення в результативних показниках працівників, оскільки відбулися зміни в мотивації праці, що зі свого боку відобразилося й на рівнях оплати праці (Grigoreva, 2020). Однак, варто зауважити, що ці два терміни часто використовують як взаємозамінні. Тому маємо детально їх дослідити.

Обидва терміни пов'язані з усуненням недооцінки праці, яку зазвичай виконують жінки. Саме тому МОП ще 1951 року прийняла Конвенцію № 100 «Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності» (ратифікована Україною).

У Вступному керівництві щодо рівності оплати праці, яке 2017 року було підготовлено МОП, зазначено, що рівність в оплаті праці забезпечує, по-перше, рівну плату за виконання однакової або аналогічної роботи, а по-друге, рівну плату за виконання різних видів робіт, що мають рівну цінність.

Поняття «праця рівної цінності» охоплює поняття «рівна праця» й одночасно є ширшим за нього. Рівнозначна плата за рівну працю означає, що жінки й чоловіки однакової кваліфікації отримують таку саму оплату за виконання однакової або майже однакової роботи в тотожних умовах. Отже, застосування принципу рівності в оплаті праці обмежено роботою, яку виконують жінки й чоловіки в одній і тій же сфері діяльності, на одному й тому ж підприємстві ("Ravnoe voznagrazhdeniye", 1986). Основними інструментами, що дозволяють забезпечити реалізацію економічної цінності як рівності оплати праці, тривалий час залишаються такі засоби, як облік і контроль за результатами праці з використанням збалансованої та справедливої системи критеріїв оцінювання (показники, індикатори тощо) (Golovin, Sozonova, & Sidorova, 2020; Tumanova, 2020).

Якщо дві людини виконують однакову або аналогічну роботу, вони повинні отримувати за неї однакову плату. Якщо жінки отримують меншу плату, ніж чоловіки за виконання однакової або аналогічної роботи, – це явна форма дискримінації в оплаті праці (Ults, Olini, &

Tomey, 2017). Згідно зі статистичними даними, питання щодо нерівноцінності оплати праці здебільшого проявляється у віддалених регіонах держави, оскільки, по-перше, все ще наявні менталітетні ідеологічні прикмети щодо необхідності чоловіків бути основним фінансовим «джерелом» сімейного бюджету, а, по-друге, існує проблематика розрахунків у збалансованості залучення трудових ресурсів, що зі свого боку відображається і на рівні оплати праці (Zablodska, & Perepeliukova, 2013).

У деяких країнах законом передбачено рівну оплату праці, яка виконується в аналогічних умовах або вимагає аналогічної кваліфікації та навичок. Такий підхід, хоча він й охоплює поняття рівної цінності, обмежений зіставленням аналогічних речей. З огляду на зазначене, слід звернутися до ч. 1 ст. 3 Конвенції МОП № 100 «Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності» відповідно до якої у тих випадках, коли такі дії сприятимуть застосуванню положень цієї Конвенції, буде вжито заходи щодо об'єктивної оцінки різноманітних обов'язків на підставі виконуваної роботи. Це стосується зовсім не схожих, але рівних за цінністю видів робіт. А ч. 3 цієї ж статті містить важливе застереження, що різниця у ставках винагородження, котра відповідає незалежно від статі різниці, яка впливає з такої об'єктивної оцінки виконуваної роботи, не розглядається, як така, що суперечить принципів рівного винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності ("Konventsiiia pro rivne vynahorodzhennia", 1959).

Рівна оплата праці рівної цінності охоплює не тільки випадки, коли чоловіки й жінки виконують однакову або аналогічну роботу, але й більш поширену ситуацію, коли вони виконують різну роботу. У випадках виконання роботи, різної за змістом, пов'язаної з різною відповідальністю, що вимагає різних навичок і кваліфікації, у різних умовах, але яка в цілому має рівну цінність, чоловіки й жінки повинні отримувати за неї рівну винагороду. Це поняття має найважливіше значення для ліквідації дискримінації та сприяння рівності, оскільки жінки й чоловіки часто виконують різну роботу, в різних умовах і навіть в різних організаціях. Жінки, як і раніше, сконцентровані в обмеженому спектрі трудової діяльності, і робота, на якій задіяні переважно жінки, як правило, недооцінюється.

Однакова цінність може застосовуватися в тих випадках, коли види роботи, виконувані жінками й чоловіками:

- виконуються в різних умовах;
- вимагають різної кваліфікації та навичок;
- вимагають різного рівня навантаження;
- пов'язані з різною відповідальністю;

– виконуються в різних місцях або на різних підприємствах, або для різних роботодавців.

Комітет експертів МОП «при вивченні доповідей урядів, представлених відповідно до Конвенції ... із задоволенням відзначив випадки, коли принцип застосовувався для порівняння винагороди за працю чоловіків і жінок, які працюють за різними спеціальностями, наприклад, доглядачі в будинках для людей поважного віку (переважно жінки) і охоронці службових приміщень (переважно чоловіки), відповідальні за шкільне харчування (переважно жінки), садівники та паркові доглядачі (переважно чоловіки). Зіставлення цінності праці, проведене щодо таких спеціальностей, які можуть бути пов'язані з різними видами кваліфікації, навичок, відповідальності або умов роботи, але водночас мають рівну цінність, має істотне значення для ліквідації дискримінації в оплаті праці, що виникає через невизнання цінності роботи, яку виконують чоловіки й жінки, без тенденційності щодо гендерних аспектів» ("Komitet ekspertov", 2007). Отже, це вказує і на відмінність у рівнях охорони праці, що також впливає на відмінності у настанні професійних ризиків із відповідними наслідками (Tsyimbal, Dreval, Petryshchev, Shapovalov, & Shapovalov, 2020).

Спробуємо проаналізувати це питання з огляду практики. Так, в Австралії під час розгляду однієї з принципово важливих справ Комісія зі справедливих трудових відносин – вищий суд з трудових спорів у країні – ухвалила зміни в оплаті праці в галузі соціального забезпечення, комунального господарства, надомного обслуговування та догляду за інвалідами (SACS). Суд визнав, що для працівників цієї галузі, понад 80 % яких становлять жінки, не передбачено рівної винагороди чоловікам і жінкам за працю рівної цінності, використавши як довідкову групу працівників порівняних служб у державних муніципальних установах. Погодившись із аргументацією заявників, суд визнав, що низький рівень оплати праці в галузі мав тенденційний характер в гендерному відношенні. У відповідь на пропозицію надати ідеї щодо методу визначення, яким чином нижчі ставки заробітної плати в галузі викликані причинами гендерного характеру, профспілки-заявники й уряд погодили порядок рівної винагороди, який був затверджений судом у червні 2012 року ("Fair Work").

Водночас у Канаді Верховний суд в рішенні від листопада 2011 року поновив дію рішення Канадського суду з прав людини, установивши, що канцелярська робота, виконувана переважно жінками, має рівну цінність з більш високооплачуваною роботою з сортування й доставки (поштові операції), що виконується найчастіше

чоловіками. Рішення стосується робіт різного характеру, які, як було встановлено за допомогою методу оцінки Хея, мають рівну цінність ("Public Service").

В Ісландії позов про встановлення рівної оплати між жінкою-керівником відділу соціального забезпечення муніципалітету й чоловіком-інженером був виграний у Верховному суді ("Supreme Court", 2005).

Для того, щоб правильно визначити, чи є винагорода рівною, необхідно порівнювати всі складові оплати праці. Саме з цих причин термін «винагорода» слід тлумачити в широкому значенні, оскільки він виходить за межі стандартного розуміння заробітної плати та включає «будь-які додаткові виплати», як «прямі, так і непрямі», що виплачуються як «в грошах, так і в натурі» ("Konventsiaa pro rivne vynahorodzhennia", 1959). До нього також належать виплати й допомоги, одержувані регулярно або тільки час від часу. Винагорода полягає, наприклад, у платі за понаднормову роботу й преміях, акціях компанії та надбавках на утримання сім'ї, які виплачує роботодавець, а також допомогу в натуральному вигляді, наприклад, забезпеченні робочим одягом та його пранням.

Базова або мінімальна заробітна плата часто є лише невеликою частиною загального розміру виплат і допомог, які отримує працівник. Отже, якщо рівність існує тільки в сумі звичайного, базового або мінімального окладу, але не належить до решти пов'язаних із роботою виплат або допомоги, дискримінація буде зберігатися. Інші компоненти винагороди, такі як надбавки, можуть бути значними та повинні надаватися працівникам без дискримінації за ознакою статі.

Відповідно до Конвенції МОП 1951 року № 100, винагородою є виплати, що виникають з роботи по найму. Що стосується допомоги з соціального забезпечення, то на ті виплати, які фінансуються роботодавцем або відповідною галуззю, конвенція поширюється, а на ті, що виплачуються по каналах державного соціального забезпечення, – ні.

І ось тут маємо зауважити, що не має значення, чи вживається в національному контексті термін «винагорода» або «заробітна плата», якщо він містить широкий спектр компонентів, передбачених в Конвенції МОП 1951 року № 100.

Важливим є те, що цінність, про яку ми ведемо мову, – це значимість праці для цілей визначення винагороди. У Конвенції МОП 1951 року № 100 уточнено, що саме не можна використовувати в процесі визначення «цінності», наприклад, ставки винагороди мають встановлювати без дискримінації за ознакою статі. Але в Конвенції не йдеться про докази

наявності дискримінації, лише про важливість визначення цінності, а також надано важливого значення завданню оцінки праці. Диференційовані ставки заробітної плати відповідають принципу рівної винагороди за працю рівної цінності (Ults, Olni, & Tomey, 2017).

Мартин Ульц, Шона Олни, Мануэла Томей, готуючи Вступне керівництво щодо рівності оплати праці, зауважили (Ults, Olni, & Tomey, 2017, р. 35), що визначення рівної цінності повинно здійснюватися на підставі об'єктивних критеріїв, вільних від тенденційності гендерного характеру. Методи об'єктивної оцінки праці є оптимальним засобом для визначення цінності роботи, яка підлягає виконанню.

Досліджуючи методи об'єктивної оцінки праці, Комітет експертів МОП зазначив: «Поняття рівної «цінності» потребує будь-якого методу вимірювання та порівняння відносної цінності різних видів робіт. Необхідне вивчення пов'язаних з ними відповідних завдань, які виконуються на підставі абсолютно об'єктивних і недискримінаційних критеріїв, щоб уникнути впливу тенденційності гендерного характеру. Хоча Конвенція не визначає певний конкретний метод для такого дослідження, однак в статті 3 передбачено застосування належних методів об'єктивної оцінки праці з зіставленням таких факторів, як кваліфікація, навантаження, відповідальність й умови роботи ... Оцінка праці є формальною процедурою, яка шляхом аналізу змісту роботи зазначає кількісну оцінку кожної роботи... З метою забезпечення гендерної рівності у встановленні винагороди найбільш ефективними визнані аналітичні методи оцінки праці» ("Giving globalization").

У зауваженнях загального порядку щодо застосування Конвенції МОП 1951 року № 100 зазначено, що які б методи не застосовували для об'єктивної оцінки праці, особлива обережність необхідна для недопущення тенденційності гендерного характеру: важливо, щоб відбір факторів для порівняння, зважування таких факторів і фактичне порівняння не були дискримінаційними. Нерідко вміння, які вважають «жіночими», наприклад, спритність рук і навички, необхідні для професій, що допомагають, недооцінюються або навіть не беруться до уваги в порівнянні з традиційно «чоловічими» вміннями, такими, наприклад, як підняття важких предметів ("Komitet ekspertov", 2007).

Наукова новизна

У статті зазначено, що поняття «праця рівної цінності» охоплює поняття «рівна праця» й одночасно є ширшим за нього. Зауважено, що у деяких країнах законом передбачено рівну оплату праці, яку виконують в аналогічних умовах або яка потребує аналогічної кваліфікації та навичок. Такий підхід, хоча він і входить у поняття рівної цінності, обмежено зіставленням аналогічних речей. Наведено тезу, що рівна оплата праці рівної цінності охоплює не тільки випадки, коли чоловіки й жінки виконують однакову або аналогічну роботу, але й поширенішу ситуацію, коли вони виконують різну роботу. Якщо чоловіки й жінки виконують роботу різну за змістом, пов'язану з різною відповідальністю, що потребує різних навичок і кваліфікації, і за різних умов, але загалом має рівну цінність, то вони повинні отримувати за неї рівну винагороду. Доведено, що це поняття має найважливіше значення для ліквідації дискримінації та сприяння рівності, оскільки жінки й чоловіки часто виконують різну роботу, в різних умовах і навіть в різних організаціях. Жінки, як і раніше, сконцентровані в обмеженому спектрі трудової діяльності, і робота, яку виконують переважно жінки, як правило, недооцінюється. Обґрунтовано, що невід'ємним компонентом будь-якої системи оплати праці повинна бути рівність в оплаті праці, яка є складовою справедливої оплати праці.

Висновки

Отже, ми дійшли висновку, що форми встановлення рівня заробітної плати мають значення для забезпечення гарантії реалізації прав на справедливую оплату праці, зокрема, саме для рівності в оплаті праці. Серед них можна виокремити такі:

- 1) загальнодержавне встановлення рівня заробітної плати урядом або державними органами;
- 2) переговори про укладення колективного договору;
- 3) судові рішення з трудових питань або інших органів;
- 4) угода між роботодавцем і працівником.

Водночас маємо констатувати, що незалежно від виду форм і системи оплати праці, яка обрана конкретним роботодавцем чи діє по всій країні, невід'ємним компонентом такої системи повинна бути рівність в оплаті праці, яка є складовою справедливої оплати праці.

REFERENCES

- Bilash, O., & Makarova, Z. (2020). Borys Heorhiiiovych Sharvarko: pryntsyipy roboty ta orhanizatsiina dialnist [Boris Sharvarko: principles of work and organizational activity]. *ART-platFORMA, ART PLATFORM*, 2(2), 57-76. doi: <https://doi.org/10.51209/platform.2.2.2020.57-76> [in Ukrainian].
- Dorohan-Pysarenko, L.O. (2014). Oplata pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv: orhanizatsiino-oblikovyi aspekt [Remuneration of civil servants: organizational and accounting aspect]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii, Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy*, 3, 127-131. doi: <https://doi.org/10.31210/visnyk2014.03.26> [in Ukrainian].

- Fair Work Australia: [2011] FWA FB 2700; [2012] FWA FB 1000; FWA order, 22 June 2012.
- Giving globalization a human face ("Globalizatsiia: chelovecheskiy oblik"), op. cit., paras 695, 700.
- Golovin, S.V., Sozonova, S.N., & Sidorova, T.N. (2020). Otdelnye osobennosti organizatsionnogo obespecheniia ucheta, analiza i kontrolya rashodov na oplatu truda v biudzhetnykh uchrezhdeniiakh zdavookhraneniia [Certain features of the organizational support of accounting, analysis and control of labor costs in budgetary healthcare institutions]. *Sovremennaiia ekonomika: problemy i resheniia, Modern economy: problems and solutions*, 11, 122-134. doi: <https://doi.org/10.17308/meps.2020.11/2470> [in Russian].
- Grigoreva, I.S. (2020). Motivatsiia na distantsionnoy rabote [Remote work motivation]. *Motivatsiia i oplata truda, Motivation and remuneration*, 3, 182-187. doi: <https://doi.org/10.36627/2618-8864-2020-3-3-182-187> [in Russian].
- Komitet ekspertov, zamechanie obshchego poriadka po primeneniiu Konventsii No. 100, opublikovano v 2007 godu [Committee of Experts, General Comment on the Application of Convention No. 100]. (n.d.). *Users/admin*. Retrieved from [https://Users/admin/Desktop/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F/HRI_GEN_1_Rev.9\(Vol.II\)-RU.pdf](https://Users/admin/Desktop/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F/HRI_GEN_1_Rev.9(Vol.II)-RU.pdf) [in Russian].
- Konventsiiia pro rivne wynahorodzhennia cholovikiv i zhinkov za pratsiu rivnoi tsinnosti: mizhnar. dok. vid 29 cherv. 1959 r. [Convention on Equal Remuneration for Men and Women for Work of Equal Value from June 29, 195]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/993_002 [in Ukrainian].
- Kiselova, O.I. (2015). Pryntsypy pravovoho rehuliuвання trudovykh vidnosin v suchasnykh umovakh [Principles of legal regulation of labor relations in modern conditions]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universitetu "Odeska yurydychna akademiia", Scientific works of the National University "Odessa Law Academy"*, 16, 425-431. doi: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v16i0.438> [in Ukrainian].
- Marchenko, Yu.I. (2020). Hidna oplata pratsi - neobkhidnyi atribut sotsialnoi derzhavy [Decent wages are a necessary attribute of the welfare state]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, Prykarpattya Legal Bulletin*, 2(31), 56-59. doi: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).565](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).565) [in Ukrainian].
- Public Service Alliance of Canada v. Canada Post Corp., op. cit.
- Ravnoe voznagrazhdeniie: obshchiy obzor Komiteta ekspertov po primeneniiu konventsiy i rekomendatsiy [Equal remuneration: General Survey of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations]. (1986). Zneneva [in Russian].
- Shkolnikova, M.Iu. (2020). Oplata distantsionnoy raboty sotrudnika [Payment for remote work of an employee]. *Motivatsiia i oplata truda, Motivation and remuneration*, 3, 188-192. doi: <https://doi.org/10.36627/2618-8864-2020-3-3-188-192> [in Russian].
- Sklema, T.Yu. (2019). Normatyvno-pravovi harantii prav hromadian Ukrainy na trudovu diialnist za kordonom [Regulatory and legal guarantees of the rights of citizens of Ukraine to work abroad]. *Pravovyi chasopys Donbasu, Legal magazine of Donbass*, 4(69), 39-43. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-39-43> [in Ukrainian].
- Supreme Court. Case No. 258/2004, decision from January 20, 2005.
- Tsyimbal, B., Dreval, Yu., Petryshchev, A., Shapovalov, D., & Shapovalov, M. (2020). Pidvyshchennia rinvia okhorony pratsi ta udoskonalennia metodyky mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi dlia otsinky profesiinykh ryzykiv [Improving the level of labor protection and improving the methodology of the international labor organization for occupational risk assessment]. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, 10(2), 46-63. doi: <https://doi.org/10.33445/sds.2020.10.2.6> [in Ukrainian].
- Tumanova, O.M. (2020). Oplata truda na osnove sbalansirovannoy sistemy pokazateley [Payroll based on balanced scorecard]. *Motivatsiia i oplata truda, Motivation and remuneration*, 4, 292-302. doi: <https://doi.org/10.36627/2618-8864-2020-4-4-292-302> [in Russian].
- Ults, M., Olvi, Sh., & Tomey, M. (2017). Ravnaia oplata truda. Vvodnoe rukovodstvo [Equal pay. Introductory Guide]. *Gruppa tekhnicheskoy podderzhki po voprosam dostoinogo truda i Biuro MOT dlia stran Vostochnoy Evropy i Tsentralnoy Azii, Decent Work Technical Support Team and ILO Office for Eastern Europe and Central Asia*. Moscow: MOT [in Russian].
- Zablodska, I.V., & Perepeliukova, O.V. (2013). Trudovi resursi ta oplata pratsi: rehionalnyi aspekt [Labor resources and wages: regional aspect]. *Ekonomika ta pravo, Economics and law*, 3(37), 101-105. doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2013.03.101> [in Ukrainian].
- Zilbershteyn, O.B., & Melnik, P.V. (2018). Vzaimosviaz rashodov na oplatu truda i vyruchki (na primere AO "Nevinnoymyskiy azot") [The relationship between labor costs and earnings (on the example of JSC "Nevinnoymyskiy Azot")]. *Ekonomika truda, Labor economics*, 2(5), 619-632. doi: 10.18334/et.5.2.39166 [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Білаш О., Макарова З. Борис Георгійович Шарварко: принципи роботи та організаційна діяльність. *АРТ-платФОРМА*. 2020. № 2. Т. 2. С. 57–76. doi: <https://doi.org/10.51209/platform.2.2.2020.57-76>.
- Дорогань-Писаренко Л. О. Оплата праці державних службовців: організаційно-обліковий аспект. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2014. № 3. С. 127–131. doi: <https://doi.org/10.31210/visnyk2014.03.26>.
- Fair Work Australia: [2011] FWA FB 2700; [2012] FWA FB 1000; FWA order, 22 June 2012.
- Giving globalization a human face («Глобализация: человеческий облик»), op. cit., paras 695, 700.
- Головин С. В., Созонова С. Н., Сидорова Т. Н. Отдельные особенности организационного обеспечения учета, анализа и контроля расходов на оплату труда в бюджетных учреждениях здравоохранения. *Современная экономика: проблемы и решения*. 2020. Т. 11. С. 122–134. doi: <https://doi.org/10.17308/meps.2020.11/2470>.
- Григорьева И. С. Мотивация на дистанционной работе. *Мотивация и оплата труда*. 2020. № 3. С. 182–187. doi: <https://doi.org/10.36627/2618-8864-2020-3-3-182-187>.

- Комитет экспертов, замечание общего порядка по применению Конвенции № 100, опубликовано в 2007 году.
URL: [https://Users/admin/Desktop/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F/HRI_GEN_1_Rev.9\(Vol.II\)-RU.pdf](https://Users/admin/Desktop/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F/HRI_GEN_1_Rev.9(Vol.II)-RU.pdf).
- Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності : міжнар. док. 29 черв. 1951 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002.
- Кісельова О. І. Принципи правового регулювання трудових відносин в сучасних умовах. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. № 16. С. 425–431.
doi: <https://doi.org/10.32837/npuola.v16i0.438>.
- Марченко Ю. І. Гідна оплата праці – необхідний атрибут соціальної держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2 (31). С. 56–59. doi: [https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i2\(31\).565](https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i2(31).565).
- Public Service Alliance of Canada v. Canada Post Corp., op. cit.
- Равное вознаграждение: общий обзор Комитета экспертов по применению конвенций и рекомендаций. Женева, 1986.
- Школьников М. Ю. Оплата дистанционной работы сотрудника. *Мотивация и оплата труда*. 2020. № 3. С. 188–192.
doi: <https://doi.org/10.36627/2618-8864-2020-3-3-188-192>.
- Склема Т. Ю. Нормативно-правові гарантії прав громадян України на трудову діяльність за кордоном. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4 (69). С. 39–43. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-39-43>.
- Supreme Court. Case No. 258/2004, decision from January 20, 2005.
- Цимбал Б., Древалю Ю., Петрищев А., Шаповалов Д., Шаповалов М. Підвищення рівня охорони праці та удосконалення методики міжнародної організації праці для оцінки професійних ризиків. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*. 2020. № 10 (2). С. 46–63. doi: <https://doi.org/10.33445/sds.2020.10.2.6>.
- Туманова О. М. Оплата труда на основе сбалансированной системы показателей. *Мотивация и оплата труда*. 2020. № 4. С. 292–302. doi: <https://doi.org/10.36627/2618-8864-2020-4-4-292-302>.
- Ульц М., Олни Ш., Томей М. Равная оплата труда. Вводное руководство. *Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии*. М. : МОТ, 2017. 114 с.
- Заблудська І. В., Перепелюкова О. В. Трудові ресурси та оплата праці: регіональний аспект. *Економіка та право*. 2013. № 3 (37). С. 101–105. doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2013.03.101>.
- Зильберштейн О. Б., Мельник П. В. Взаимосвязь расходов на оплату труда и выручки (на примере АО «Невинномысский азот»). *Экономика труда*. 2018. № 2. Т. 5. С. 619–632. doi: [10.18334/et.5.2.39166](https://doi.org/10.18334/et.5.2.39166).

Стаття надійшла до редколегії 25.06.2020

Pyzhova M. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Legal Sciences of the Institute of Management and Law of Yaroslav Mudryy National Law University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3652-5581>

Principle of Equal Remuneration for Work of Equal Value

The **purpose** of covering the issue of equal remuneration for work of equal value. Consider the principle of equal pay. **Methodology.** The article uses a set of scientific methods, namely: terminological, historical and legal, system-structural, formal-logical, comparative-legal. **Scientific novelty.** It is noted that the concept of work of equal value includes the concept of equal work and at the same time more broadly. It is noted that in some countries the law provides for equal pay, which is performed in similar conditions or requires similar qualifications and skills. This approach, although it is part of the concept of equal value, is limited to the comparison of similar things. The thesis is that equal pay of equal value covers not only cases where men and women perform the same or similar work, but also a more common situation when they perform different work. If men and women perform work of different content, with different responsibilities, requiring different skills and qualifications, and performed in different conditions, but generally of equal value, they should be equally rewarded. This concept is crucial for eliminating discrimination and promoting equality, as women and men often do different jobs, in different settings and even in different organizations. Women are still concentrated in a limited range of work activities, and the work of mostly women is generally underestimated. In order to correctly determine whether the remuneration is equal, it is necessary to compare all components of remuneration. It is for these reasons that the term "reward" should be interpreted in a broad sense. **Conclusions.** Forms of wage setting are important to ensure the realization of the right to fair pay, in particular, for equality in pay. The following are distinguished: 1) nationwide establishment of the level of wages by the government or state bodies; 2) negotiations on the conclusion of a collective agreement; 3) court decisions on labor issues or other bodies; 4) agreement between the employer and the employee. It is stated that regardless of the type of forms and system of remuneration, which is chosen by a particular employer or operates throughout the country, an integral component of such a system should be equality in remuneration, which is part of fair remuneration.

Keywords: wage equality; fair wages; wage guarantees; remuneration; work of equal value; equality of wages.

УДК 340.1

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.100>

Москаль Р. М. – аспірант кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1109-5143>

Доктрина верховенства права: аналіз стану наукової розробки проблеми в Україні (2010–2020 роки)

Після закріплення в Конституції 1996 року нового для України поняття «верховенство права» в сучасній вітчизняній доктрині сформувалося два основні підходи до його тлумачення: перший – через зміст і співвідношення понять «верховенство» та «право» («інтегральний»); другий – через виокремлення елементів, складових і вимог верховенства права («поелементний»). Конституційна реформа 2016 року змінила парадигму здійснення правосуддя: відповідно до нової редакції ст. 129 Конституції України, під час здійснення правосуддя суддя «керується верховенством права» (у попередній редакції – «підкоряється лише закону»). З огляду на це постала нагальна потреба з'ясувати, який з підходів до розуміння верховенства права є дієвим і практично застосовним для реалізації аналізованої конституційної норми. **Метою** статті є здійснення критичного аналізу наявних у національній юридичній науці підходів до розуміння верховенства права задля з'ясування, яким із них має керуватися суддя під час здійснення правосуддя, щоб дотриматися ст. 129 Конституції України. **Методологія** дослідження охоплювала низку загальнонаукових (аналіз і синтез, системний, узагальнення) та спеціальних (історико-правовий, порівняльно-правовий, логіко-юридичний) методів. Теоретичною базою дослідження слугували праці іноземних і вітчизняних учених, доповіді та дослідження, підготовлені під егідою Венеційської комісії щодо верховенства права, а також нормативно-правові акти. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що здійснений аналіз джерельної бази щодо тлумачення верховенства права засвідчує її значне розширення впродовж останнього десятиліття. Аналіз нових джерел дає підстави для висновку, що найістотніше на вітчизняну наукову доктрину та правозастосовну практику вплинули документи «м'якого права»: Доповідь Венеційської комісії «Верховенство права» 2011 року та «Мірило правовладдя» (затверджений 2016 року Контрольний перелік питань для оцінки стану верховенства права). Доповідь 2011 року є результатом досягнення європейського консенсусу щодо розуміння верховенства права через його основні елементи, серед яких: законність, юридична визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, заборона дискримінації та рівність перед законом. Закріплення в Кодексі адміністративного судочинства України 2005 року та Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року обов'язку суду враховувати практику Європейського суду з прав людини під час застосування принципу верховенства права сприяло осмисленню судами загальної юрисдикції верховенства права крізь призму його складових (елементів, вимог, аспектів), відображених у рішеннях Європейського суду з прав людини. Доповідь 2011 року та судове правозастосування дали змогу перевірити наявні в національній науковій доктрині підходи до розуміння верховенства права на відповідність підходу, який визнано консенсусним на європейському рівні (у системі Ради Європи), та дійти висновку про хибність і безперспективність «інтегрального» підходу. Аналіз наукових публікацій за останні кілька років засвідчує зміну вектору вітчизняної наукової доктрини та відхід від «інтегрального» підходу до розуміння верховенства права на користь «поелементного» (який, імовірно, буде визначальним). **Висновки.** Судам під час здійснення правосуддя в Україні слід керуватися розумінням верховенства права, яке закладено в Доповіді 2011 року. Питання обрання підходу до тлумачення верховенства права видається вичерпаним, а фокус наукових досліджень слід змістити на аналіз елементів чи конкретних вимог верховенства права, тим часом використовуючи контрольні питання («еталонні тести») «Мірила правовладдя».

Ключові слова: верховенство права; конституційна реформа; вітчизняна доктрина; правосуддя; «Мірило правовладдя».

Вступ

Однією зі світоглядних новацій конституційної реформи правосуддя 2016 року була зміна положення ст. 129 Конституції України: якщо первинна редакція передбачала, що «судді при здійсненні правосуддя незалежні й підкоряються лише закону», то в редакції Закону від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права». Отже, верховенство права, яке протягом тривалого часу сприймали як доктринальну ідею або як глобальний ідеал, проте щодо тлумачення якого не досягнуто

загальної згоди (Koziubga, 2012), набуло цілком практичного значення, оскільки суддя під час здійснення правосуддя має ним керуватися. Водночас критики судової реформи висловлювали побоювання, що вітчизняні судді будуть вирішувати справи, керуючись не законом, а власним трактуванням поняття верховенства права, а плюралізм підходів до розуміння його сутності засвідчує, що воно може бути в кожного своє (Yeresko, 2016, p. 68). З огляду на викладене вище, набуває актуальності критичне осмислення доктринальних підходів стосовно верховенства права, що сформувалися в українському

правознавстві, з метою належної реалізації аналізованого конституційного положення.

Найвищого ступеня опрацьованості проблематики верховенства права серед українських науковців, на нашу думку, досягнув С. Головатий у своїй тритомній праці (Holovaty, 2006), згодом захищеній як дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 в Інституті законодавства Верховної Ради України. Учений обрав предметом дослідження три ключові проблеми: 1) верховенство права як ідея; 2) верховенство права як доктрина; 3) верховенство права як юридичний принцип (Holovaty, 2008, р. 4). Досліджуючи верховенство права як ідею, автор поставив завдання висвітлити джерела такої ідеї (ідей), сутність й еволюцію, виявити ті чинники, які уможливили перетворення цієї ідеї на доктрину. Досліджуючи верховенство права як доктрину, автор поставив завдання з'ясувати головні концептуальні компоненти, а також інші елементи, які наповнюють змістом юридичний принцип верховенства права. Водночас дослідник намагався здійснити порівняльний аналіз доктрини верховенства права з іншими схожими за змістом чи спрямованістю, тобто спорідненими, доктринами (концепціями) – такими, наприклад, як *Rechtsstaat*, *Etat de droit*, правова держава тощо. Завдання дослідження верховенства права як юридичного принципу передбачала вивчення процесу формування цього принципу та висвітлення його змісту в універсальному (світовому), регіональному (європейському) і національному (українському) контекстах (Holovaty, 2008, р. 4). За результатами дослідження С. Головатий дійшов таких висновків:

– головною перешкодою для досягнення сутності верховенства права як явища в усіх його виявах – як ідеї, як доктрини, як принципу, а отже – для всієї справи утвердження верховенства права в Україні загалом, є невідповідна вітчизняна юридична доктрина;

– верховенство права, як воно існує в політичному та юридичному житті цивілізованого світу, слід сприймати як цілісне поняття, цілісне явище, цілісну юридичну категорію, які не можна пояснювати через зміст чи значення кожного з двох слів, наявних в українському терміносполученні «верховенство права»; вочевидь існує нагальна потреба змінити вітчизняну парадигму права шляхом відмови від погляду на право виключно в межах юридичного позитивізму;

– науково неспроможними, а тому марними є і будуть будь-які спроби представників вітчизняної юридичної науки дати формальне визначення поняття «верховенство права» чи утвореного на його концептуальній основі відповідного юридичного принципу;

– з огляду на те, що український відповідник англійського поняття «the rule of law» у вигляді терміносполучення «верховенство права» не можна визнати найвдалішим (це засвідчено і фактом, що двослівність терміна змусила провідних фахівців вдаватися до хибного «поелементного аналізу» (у класифікації О. Луціва (Lutsiv, 2013) – «інтегрального» підходу – Р.М.) цього поняття, і його лексичною близькістю до одного з основоположних елементів позитивістської доктрини у вигляді поняття «верховенство закону», що зрештою призводить до викривлення концепції «верховенство права»), пропонується надалі застосовувати однослівний варіант такого відповідника – правовладдя; саме такий однослівний термін органічно «вмонтовується» в українську правничу термінологію (за прикладом «народовладдя», «безвладдя», «двовладдя» тощо), зберігаючи два змістові складники його англійського прототипу (*rule* – влада, *law* – право) (Holovaty, 2008, р. 34-38).

Вважаючи дослідження С. Головатого найбільш комплексним і системним, водночас зауважимо, що тематику верховенства права аналізувало чимало вітчизняних науковців. Зокрема, О. Луців стверджував, що після прийняття Конституції України (станом на 2013 рік – Р.М.) було опубліковано понад 400 наукових праць (підручників, навчальних посібників, монографій, статей тощо), у яких автори порушували цю проблему. На його думку, у вітчизняній науці виокремилися два основні підходи до тлумачення верховенства права, які умовно можна назвати «інтегральний» та «поелементний»: перший, визначальний в українській науковій літературі, «інтегральний» підхід вирізняється намаганням дослідити це явище через поєднання значень кожного з двох самостійних понять – *право* і *верховенство*, однак вирішального значення в кожному окремому випадку набуває той різновид праворозуміння, який обстоє конкретний дослідник; згідно з другим, «поелементним», підходом, феномен верховенства права інтерпретують через вказівку на ті «важливі елементи» («підпринципи», «інгредієнти», «аспекти»), з яких він складається (Lutsiv, 2013). Крім цього, були спроби розглядати верховенство права як верховенство природних прав людини (Malyshev, 2012, р. 139).

Отже, постала потреба в критичному осмисленні висловлених у фаховій літературі підходів до верховенства права й дослідженні нової джерельної бази, з огляду на необхідність визначити (передусім зважаючи на згадані конституційні зміни, а також зміни процесуального законодавства), якою саме концепцією верховенства права з наявних у вітчизняній доктрині має керуватися суддя під час здійснення правосуддя.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є здійснення критичного аналізу наявних у вітчизняній юридичній науці підходів до розуміння верховенства права задля з'ясування, яким із них має керуватися суддя, здійснюючи правосуддя, щоб дотриматися ст. 129 Конституції України.

Зазначене зумовлює такі завдання дослідження:

- проаналізувати джерельну базу досліджень проблематики верховенства права, зокрема за останнє десятиліття (після дисертаційного дослідження С. Головатого), виявити її зміни й особливості;

- крізь призму здійсненого аналізу сформувати авторську позицію до наявних у вітчизняній юридичній науці підходів до розуміння верховенства права;

- аргументувати, який із підходів слід застосовувати судді під час здійснення правосуддя.

Виклад основного матеріалу

З часу прийняття Конституції України 1996 року в Україні переважав підхід до розуміння верховенства права через намагання поєднати значення понять «верховенство» і «право» («інтегральний» підхід), квінтесенцією якого стало рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 2 листопада 2004 року № 15-рп ("Rishennia Konstytutsiinoho Sudu", 2004). Тоді КСУ зазначив: «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з виявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, зокрема обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, що є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у

пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню».

Зазначена позиція органу конституційної юрисдикції ґрунтується на вітчизняній юридичній науці, однак якщо одні вчені вважали, що на її здобутках (Rabinovych, 2006, р. 43), то інші – на хибах, очевидних прорахунках (Holovaty, 2006, р. 1662).

Найважливішим і порівняно новим джерелом, який сприяє поглибленому осмисленню верховенства права в Україні, є доповідь «Верховенство права» (далі – Доповідь 2011 року), яка містить Контрольний перелік питань для оцінки стану верховенства права в окремих державах (далі – Контрольний перелік 2011 року) ("Verkhovenstvo prava", 2011). Цей документ належить до європейського «м'якого права», водночас, його вплив є визначальним з огляду на авторитетність органу, під егідою якого він розроблений, а саме Венеційської комісії (Європейська комісія «За демократію через право»), що є дорадчим органом Ради Європи (Україна є членом цієї організації з 1995 року).

У Доповіді 2011 року викладено історичні витоки поняття «rule of law», проаналізовано закріплення верховенства права на національному й міжнародному рівнях, використано тлумачення поняття «верховенство права», викладене Томом Бінгемом (Bingham, 2010), якого вважають одним із найвидатніших юристів сучасності, акцентовано на досягнутому консенсусі щодо таких обов'язкових елементів (як формальних, так і субстантивних) поняття «верховенства права», що притаманні також поняттю «Rechtsstaat»:

- а) законність, зокрема прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права;

- б) юридична визначеність;

- в) заборона свавілля;

- г) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю;

- д) дотримання прав людини;

- е) заборона дискримінації та рівність перед законом.

У Доповіді також окреслено перспективні питання за темою ("Verkhovenstvo prava", 2011).

Доповідь 2011 року, згідно з визначенням одного з її співавторів, є документом радше прикладного, ніж теоретичного спрямування, що мав на меті встановити спільні ознаки англо-американської та континентальної доктрин верховенства права (Rule of Law) і правової держави (Rechtsstaat), а також розробити операційне визначення та контрольний перелік питань, що можуть мати практичне застосування, переважно в контексті діяльності Ради Європи, а

також у національних державах, передусім так званих нових демократіях з їхньою спадщиною у вигляді соціалістичної доктрини (Tuori, 2013). З огляду на зазначене вище, Доповідь 2011 року слугує лакмусом, за її допомогою можна безпомилково перевірити, наскільки певні підходи, висловлені вітчизняними науковцями, відповідають міжнародному консенсусному баченню поняття «rule of law» (термін-відповідник, застосований у Конституції України (ст. 8, 129), – «верховенство права»).

Венеційська комісія 2016 року ухвалила суттєво доопрацьований Контрольний перелік питань щодо верховенства права (англ. *Rule of Law Check List*), який в опублікованому українською мовою перекладі авторства С. Головатого дістав назву «Мірило правовладдя» ("Mirylo pravovladdia", 2016). Цей документ схвалив Комітет міністрів Ради Європи на 1263-му засіданні (6–7 вересня 2016 року) та Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи на 31-й сесії (19–21 жовтня 2016 року).

Оскільки в Доповіді 2011 року зміст верховенства права висвітлено через його істотні елементи, а в «Мірилі правовладдя» 2016 року щодо кожного елементу запропоновано переліки питань, які своєю чергою дають змогу виокремити вимоги, яким повинні відповідати правовий режим чи правова система, щоб державу вважали такою, у якій діє верховенство права, – це засвідчує розбіжності в поглядах щодо розуміння верховенства права між європейською спільнотою та вітчизняними науковцями, які намагалися зрозуміти концепцію «верховенства права» через з'ясування значень понять «верховенство» і «право» або внутрішньої логіки (шляхом міркування про «верховенство чого та над чим»). Оскільки «принцип верховенства права був особливо глибоко осмислений і детально розроблений у країнах, які ми сьогодні називаємо західними», є «осердям західної правової традиції» (Sellers, 2016) та запозичений в українську правову систему 1996 року, вважаємо «інтегральний» підхід до розуміння верховенства права засадничо помилковим. На противагу цьому підходу Доповідь 2011 року демонструє практичну цінність «поелементного» підходу, тобто визначення верховенства права через його елементи, складові, вимоги тощо.

Отже, Доповідь 2011 року та «Мірило правовладдя» стали джерелами, що дають змогу українській науковій спільноті з'ясувати сутність поняття верховенства права. Прикметно, що вітчизняні вчені дедалі частіше використовують ці нові джерела як у загальнотеоретичних, так і галузевих юридичних дослідженнях. Ці документи також інтенсифікували наукові розвідки, присвячені окремим елементам

(наприклад, доступу до правосуддя (Sverba, 2019; Moskal, 2020), чи складовим верховенства права (наприклад, принципу правової визначеності (Huivan, 2017; Matvieieva, 2019), чи пропорційності (Yevtushok, 2015)). Це засвідчує зміну вектору у вітчизняній науковій доктрині та перехід від «інтегрального» до «поелементного» підходу до розуміння верховенства права, який, імовірно, стане визначальним. Вважаємо, що невдовзі фокус дискусії зміститься на аналіз елементів, конкретних вимог верховенства права, насамперед крізь призму контрольних питань («еталонних тестів», викладених у «Мірилі правовладдя»), їх реалізацію в національній юридичній практиці, передусім судовій.

Нині не лише Доповідь 2011 року, а й «Мірило правовладдя» почав застосовувати в судовій практиці, зокрема, Конституційний Суд України (далі – КСУ). Якщо після призначення С. Головатого суддею КСУ можна було передбачити застосування «Мірила правовладдя» в документах, які він готуватиме (наприклад, у його розбіжних думках ("Rozbizhna dumka", 2020) або рішеннях Сенатів у справах, де він є головуючим/доповідачем) ("Rishennia Konstytutsiinoho Sudu", 2020), проте з'являються приклади застосування цього документа й іншими суддями КСУ ("Okrema dumka", 2019).

Застосування документів «м'якого права» в національній судовій практиці, яка донедавна знаходилася в «прокрустовому ложі» позитивізму, засвідчує значний поступ у підходах до правозастосування. Це своєю чергою стає об'єктом наукового аналізу, а отже, розширює джерельну базу наукових досліджень.

На розвиток наукових уявлень про верховенство права істотно вплинуло застосування національними судами практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) й подальші наукові дослідження такого застосування.

Розглядаючи вплив практики ЄСПЛ на судову практику України як підходи (тобто сукупність принципів і методів, з позиції якого цей вплив оцінюють), так і виміри цього впливу (тобто визначення його величини) – крізь призму ролі судді в сучасному демократичному суспільстві, Т. Фулей виокремлює інформаційний, ідеологічно-виховний, соціальний та правовий вияви цього впливу. Аналізуючи загальні (правова культура, правосвідомість, правові принципи) і спеціальні (норми, нормативно-правові приписи, нормативно-правові акти, акти застосування права) правові засоби такого впливу на різних стадіях правового регулювання, авторка зазначає, що як перші, так і другі є об'єктом впливу практики ЄСПЛ, а згодом – засобом такого впливу, зауважуючи, що виразним виявляється вплив практики ЄСПЛ через спеціальні правові засоби: окремі норми, нормативно-правові приписи чи

навіть нормативно-правові акти приймали під впливом конвенційних стандартів. Таким чином, вони спершу були об'єктами впливу практики ЄСПЛ, однак після нормативного закріплення їх можна розглядати як спеціальні юридичні засоби впливу практики ЄСПЛ на вітчизняну судову практику (Fulei, 2015).

Поділяючи цей висновок, проаналізуємо закріплення національним законодавцем верховенства права в спеціальних правових засобах. Зауважимо, що першим законом, у якому це було здійснено, став Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України) від 6 липня 2005 року ("Kodeks administratyvnoho sudochynstva", 2005), а саме ст. 8 (положення якої залишилися незмінними, проте в чинній редакції КАС України це ст. 6 у редакції Закону від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII). Закріплення верховенства права у КАС України має щонайменше п'ять особливостей: 1) верховенство права закріплено як принцип (що цілком зрозуміло з огляду на формулювання ст. 8 Конституції України); 2) уперше в законодавстві з'явилася формула «суд... керується принципом верховенства права», яка згодом у видозміненому вигляді стала конституційною (у ст. 129 чинної Конституції України); 3) було здійснено спробу (у ч. 1 ст. 8 КАС України 2005 року) висвітлити зміст цього принципу через ст. 3 Конституції України «Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого зокрема людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави», водночас слово «зокрема» засвідчує, що цим зміст принципу не вичерпується; 4) під час застосування принципу верховенства права суди мали враховувати практику ЄСПЛ (ч. 2 ст. 8 КАС України); 5) складовими верховенства права законодавець також визначив гарантування звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини й громадянина безпосередньо на підставі Конституції України (ч. 3 ст. 8 КАС України) і заборону відмови в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини (ч. 4 ст. 8 КАС України), оскільки всі ці елементи об'єднано в статті «Верховенство права».

На думку Н. Писаренко, законодавець у тексті ст. 6 (колишньої ст. 8) КАС України назвав два із шести елементів верховенства права – доступ до правосуддя (ч. 3, 4) і дотримання прав людини (ч. 1). Така «усіченість» не компенсується наявністю ч. 2 із застереженням щодо застосування верховенства права з огляду на практику ЄСПЛ, адже у своїх рішеннях ЄСПЛ апелює до кожного з елементів, тобто досліджує

дотримання верховенства права через з'ясування питання, чи не проігноровано будь-який із шести його обов'язкових елементів. І хоча решту елементів верховенства права згадують як у переліку принципів судочинства, так і в наступних положеннях КАС України, дослідниця порушує питання, чи є виправданим, таким, що сприяє якнайкращому розумінню значення та змісту верховенства права, таке «розпорошення» його елементів у тексті процесуального закону (Pysarenko, 2017, р. 47). Авторка доходить висновку, що верховенство права є доктринальною ідеєю, відповідно до якої мають діяти всі носії влади та пропонує в процесуальному законі замість викладення загальних, поверхових фраз фіксувати всі обов'язкові вимоги верховенства права й надавати їм пояснення з огляду на сприйняття їх ЄСПЛ (Pysarenko, 2017, р. 49).

Безперечно, положення ст. 8 КАС України є небездоганними, а визначення верховенства права через закріплені в ст. 3 Конституції України ціннісні постулати видається щонайменше дискусійним. Загалом поділяючи критичну оцінку здійсненої 2005 року спроби українського законодавця дати нормативне визначення принципу «верховенство права» в тодішній ст. 8 (теперішній ст. 6) КАС України (Holovaty, 2019, р. 48), не вважаємо, що ця спроба була марною. На нашу думку, вона спонукала адміністративні суди під час вирішення публічно-правових спорів (де однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень) звертатися до практики ЄСПЛ та застосовувати її, адже КАС України прийнято раніше, ніж Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV (далі – Закон № 3477-IV), ст. 17 якого передбачала, що суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права ("Zakon Ukrainy", 2006). На нашу думку, саме через практику ЄСПЛ судді, принаймні адміністративних судів, стали розуміти концепцію верховенства права, оскільки процесуальний кодекс, на відміну від Закону № 3477-IV, приписував звертатися до неї не просто як до джерела права, а враховувати її для того, щоб керуватися принципом верховенства права.

Зі змісту цієї норми зрозуміло, що законодавець закладав дедуктивний підхід до застосування верховенства права: суд під час здійснення правосуддя керується цим принципом, ураховує практику ЄСПЛ. Однак суди використовували індуктивний підхід: аналізуючи практику ЄСПЛ, сприймали вказівку на конкретні елементи чи вимоги як такі, що є невід'ємною частиною поняття «верховенство права». Необхідно було долати когнітивний дисонанс, оскільки результати таких умовиводів не

корелювалися з офіційним тлумаченням принципу верховенства права, викладеним у рішенні КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп.

ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово акцентував, що «верховенство права – один з основоположних принципів демократичного суспільства, що притаманний усім статтям Конвенції» ("Serkov v. Ukraine", 2011, р. 33). Застосування судами практики ЄСПЛ зумовило те, що суди мотивували судові рішення з посиланням на принцип верховенства права та/або його елементи. Судові рішення судів загальної юрисдикції значно розширили джерельну базу й стали об'єктом наукових досліджень.

Хоча активне застосування практики ЄСПЛ почалося лише кілька років тому, можемо стверджувати про формування позитивної тенденції: 2013 року О. Уварова зазначала, що справи, у яких звернення до принципу верховенства права мало вирішальне значення, є поодинокими прикладами: суди переважно обмежуються тільки формальним посиланням на принцип верховенства права, коли звернення до нього не впливає на вирішення справи по суті, в окремих справах звертаючись до практики ЄСПЛ, у якій відтворено певні вимоги відповідно до змісту принципу верховенства права, проте на самостійне формулювання таких вимог, які доповнили б характеристику змісту верховенства права, не наважуються (Uvarova, 2013, р. 70). Уже за кілька років Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини, підготовлений ГО «Інститут прикладних гуманітарних досліджень» (за грудень 2015 – листопад 2017 року) у межах проекту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя», що реалізовував Координатор проектів ОБСЄ в Україні (далі – Аналітичний звіт), засвідчив, що хоча застосування практики ЄСПЛ відбувається в обмеженому переліку стандартних ситуацій, водночас у близько 60 % рішень посилання на практику ЄСПЛ визнають обґрунтованими, причому в 14,1 % посилання на практику ЄСПЛ є основою мотивування чи матеріальної частини, коли немає можливості розбудувати аргументацію на підставі національного законодавства, а ще у близько 20 % правові позиції ЄСПЛ є обов'язковим, проте додатковим до національного законодавства способом мотивування ("Analitichnyi zvit", 2018, р. 6-7).

Підхід до визначення верховенства права через практику ЄСПЛ законодавець застосував також і в КПК України 2012 року ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012), у якому верховенство права визнано однією із загальних засад кримінального провадження (п. 1 ч. 1 ст. 7

КПК України), зміст якої висвітлено в ст. 8 КПК України через ст. 3 Конституції України (частина перша) і вказівку на необхідність під час застосування цього принципу враховувати практику ЄСПЛ (частина друга).

Водночас 2017 року (після конституційної реформи правосуддя 2016 року) законодавець частково змінив підхід, і, визнаючи верховенство права однією із засад судочинства (п. 1 ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) та аналогічна норма Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) у редакції Закону від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII ("Zakon Ukrainy", 2017), зазначив, що суд під час розгляду справи керується принципом верховенства права (ч. 1 ст. 10 ЦПК України та ч. 1 ст. 11 ГПК України), однак вказівки на необхідність під час застосування цього принципу враховувати практику ЄСПЛ відповідні статті ЦПК України та ГПК України не містять. Натомість законодавець використав формулу із Закону № 3477-IV: суд застосовує під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і практику Європейського суду з прав людини як джерело права (ч. 4 ст. 10 ЦПК України та ч. 4 ст. 11 ГПК України). Такий підхід до застосування практики ЄСПЛ (як джерело права) є ширшим.

Аналітичний звіт, про який ішлося вище, засвідчив, що адміністративні провадження, на противагу кримінальним чи цивільним, загалом мають вищі показники фактичного застосування Конвенції та практики ЄСПЛ ("Analitichnyi zvit", 2018, р. 16), чому, на наш погляд, сприяло хронологічно більш раннє, порівняно з іншими процесуальними кодексами, закріплення в ч. 2 ст. 8 КАС України 2005 року обов'язку врахування судом практики ЄСПЛ під час застосування принципу верховенства права.

Надалі таке застосування стало об'єктом наукових досліджень, причому не лише загальнотеоретичних (Uvarova, 2013; Kryzhova, 2014), а й галузевих, насамперед – з адміністративного (Lukianets, 2019; Pysarenko, 2017; Pysarenko, 2018; Pysarenko, 2019) та кримінального (Mykhailenko, 2019) процесу.

Якщо ще кілька років тому не було рішень національних судів (або такі випадки були поодинокими), у яких суди застосовували практику ЄСПЛ як джерел загальнотеоретичних чи галузевих досліджень, то останніми роками така практика стала поширеною, і посилання в рішенні на верховенство права стало своєрідною даниною моді.

Свого часу С. Головатий був одним з небагатьох учених, хто опрацював західні

джерела, однак це передбачало не лише володіння іноземними мовами, а й можливості доступу до цих джерел. Однак загалом це був виняток, переважну більшість вітчизняних досліджень здійснено в межах пострадянської парадигми. Завдяки Інтернету джерельна база дослідження значно розширилася, і відкритими стали донедавна не відомі українській науковій спільноті ресурси, серед яких: звіти іноземних експертів (Haider, 2018), стислі огляди/посібники (Valcke, 2012), матеріали на сайтах університетів, наприклад Стенфорду ("The Rule of Law", 2016), відеозаписи навчальних курсів (наприклад, «Справедливість» Гарвардського університету) або гостьових лекцій (наприклад, *The Sir David Williams Lecture*, які проводить Центр публічного права (Centre for Public Law) Кембриджського університету, наприклад, лекція лорда Бінгема (Bingham, 2006).

Крім того, з'явилися якісні українські переклади сучасних іноземних дослідників, зокрема Б. Таманаги (Tamanaha, 2007) та Пола Гаудера (Hauder, 2018). Стало зрозуміло, як цей феномен вивчають у найкращих іноземних правничих школах, як його розуміють видатні юристи сучасності, керівники вищих судів західних держав.

Таким чином, протягом останнього десятиліття спостерігаємо істотне розширення джерельної бази наукових досліджень проблематики верховенства права. Аналіз цих джерел дає змогу дійти висновку, що перспективним і дієвим, зокрема для здійснення правосуддя, є підхід до розуміння верховенства права через його істотні елементи та конкретні вимоги.

Наукова новизна

Новизна цього дослідження полягає в тому, що крізь призму доповіді «Верховенство права» 2011 року, яка засвідчила досягнення європейського консенсусу щодо розуміння верховенства права через його обов'язкові елементи, а також «Мірила правовладдя» 2016 року обґрунтовано хибність і непридатність для практичного застосування під час здійснення правосуддя «інтегрального» підходу до розуміння верховенства права, що зафіксований в офіційному тлумаченні в рішенні КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп. Натомість засвідчено актуальність «поелементного» підходу до розуміння верховенства права та його практичну цінність для дотримання ст. 129 Конституції України під час здійснення правосуддя в Україні.

Висновки

Здійснене дослідження дає підстави для висновку, що джерельна база вивчення проблематики верховенства права останніми

роками суттєво розширилася за рахунок, по-перше, документів європейського «м'якого права», якими є Доповідь 2011 року та «Мірило правовладдя»; по-друге, за рахунок практики КСУ, у яких ці документи застосовують; по-третє, практики судів загальної юрисдикції щодо застосування практики ЄСПЛ; по-четверте, наукових досліджень щодо застосування принципу верховенства права в судовій практиці; по-п'яте, західних джерел, які стали доступними широкому загалу завдяки Інтернету.

Оскільки концепція верховенства права не є питомо українською, а запозичена, то Доповідь 2011 року та «Мірило правовладдя» вивіряють наявні у вітчизняній науковій доктрині підходи до розуміння верховенства права на відповідність тому, який зміст у цю концепцію закладено в тих правових системах, у яких вона виникла й еволюціонувала.

На нашу думку, небездоганна спроба національного законодавця визначити в процесуальних кодексах (КАС України, КПК України) зміст принципу верховенства права через ст. 3 Конституції України не була марною, оскільки супроводжувалася вказівкою на обов'язок судів застосовувати цей принцип з огляду на практику ЄСПЛ. У контексті цієї вимоги суди загальної юрисдикції пізнавали верховенство права «поелементно» – через його складові чи вимоги, щодо яких висловився ЄСПЛ у своїх рішеннях, вирішуючи питання, чи дотрималася держава в конкретній справі своїх зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї.

Вважаємо, що Доповідь 2011 року та шлях, яким прямують суди загальної юрисдикції в досягненні змісту верховенства права, засвідчують безперспективність «інтегрального» підходу до розуміння верховенства права. Вважаємо, що цей підхід виявився хибною спробою наповнити це поняття (що є найкращим українським відповідником англійської конструкції «the rule of law») змістом через з'ясування сутності понять «верховенство» та «право». Розширення джерельної бази достеменно доводить правильність висновку С. Головатого, що «the rule of law» слід сприймати «як цілісне поняття, як цілісне явище, як цілісну юридичну категорію, які не можна пояснювати через зміст чи значення кожного з двох слів, наявних в українському терміносполученні «верховенство права» (Holovaty, 2008, р. 34-38). Верховенство права – це не верховенство чогось над чимось, а сталий вислів на позначення концепції, зміст якої найкраще відобразити через елементи, зазначені в Доповіді 2011 року.

На підставі аналізу наукових публікацій останніх кількох років можна констатувати зміну

вектору у вітчизняній науковій доктрині та відхід від «інтегрального» до «поелементного» підходу до розуміння верховенства права, який, імовірно, буде визначальним. Вважаємо, що згодом фокус дискусії зміститься на аналіз елементів,

конкретних вимог верховенства права, насамперед крізь призму контрольних питань («еталонних тестів», викладених у «Мірилі правовладдя»), та їх реалізацію в національній юридичній практиці, передусім судовій.

REFERENCES

- Analitichnyi zvit za rezultatamy monitorynhu sudovykh rishen shchodo zastosuvannya v Ukraini polozhen Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod ta praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. [Analytical report on the findings of the monitoring of judgements on application of the European Convention on Human Rights and the case-law of the European Court of Human Rights]. (2018). (n.d.). [www.osce.org](https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/390506). Retrieved from <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/390506> [in Ukrainian].
- Bingham, T. (2006). *The Rule of Law. The Sixth Sir David Williams Lecture*. Retrieved from <https://www.cpl.law.cam.ac.uk/sites/www.law.cam.ac.uk/files/images/www.cpl.law.cam.ac.uk/legacy/Media/THE%20RULE%20OF%20LAW%202006.pdf>.
- Bingham, T. (2010). *The Rule of Law*. London: Allen Lane. doi: <https://doi.org/10.1093/bjc/azq059>.
- Fulei, T.I. (2015). Vplyv praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na sudovu praktyku Ukrainy: pidkhody ta vymiry [Influence of the European Court of Human Rights Jurisprudence on the Ukrainian Jurisprudence: Approaches and Dimensions]. *Pravo Ukrayiny, Law of Ukraine*, 2, 98-112 [in Ukrainian].
- Haider, H. (2018). *Rule of law challenges in the Western Balkans*. Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5c6c02eae915d4a39787419/464_Rule_of_Law_in_the_Western_Balkans.pdf.
- Hauder, P. (2018). *Verkhovenstvo prava u realnomu sviti [The Rule of Law in the Real World]*. (Trans). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Holovaty, S. (2006). *Verkhovenstvo prava [The Rule of Law]*. (Vols. 1-3). Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
- Holovaty, S. (2019). "Verkhovenstvo prava" ne pratsyuie. Komentar do tekstu dokumenta Venetsiiskoi Komisii "Dopovid pro pravovladdia" ("Report on the Rule of Law"), shcho yii ukhvaleno na 86-mu plenarnomu zasidanni 25-26 bereznia 2011 roku (CDL-AD (2011)003re) ["The Rule of Law" does not work. Commentary on the text of the Venice Commission's "Report on the Rule of Law" document adopted at its 86th plenary meeting, on 25-26 March 2011 (CDL-AD (2011)003re)]. *Pravo Ukrayiny, Law of Ukraine*, 11, 39-82. doi: 10.33498/louu-2019-11-039 [in Ukrainian].
- Holovaty, S.P. (2008). *Verkhovenstvo prava: ideia, doktryna, pryntsyyp [The Rule of Law: Idea. Doctrine. Principle]. Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Huivan, P.D. (2017). Pravova vyznachenist yak skladova chastyna pryntsyupu verkhovenstva prava [Legal certainty as an integral part of the principle of the rule of law]. *Almanakh mizhnarodnoho prava, Almanac of International Law*, 17, 11-21. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2017_17_4 [in Ukrainian].
- Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: vid 6 lyp. 2005 No. 2747-IV. [Code of Administrative Procedure of Ukraine from July 6, 2005, No. 2747-IV]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
- Koziubra, M. (2012). *Verkhovenstvo prava i Ukraina [The rule of law and Ukraine]*. *Pravo Ukrayiny, Law of Ukraine*, 1-2, 30-63 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks: vid 13 kvit. 2012. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
- Kryzhova, O.V. (2014). Vprovadzhennia pryntsyupu verkhovenstva prava v pravozastosovnu diialnist: kontseptualni aspekty [The introduction of the rule of law into the enforcement activity: conceptual aspects]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia", Journal of the National University "Ostroh Academy"*, 2(10). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_2_20 [in Ukrainian].
- Lukianets, D. (2019). Katehoriia protypravnosti v doktryni administratyvnoho sudochynstva [The Category of Unlawfulness in the Administrative Court Procedure Doctrine]. *Pravo Ukrayiny, Law of Ukraine*, 4, 27-39. doi: 10.33498/louu-2019-04-027 [in Ukrainian].
- Lutsiv, O.M. (2013). "Intehralnyi" pidkhid do ziasuvannya sutnosti verkhovenstva prava: zahalna kharakterystyka ta osnovni riznovydy ["Integrative" approach to the interpretation of the rule of law: general description and the main varieties]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 22, 1(1), 53-57. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1197> [in Ukrainian].
- Malyshev, B.V. (2012). *Pravova systema (teleolohichniy vymir) [Legal system (teleological dimension)]*. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
- Matvieieva, Yu.I. (2019). Pryntsyyp pravovoi vyznachenosti yak skladova verkhovenstva prava [The principle of legal certainty as a component of the rule of law]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Mirylo pravovladdia [The measure of the rule of law]. (2016). *Yevropeiska komisiia "Za demokratiyu cherez pravo" (Venetsiiska komisiia), European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*. Strasburh. Doslidzhennia No. 711/2013. CDL-AD(2016)007 [in Ukrainian].
- Moskal, R. (2020). Vymohy verkhovenstva prava stosovno dostupu do pravosuddia [Rule of Law Requirements Relating to Access to Justice]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2(115), 36-49. doi: <https://doi.org/10.33270/01201152.36> [in Ukrainian].

- Mykhailenko, V.V. (2019). Realizatsiia zasady verkhovenstva prava u kryminalnomu provadzhenni [Implementation of the principle of rule of law in criminal proceedings]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Melnyk M.I. stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 62 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Ukazu Prezydenta Ukrainy "Pro dostrokovye prypynennia povnovazhen Verkhovnoi Rady Ukrainy ta pryznachennia pozacherhovyykh vyboriv": vid 20 cherv. 2019 r. [Dissenting opinion of Judge of the Constitutional Court of Ukraine Melnyk M.I. concerning the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 62 People's Deputies of Ukraine on compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the Decree of the President of Ukraine "On Early Termination of Powers of the Verkhovna Rada of Ukraine and Early Elections" from June 20, 2019]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na06d710-19#Text> [in Ukrainian].
- Pysarenko, N. (2019). Verkhovenstvo prava, konventsii harantii spravedlyvoho sudu ta pryntsyipy administratyvnoho sudochynstva [The Rule of Law, Fair Trial Guaranteed by the Convention and the Principles of Administrative Court Procedure]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 4, 55-76. doi: 10.33498/louu-2019-04-055 [in Ukrainian].
- Pysarenko, N.B. (2017). Chy ye verkhovenstvo prava pryntsyipom administratyvnoho sudochynstva? [Is the Rule of Law the Principle of Administrative Court Proceedings?]. *Lex portus*, 5, 41-50. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/LP_2017_5_7 [in Ukrainian].
- Pysarenko, N.B. (2018). Verkhovenstvo prava v administratyvnomu sudochynstvi: vid doktrynalnoi idei do praktychnoi implementatsii [The Rule of Law in Administrative Proceedings: From the Doctrinal Idea to Practical Implementation]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1(25), 134-145. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2018_25_1_10 [in Ukrainian].
- Rabinovych, P. (2006). Verkhovenstvo prava v interpretatsii Strasburzskoho Sudu ta Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Rule of law in the interpretation of the Strasbourg Court and the Constitutional Court of Ukraine]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 1, 37-46 [in Ukrainian].
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statii 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia): vid 2 lystop. 2004 r. No. 15-pr/2004. Sprava No. 1-33/2004 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (case on imposition of a milder punishment) from November 2, 2004, No. 15-rp/2004. Case No. 1-33/2004]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> [in Ukrainian].
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Druhyi Senat, u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu hromadianky Ukrainy Levchenko Olhy Mykolaivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) prypysu punktu 5 rozdlu III "Prykintsevi polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pensiinoho zabezpechennia" vid 2 bereznia 2015 roku No. 213-VIII: vid 18 cherv. 2020 r. No. 5-r(II)/2020. Sprava No. 3-189/2018(1819/18) [Decision Of The Constitutional Court Of Ukraine Second Senate in the case of the constitutional complaint of Ukrainian citizen Levchenko Olga Mykolayivna on the constitutionality of the provision of paragraph 5 of section III "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts" from March 2, 2015, No. 213-VIII from June 18, 2020, No. 5-r(II)/2020. Case No. 3-189/2018(1819/18)]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text> [in Ukrainian].
- Rozbizhna dumka suddi Serhiia Holovatoho u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen punktiv 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 rozdlu XII "Prykintsevi ta perekhidni polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro sudoustrii i status suddiv" vid 2 chervnia 2016 roku No. 1402-VIII: vid 18 liut. 2020 r. No. 2-r/2020. Sprava No. 1-15/2018(4086/16). [Dissenting opinion of Judge Serhiy Holovaty in the case on the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on the constitutionality of certain provisions of paragraphs 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 of Section XII "Final and transitional provisions of the "Law of Ukraine" On the Judiciary and the Status of Judges "from June 2, 2016, No. 1402-VIII from February 18, 2020, No. 2-r/2020. Case No. 1-15/2018(4086/16)]. (n.d.). *search.ligazakon.ua*. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS20009.html [in Ukrainian].
- Sellers, M. (2016). Moral, pravo i sudova etyka u zakhidni pravovii tradytsii [Morality, Law, and Judicial Ethics in the Western Legal Tradition]. *Filosofii prava i zahalna teoriia prava, Philosophy of law and general theory of law*, 1-2, 197-203. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2016.1-2.182205> [in Ukrainian].
- Serkov v. Ukraine No. 39766/05. (2011). European Court of Human Rights. (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105536>.
- Sverba, Yu.I. (2019). Dostup do pravosuddia yak element verkhovenstva prava [Access to justice as an element of the rule of law]. *Almanakh prava, Almanac of Law*, 10, 236-240. doi: 10.33663/2524-017X-2019-10-236-240 [in Ukrainian].
- Tamanaha, B. (2007). *Verkhovenstvo prava: istoriia, polityka, teoriia* [On The Rule Of Law. History, Politics, Theory]. (Trans). Kyiv: Kyievo-Mohylian. akad. [in Ukrainian].
- The Rule of Law (2016). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/rule-of-law>.

- Tuori, K. (2013). Spilne u sutnosti verkhovenstva prava i pravovoi derzhavy [The Common Core of the Rule of Law and Rechtsstaat]. *Filosofii prava i zahalna teoriia prava, Philosophy of law and general theory of law*, 1, 24-28. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2013.1.183088> [in Ukrainian].
- Uvarova, O. (2013). Pryntsyp verkhovenstva prava v sudovii praktytsi Ukrainy [Rule of Law in the Judicial Practice of Ukraine]. *Filosofii prava i zahalna teoriia prava, Philosophy of law and general theory of law*, 1, 65-72. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2013.1.183177> [in Ukrainian].
- Valcke, A. (2012). *The Rule of Law: Its Origins and Meanings (A Short Guide for Practitioners)*. Retrieved from <http://ssrn.com/abstract=2042336>.
- Verkhovenstvo prava [Report On The Rule Of Law]. (2011). Yevropeiska komisiia "Za demokratiu cherez pravo" (Venetsiiska komisiia), European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 10, 168-184 [in Ukrainian].
- Yeresko, L. (2016). Verkhovenstvo prava yak rezultat sudovoi praktyky: pohliady A. Daisi [The rule of law as a result of judicial practice: the views of A. Dicey]. *Yurydychna Ukraina, Legal Ukraine*, 11-12, 68-81. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2016_11-12_12 [in Ukrainian].
- Yevtushok, Yu. (2015). Pryntsyp proporsiiinosti yak nevidiemna skladova verkhovenstva prava [The principle of proportionality as an integral part of the rule of law]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv": vid 3 zhovt. 2017 No. 2147-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to the Commercial Code of Ukraine, Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts" from October 3, 2017, No. 2147-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n6> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny": vid 23 liut. 2006 r. No. 3477-IV [Law of Ukraine "On the implementation of decisions and application of the case law of the European Court of Human Rights" from February 23, 2006, No. 3477-IV]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. 2018. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/390506>.
- Bingham T. The Rule of Law. The Sixth Sir David Williams Lecture. 2006. URL: <https://www.cpl.law.cam.ac.uk/sites/www.law.cam.ac.uk/files/images/www.cpl.law.cam.ac.uk/legacy/Media/THE%20RULE%20OF%20LAW%202006.pdf>.
- Bingham T. The Rule of Law. London : Allen Lane, 2010. P. 213. doi: <https://doi.org/10.1093/bjc/azq059>.
- Фулей Т. І. Вплив практики Європейського суду з прав людини на судову практику України: підходи та виміри. *Право України*. 2015. № 2. С. 98–112.
- Haider H. Rule of law challenges in the Western Balkans. 2018. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5c6c02eae915d4a39787419/464_Rule_of_Law_in_the_Western_Balkans.pdf.
- Гаудер П. Верховенство права у реальному світі / пер. з англ. Харків : Право, 2018.
- Головатий С. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Київ : Фенікс, 2006. 1747 с.
- Головатий С. «Верховенство права» не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя» («Report on the Rule of Law»), що її ухвалено на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року (CDL-AD (2011)003re). *Право України*. 2019. № 11. С. 39–82. doi: 10.33498/ouu-2019-11-039.
- Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 44 с.
- Гуйван П. Д. Правова визначеність як складова частина принципу верховенства права. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 17. С. 11–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2017_17_4.
- Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
- Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 30–63.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
- Крижова О. Г. Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 2 (10). (Серія «Право»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_2_20.
- Лук'янець Д. Категорія протиправності в доктрині адміністративного судочинства. *Право України*. 2019. № 4. С. 27–39. doi: 10.33498/ouu-2019-04-027.
- Луців О. М. «Інтегральний» підхід до з'ясування сутності верховенства права: загальна характеристика та основні різновиди. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 22. Т. 1. № 1. С. 53–57. (Серія «Право»). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1197>.
- Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір) : монографія. Київ : Дакор, 2012. 363 с.
- Матвєєва Ю. І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 220 с.

- Мірило правовладдя : коментар. Глосарій / Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Страсбург, 18 берез. 2016 р. Дослідження № 711/2013. CDL-AD(2016)007. Ориг. англ. Неофіційний переклад.
- Москаль Р. Вимоги верховенства права стосовно доступу до правосуддя. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 36–49. doi: <https://doi.org/10.33270/01201152.36>.
- Михайленко В. В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.
- Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» : від 20 черв. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na06d710-19#Text>.
- Писаренко Н. Верховенство права, конвенційні гарантії справедливого суду та принципи адміністративного судочинства. *Право України*. 2019. № 4. С. 55–76. doi: 10.33498/louu-2019-04-055.
- Писаренко Н. Б. Чи є верховенство права принципом адміністративного судочинства? *Lex portus*. 2017. № 5. С. 41–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/LP_2017_5_7.
- Писаренко Н. Б. Верховенство права в адміністративному судочинстві: від доктринальної ідеї до практичної імплементації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 1. Т. 25. С. 134–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapnu_2018_25_1_10.
- Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 1. С. 37–46.
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : рішення Конституційного Суду України від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004. Справа № 1-33/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.
- Рішення Конституційного Суду України, Другий Сенат, у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII : рішення Конституційного Суду України від 18 черв. 2020 р. № 5-р(II)/2020. Справа № 3-189/2018(1819/18). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text>.
- Розбіжна думка судді Сергія Головатого у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень пунктів 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судові суди і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII : рішення Конституційного Суду України від 18 лют. 2020 р. № 2-р/2020. Справа № 1-15/2018(4086/16). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS20009.html
- Селлерз М. Мораль, право і судова етика у західній правовій традиції. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1–2. С. 197–203. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2016.1-2.182205>.
- Serkov v. Ukraine No. 39766/05: European Court of Human Rights. Strasbourg, 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105536>.
- Сверба Ю. І. Доступ до правосуддя як елемент верховенства права. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 236–240. doi: 10.33663/2524-017X-2019-10-236-240.
- Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. Київ : Києво-Могилян. акад., 2007. 208 с.
- The Rule of Law. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2016. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/rule-of-law>.
- Туорі К. Спільне у сутності верховенства права і правової держави. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 24–28. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2013.1.183088>.
- Уварова О. Принцип верховенства права в судовій практиці України. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 65–72. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2013.1.183177>.
- Valcke A. The Rule of Law: Its Origins and Meanings (A Short Guide for Practitioners). 2012. URL: <http://ssrn.com/abstract=2042336>.
- Верховенство права : доповідь схвалена Венеціанською Комісією на 85-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 берез. 2011 р.) / Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.
- Єреско Л. Верховенство права як результат судової практики: погляди А. Дайсі. *Юридична Україна*. 2016. № 11–12. С. 68–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2016_11-12_12.
- Євтушок Ю. Принцип пропорційності як невід'ємна складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 214 с.
- Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовт. 2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n6>.
- Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

Стаття надійшла до редколегії 13.07.2020

Moskal R. – Postgraduate Student of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1109-5143>

Rule of Law Doctrine: the Status of Scientific Study in Ukraine (2010–2020)

Once a new rule of law concept was enshrined in the Constitution of Ukraine in 1996, the Ukrainian scientific doctrine developed two key approaches to understanding it: via its content and correlation of rule and law concepts (so-called integral approach) as well as via clustering rule of law elements, components and requirements (so called element-by-element approach). The 2016 Constitutional reform amended the paradigm of executing justice in line with the new wording of Article 129 of the Constitution of Ukraine: in executing justice a judge is governed by rule of law (the superseded wording read abiding by the law only). Hence a compelling need emerged to determine which of the approaches to understating rule of law is operant and applicable to implementing the said Constitutional reforms in practical terms. The **purpose** of the article is to incisively analyze the approaches of the Ukrainian law science towards understanding rule of law in order to determine an approach a judge should be governed by while executing justice in compliance with Article 129 of the Constitution of Ukraine. Research **methodology** combined an array of general scientific (analysis and synthesis, systemic and generalization approaches) and special (historical, comparative and logic) methods. Works of foreign and national scholars, reports and studies on rule of law prepared under the aegis of the Venice Commission as well as legal acts served as theoretical foundation of the study. The **scientific novelty** of the study is that the conducted analysis of the sources for understanding rule of law indicates significant build-up thereof over the last decade. Analysis of the new sources affords the conclusion that the soft law documents (2011 Report On The Rule Of Law of the Venice Commission and the Rule of Law Checklist adopted in 2016) had a major influence upon the Ukrainian scientific doctrine and case-law. The 2011 Report is the culmination of the European consensus on understanding rule of law via its key elements, i.e. legality, legal certainty, prohibition of arbitrariness, access to justice, respect for human rights, non-discrimination and equality before the law. The fact that the Administrative Procedure Code (2005) and Criminal Procedure Code (2012) of Ukraine enshrine the obligation of the courts to take into account the European Court of Human Rights practices whilst applying the rule of law principle has been conducive for the general courts to conceptualize rule of law via its components (elements, requirements, aspects) reflected in European Court of Human Rights decisions. The 2011 Report and case-law allowed to validate compliance of the approaches to understanding rule of law in the current Ukrainian scientific doctrine with the conceptual approach agreed upon at the European level (in the European Council system) and arrive at a conclusion that the so-called integral approach is erroneous and futile. Analysis of scientific publication over the last several years is indicative of the fact that the Ukrainian scientific doctrine changed its vector and moves away from the so-called integral approach to understanding rule of law towards the element-by-element one, which will most likely become prevailing. **Conclusions.** In executing justice, the Ukrainian courts should be governed by understanding of rule of law, set forth in the 2011 Report. The choice of an approach towards understanding rule of law appears exhausted, whereas the focus of scientific studies should be shifted to that of analysing rule of law elements or specific requirements with the use of a checklist (so-called benchmarks, see the Rule of Law Checklist).

Keywords: rule of law; elements; requirements; Ukrainian doctrine; executing justice; Rule of Law Checklist.

УДК 343.97:343.91:343.847

doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.112>

Перепічка Н. Г. – ад'юнкт кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0756-3653>

Особливості встановлення впливу криміногенних факторів на поведінку особи в процесі реалізації досудової пробації

Метою статті є аналіз особливостей встановлення впливу криміногенних факторів на поведінку особи в процесі реалізації досудової пробації та дослідження правових основ і методики складання досудової доповіді. Для реалізації зазначеної мети в статті виконано такі завдання: встановлено вплив криміногенних факторів на поведінку особи обвинуваченого й окремі процеси реалізації досудової пробації, визначених кримінально-виконавчим законодавством, надано відповідні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення правильності застосування досудових доповідей пробації в Україні. **Методологія.** У процесі дослідження використано діалектичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ у їх суперечностях, розвитку та змінах, що дає можливість об'єктивно оцінити рівень забезпечення суду інформацією, що характеризує особу обвинуваченого в процесі реалізації досудової доповіді, ефективність національного законодавства у сфері запобігання кримінальним правопорушенням, а також здійснено розгляд проблемних питань під час збору інформації в процесі реалізації заходів досудової пробації. Завдяки використанню формально-логічного методу окреслено елементи правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням органами пробації. Порівняльно-правовий метод використано під час аналізу чинного законодавства та міжнародних нормативних актів; статистичний – у процесі здійснення аналізу емпіричних даних і під час дослідження статистичного матеріалу; формальної логіки (аналіз та синтез, гіпотеза) – під час визначення основних напрямів наукової роботи та ключових проблемних питань. Теоретичним підґрунтям цієї публікації стали праці українських та іноземних учених, присвячені питанням встановлення чинників злочинності та удосконалення ефективності запобігання кримінальним правопорушенням в Україні в умовах сьогодення. **Наукова новизна** публікації полягає в необхідності проведення ґрунтовного аналізу криміногенних факторів, які встановлені під час реалізації досудової пробації. **Висновки.** На підставі результатів дослідження було розглянуто проблемні питання реалізації заходів досудової пробації, які виникають унаслідок встановлення криміногенних факторів, порядок здійснення заходів стосовно особи обвинуваченого; надано відповідні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення правильності формулювання й застосування досудових доповідей.

Ключові слова: досудова пробація; досудова доповідь; обвинувачений; орган пробації; криміногенні фактори.

Вступ

У процесі практичної діяльності доведено, що криміногенні фактори мають важливе значення в досудовій пробації, сутність якої полягає в забезпеченні суду інформацією, що характеризує особу, яку обвинувачують у вчиненні правопорушення, з метою врахування обставин її життя для ухвалення судом справедливого рішення щодо міри її відповідальності (складення досудової доповіді).

Про це свідчать статистичні дані, відповідно до яких, станом на 1 січня 2019 року уповноваженим органом із питань пробації складено 33 272 досудових доповідей (93 %), серед яких 25 608 (77 %) – з висновком про можливість виправлення без обмеження або позбавлення волі (Корупенко, & Varash, 2019).

Оцінка ризиків учинення повторного кримінального правопорушення у межах здійснення досудової пробації – це результат аналізу чинників ризику щодо ймовірності виникнення протиправної поведінки засудженого (обвинуваченого), її можливих наслідків, визначення криміногенних потреб і заходів щодо їх мінімізації.

Мета і завдання дослідження

Мета публікації – дослідити криміногенні фактори, які встановлені у процесі реалізації досудової пробації, і методи їх нейтралізації; надати відповідні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення правильності застосування досудових доповідей у межах здійснення досудової пробації.

Питання запровадження в Україні досудової пробації частково аналізували такі українські науковці, як: В. М. Бережнюк (Berezhniuk, 219), І. Г. Богатирьов, В. М. Дрьомін, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, А. В. Чугаєвська (Chuhaievskaya, 2019), Д. В. Ягунов, І. С. Яковець (Yakovets, & Karelin) та ін.

Водночас питання встановлення чинників злочинності було досліджено лише фрагментарно, також відсутні рекомендації щодо удосконалення ефективності протидії в сучасних умовах розвитку України.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 року досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою

інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності.

Для підготовки досудової доповіді персонал органу пробації має право отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів і від громадян.

Досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити:

- 1) соціально-психологічну характеристику;
- 2) оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення;
- 3) висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Слід зазначити, що обвинуваченому надано можливість брати участь у підготовці досудової доповіді, яка полягає в наданні персоналу органу пробації інформації, необхідної для підготовки такої доповіді ("Закону України", 2015).

Після обвинувального акту на осіб, які вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості та деякі тяжкі злочини, на підставі відповідної ухвали працівник пробації збирає інформацію про обвинуваченого.

Так, доповідь є важливим етапом, на якому вивчають життєву ситуацію особи. Її метою є прийняття рішення про застосування покарання, не пов'язаного із позбавленням волі. Відповідно до рекомендацій, наданих у досудовій доповіді про застосування такого покарання, суд постановляє відповідне рішення, яке виносять, враховуючи інформацію про порушника, що подає працівник органу пробації, який, спілкуючись із правопорушником, встановлює криміногенні фактори, які вплинули на зміну в його поведінці.

Проблемою для працівників пробації під час формулювання досудової доповіді є обмежений час для збору інформації про особу обвинуваченого.

Доповідь працівника пробації має ґрунтуватися на надійних джерелах і доказах для розширення інформації знання суду про злочинця. Жодна людина не народжується злочинцем, і злочинність не існує сама по собі. Певні негативні фактори стають рушійною силою. Практично побороти злочинність не можливо, але можна знизити її рівень. Перш за все, потрібно боротися не з її наслідками, а усувати саме причини злочинності. Для покращення криміногенної ситуації в Україні потрібно вирішувати її соціально-економічні та політичні проблеми.

Найважливішими криміногенними потребами особи є, перш за все, житло, освіта, навчання, зайнятість, психічне та фізичне здоров'я, фінанси, борги, сімейний стан, наявність

неповнолітніх або малолітніх дітей, наркотична чи алкогольна залежність, стосунки в сім'ї, з друзями та знайомими, на роботі (навчанні), спосіб мислення, поведінка.

Вагомий вплив мають і динамічні фактори, які з часом зазнають змін, але є більш стійкими до них – це кримінальне коло спілкування правопорушника, наявність у нього прокримінального мислення. Зміна таких факторів потребує тривалого часу. Гострі фактори – це втрата роботи, розлучення, що сприяло повторному правопорушенню.

Отже, найактуальнішими криміногенними потребами в умовах сьогодення є: матеріальне становище, контроль за поведінкою, робота, стосунки в суспільстві, ставлення правопорушника до правопорушення.

Для усунення криміногенних факторів, які впливають на злочинну поведінку особи, слід визначити, перш за все, які обставини передували злочинній діяльності особи, тобто дослідити період формування у свідомості особи злочинного наміру та взаємодію його з певною життєвою ситуацією; встановити подальший взаємозв'язок між причиною та наслідком, які спонукали особу до вчинення злочину, та на завершальному етапі виокремити найдієвіші методи й засоби усунення негативних чинників злочинної діяльності.

Заходи, які будуть вжиті до правопорушника, повинні враховувати, по-перше, стиль життя особи до вчинення кримінального правопорушення та бажаний стиль життя після відбування покарання; по-друге, сильну сторону особистості правопорушника та його бажання до виправлення й ресоціалізації, та, по-третє, – можливість бути сприйнятливим, тобто повне прийняття правопорушником усіх заходів, які необхідні для виконання завдань досудової пробації (Makarenko, 2020).

Як зазначає О. М. Джужа, загальносоціальний рівень не передбачає запобігання злочинності. Його ключове завдання – підвищення духовного й матеріального рівня суспільства, що, зрештою, позитивно впливає на зниження рівня злочинності. Нині загальносоціальний рівень значно послаблений через наявність різних негативних соціально-економічних і політичних процесів, які ускладнюють життя та забезпечення суспільства (Dzhuzha, Vasylevych, & Kolb, 2009).

У процесі досудової пробації спочатку офіцер пробації встановлює попередні судимості затриманої особи на підставі офіційних даних поліції. Згодом, під час бесід з правопорушником складають його «соціальну характеристику», тобто уточнюють біографію, умови життя, які сприяли формуванню особистості. Далі проводять його медичне обстеження, встановлюють фізичний і психічний стан. І наприкінці

здійснюють перевірку уточнення соціальних відомостей про злочинця, ставлення його до навчання та праці, до навколишніх, встановлюють соціальні контакти тощо.

Отже, соціальне дослідження особистості є специфічним видом діяльності кримінологічного та соціально-психологічного характеру; воно не має нічого спільного з процесом пошуку й оцінки доказів, встановлення вини правопорушника, які здійснюють органи слідства. Вагоме значення у соціальному дослідженні особистості мають різноманітні бесіди з правопорушником, його близькими, рідними, колегами та друзями.

Також офіцер пробації здійснює соціально-психологічне тестування із засудженим, під час якого він прагне психологічно вплинути на особу, зняти напругу, страх, розчарування, агресію, невдоволення. Значну роль тут відіграють тематичні бесіди з піднаглядним засудженим, відвідування його вдома (Palchenkova, 2015).

Фактично, представник органу пробації досліджує соціальне оточення обвинуваченого, його психологічну характеристику, щоб з'ясувати причини вчинення злочину (Chernyshov, 2018).

Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 26 червня 2018 року № 2020/5 «Про затвердження Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень)», оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення здійснюють за двома формами: 1) скороченою формою, яку використовують під час складання досудової доповіді на обвинуваченого та яка передбачає визначення ризику шкоди, ризику вчинення повторного кримінального правопорушення, рівня небезпеки для суспільства, зокрема для окремих осіб; 2) повною формою, яка передбачає визначення ризику вчинення повторного кримінального правопорушення та проводиться: на початку відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, для визначення криміногенних потреб і складання індивідуального плану роботи із засудженими, встановлення інтенсивності контрольних заходів; у процесі пробаційного нагляду для здійснення моніторингу змін рівня ризиків учинення повторного кримінального правопорушення. Форму оцінки ризиків, проведення аналізу чинників ризику та визначення рівнів ризику здійснює персонал органу пробації на підставі інформації, отриманої у встановленому законом порядку від засудженого (обвинуваченого), інших осіб, державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ й організацій ("Nakaz Ministerstva yustytzii", 2018).

Оцінка ризиків учинення повторного кримінального правопорушення – результат аналізу впливу чинників ризику на ймовірність виникнення протиправної поведінки засудженого (обвинуваченого), її можливих наслідків, визначення криміногенних потреб і заходів щодо їх мінімізації ("Nakaz Ministerstva yustytzii", 2018).

Проведений компаративний аналіз засвідчив, що в інших державах досудова оцінка призначена для використання в комплексі з різними методиками та даними про особу, на її результатах ґрунтується подальша робота із засудженим, зокрема під час підготовки його до звільнення. Метою такої оцінки є: встановлення ймовірності повторного вчинення злочину; ідентифікація та класифікація соціальних та особистих проблем людини, що стосуються злочину; оцінка ризику серйозної шкоди, ризику стосовно індивіда й інших ризиків; ідентифікація чинників, які зменшують ризик шкоди від злочинця; висвітлення проблем, які потрібно розв'язати під час роботи зі злочинцем; визначення потреб для їх подальшої оцінки фахівцем; визначення змін протягом періоду спостереження/покарання. Фахівці й учені виокремили сім основних чинників, які впливають на вчинення повторних злочинів: 1) житло (його відсутність); 2) освіта (її відсутність); 3) залежності; 4) фізичне й розумове здоров'я; 5) позитивне оточення (його відсутність); 6) фінанси (зобов'язання, борги); 7) поведінка й мислення. Для жінок додатковими показниками є: побутове насильство, проституція та торгівля людьми. У складних випадках експерти рекомендують застосовувати розширену систему оцінки, що складається з 12 потенційно актуальних чинників, а саме: 1) проблеми з житлом; 2) сімейні й особисті стосунки; 3) освіта, навчання та працевлаштування; 4) місцевість проживання; 5) спосіб життя; 6) зловживання небезпечними речовинами; 7) фізичне здоров'я; 8) стан емоційного та психічного здоров'я; 9) сприйняття себе й інших; 10) мислення й поведінка; 11) ставлення до правопорушень; 12) мотивація до змін (Yakovets, & Karelin, 2014).

Так, відповідно до Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень), така оцінка складається зі статичних і динамічних чинників (Про затвердження Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень) ("Nakaz Ministerstva yustytzii", 2018).

Згідно з наказом Міністерства юстиції України від 27 січня 2017 року № 200/5 затверджено Порядок складання досудової доповіді, яким визначено, що досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, оцінку ризику вчинення повторного правопорушення, а також висновок щодо можливості виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк.

Слід зауважити, що досудову доповідь не можна використовувати у кримінальному провадженні як доказ винуватості (та невинуватості) обвинуваченого у вчиненні злочину.

Працівник пробації є незалежною, неупередженою особою, яка надає суду необхідну інформацію про обвинуваченого. Для цього він за спеціальною методикою досліджує соціальне оточення обвинуваченого, складає його психологічну характеристику, аби з'ясувати обставини, що могли створити умови для вчинення злочину (так звані фактори ризику). Представник органу пробації з'ясовує кримінальну історію особи, її сімейний стан і стосунки в сім'ї, житлові умови, дані про роботу, фінансове положення, спосіб проведення вільного часу, наявність алкогольної або наркотичної залежності, дані щодо фізичного й психічного здоров'я.

Розглянемо, які права має обвинувачена особа, щодо якої готують досудову доповідь. Зазвичай вони полягають в участі у складанні досудової доповіді. Надаючи необхідну достовірну інформацію представникам органу пробації, особа виносить зауваження та уточнення до неї, отримує інформацію про можливу допомогу та консультації, роз'яснення щодо порядку підготовки й використання досудової доповіді. Якщо особі не зрозуміло, для чого складають досудову доповідь, вона має якомога раніше звернутися до працівників пробації за додатковими роз'ясненнями, перш ніж приймати рішення про відмову від участі в її складанні.

Водночас відмова від участі у цьому процесі є правом особи на будь-якому етапі складання, але відмова не скасовує самого складання досудової доповіді. Якщо обвинувачений не бажає надавати працівнику пробації інформацію щодо себе, то її буде отримано з інших джерел. Відмовою у складанні досудової доповіді також може вважатися неприбуття за викликом до органу пробації без поважної на те причини.

Отже, досудова доповідь акцентує, насамперед, на особистості правопорушника, його проблемах і потребах, відображаючи відомості про фактори, що обумовили вчинення ним кримінального правопорушення та його поведінку загалом, а також варіанти його виправлення (Skrebtsova, 2020).

Соціально-психологічну характеристику на особу як досудову доповідь подають на підставі ухвали суду і, згідно з процесуальним законодавством, її не можна використовувати для доведення вини або невинуватості обвинуваченого. Тобто її долучають до матеріалів кримінального провадження, але вона не є підставою для винесення судом певного вироку.

У нашій країні судова влада незалежна, і суд лише на власний розсуд приймає рішення, вислуховуючи всі сторони процесу, дотримуючись усіх норм процесуального законодавства, зокрема отримуючи інформацію від пробації, у якій окреслено нюанси особистості цієї людини, обставини життя, які не виправдовують, а які спонукали до вчинення цього правопорушення. Працівник пробації на власний розсуд визначає рівень суспільної небезпеки цієї особи, щоб запропонувати від пробації бачення, що ця особа могла б виправитися без позбавлення волі (Yanchuk, 2019).

Завдяки системі пробації обвинувачений має змогу не втратити особисті зв'язки та уникнути негативного впливу інших засуджених. Отже, на благо суспільства продовжує працювати продуктивна, активна особа. А найголовніше – платники податків, тобто всі громадяни, не витрачають власні кошти на утримання засуджених у місцях позбавлення волі. Натомість робота з клієнтом пробації обходиться в 10 разів дешевше (Yanchuk, 2019).

У практиці складання досудових доповідей представниками персоналу пробації важливим питанням є формулювання їх висновків, зміст яких повинен відображати повноту аналізу ситуації обвинуваченого, об'єктивність та неупередженість позиції пробації, задовольняти потреби суду в отриманні інформації для винесення справедливого судового рішення, не порушувати конституційні засади правосуддя. З цією метою Департамент пробації пропонує приклади уніфікованих висновків досудових доповідей з урахуванням отриманих за результатами оцінки рівнів ризику вчинення повторного кримінального правопорушення та небезпеки для суспільства (зокрема й окремих осіб).

За низького та середнього рівнів ризику повторного правопорушення та небезпеки для суспільства: беручи до уваги інформацію, яка характеризує особистість обвинуваченого, його спосіб життя, історію правопорушень, а також низьку (середню – за середнього рівня ризику) ймовірність вчинення повторного правопорушення, орган пробації вважає, що виправлення особи без позбавлення волі або обмеження волі на певний строк можливе та не становить високої небезпеки для суспільства (зокрема й окремих осіб).

На думку органу пробації, виконання покарання в громаді можливе за умови здійснення нагляду та застосування соціально-виховних заходів, що необхідні для виправлення та запобігання вчиненню повторних кримінальних правопорушень (сформулювати заходи, що спрямовані на вирішення криміногенних потреб, виявлених під час оцінки ризиків).

У разі, якщо суд дійде висновку про можливість звільнення правопорушника від відбування покарання з випробуванням, орган пробації вважає доцільним покладання на правопорушника обов'язків (відповідно до ч. 2 ст. 76 КК України).

За високих (іноді середніх) рівнів ризиків повторного правопорушення, низьких та середніх (іноді високому) рівнях небезпеки для суспільства: беручи до уваги інформацію, що характеризує особистість обвинуваченого та його спосіб життя, історію правопорушень, а також високу (достатньо високу – за середнього рівня ризику) ймовірність вчинення повторного правопорушення, орган пробації вважає, що виправлення цієї особи без позбавлення або обмеження волі може становити небезпеку для суспільства (зокрема й окремих осіб) ("Dosudova probatsiia", 2017).

Подані приклади мають підґрунтям первинну національну практику складання досудових доповідей і міжнародну практику. Ці приклади є зразком, що відповідає загальностатистичним випадкам. У процесі їх використання слід пам'ятати про унікальність випадку кожного обвинуваченого, що зумовлює зміни за формою та змістом, а також різноманітність ресурсної бази різних підрозділів пробації ("Dosudova probatsiia", 2017).

Отже, загальним для всіх варіантів висновків має бути зазначення криміногенних потреб обвинуваченого та заходів втручання, що необхідні для його підтримки, виправлення й запобігання вчиненню повторних кримінальних правопорушень.

З метою формування сталої практики складання досудових доповідей і формулювання найбільш прийнятних для суду висновків досудових доповідей рекомендовано практику-

вати обговорення цих питань безпосередньо із судами у межах територіальної юрисдикції підрозділів пробації ("Dosudova probatsiia", 2017).

Проте, для ефективного здійснення пробаційних заходів необхідно сформулювати заходи, що спрямовані на вирішення криміногенних потреб, виявлених під час оцінки ризиків.

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в необхідності проведення ґрунтовного аналізу криміногенних факторів, які встановлені під час реалізації досудової пробації.

Висновок

З огляду на вищевикладене, слід зауважити, що не існує такого суспільства, у якому б усі його члени дотримувалися загальноприйнятих нормативних вимог чи методичних рекомендацій. Водночас свідомість кожної людини, її побут і повсякденне життя є індикатором соціальних зрушень та поштовхом до кримінальних правопорушень. Проаналізувавши проблеми встановлення криміногенних факторів під час реалізації досудової пробації, акцентуємо саме на соціальних факторах впливу та змінах, до яких не може адаптуватися злочинець.

Попри позитивні зміни у впровадженні досудової пробації в Україні, нині існує низка нерозв'язаних питань, а саме:

1) встановлення та усунення криміногенних факторів у процесі реалізації досудової пробації є необхідною умовою запобігання повторного вчинення злочину особою, її виправлення та ресоціалізації;

2) рекомендовано ввести до практики обговорення проблемних питань під час складання досудових доповідей безпосередньо із судами в межах територіальної юрисдикції підрозділів пробації;

3) запропонувати методику усунення криміногенних факторів, які виявляють під час здійснення досудової пробації, з метою запобігання вчиненню особою повторного правопорушення.

REFERENCES

- Berezhniuk, V.M. (2019). Dosudova dopovid sluzhby probatsii, yak peredumova dlia individualizatsii pokarannia pid chas yoho pryznachennia [Pre-trial report of the probation service as a precondition for individualization of punishment during its appointment]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 41(2), 65-67. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-2.14> [in Ukrainian].
- Chernyshov, D. (2018). Mistsia pozbavleniia voli ne zabezpechuiut poperedzhennia retsedyvnoi zlochynnosti [Places of imprisonment do not provide prevention of recidivism]. *Sait "Ministerstvo yustytzii Ukrainy", Site "Ministry of Justice of Ukraine"*. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/news/ministry/denis-chernishov-mistsya-pozbavleniia-voli-ne-zabezpechuyut-poperedjennia-retsivnoi-zlochinnosti> [in Ukrainian].

- Chuhaievskaya, A.V. (2019). Okremi aspekty vprovadzhennia dosudovoi dopovidi pry zvilnenni osoby vid vidbuvannia pokaranna [Some aspects of the implementation of the pre-trial report in the release of a person from serving a sentence]. *Pravove rehuliuвання ekonomiky, Legal regulation of the economy*, 18, 189-199. doi: 10.33111/lre.2019.18.189 [in Ukrainian].
- Dosudova probatsiia: praktychni porady [Pre-trial probation practical advice]. (2017). *www.facebook.com*. Retrieved from <https://www.facebook.com/probation.ua/posts/1790454724551902> [in Ukrainian].
- Dzhuzha, O.M., Vasylevych, V.V., & Kolb, O.H. (2009). *Kryminolohiia [Criminology]*. O.M. Dzhuzha (Eds.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Kopylenko, O.L., & Barash, Ye.Yu. (Eds.). (2019). *Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy "Pro probatsiiu" [Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine "On Probation"]*. Kyiv: Kandyba T.P. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Yevgen_Barash2/publication/332230121_NAUKOVO-PRAKTICNIJ_KOMENTAR_DO_ZAKONU_UKRAINI_PRO_PROBACIU/links/5ca75f63a6fdcca26dfe0c6/NAUKOVO-PRAKTICNIJ-KOMENTAR-DO-ZAKONU-UKRAINI-PRO-PROBACIU.pdf [in Ukrainian].
- Makarenko, N.K. (2020). Neitralizatsiia kryminohennosti mistis pozbavleniia voli, yak napriam zapobihannia profesiinoi zlochynnosti [Neutralization of criminogenicity of places of imprisonment as a direction of prevention of professional crime]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy, Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 1(11), 90-99. doi: 10.34015/2523-4552.2020.1.09 [in Ukrainian].
- Nakaz Ministerstva yustytii Ukrainy "Metodychni rekomendatsii otsinky ryzykiv vchynennia povtornoho kryminalnogo pravoporushennia povnolitnymi osobamy, yaki vchynyli kryminalni pravoporushennia (obvynuvachuiutsia u vchynenni kryminalnykh pravoporushen)": vid 26 cherv. 2018 r. No. 2020/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine "Methodical recommendations for assessing the risks of re-offending by adults who have committed criminal offenses (accused of committing criminal offenses)" from June 26, 2018, No. 2020/5]. *www.probation.gov.ua*. Retrieved from <http://www.probation.gov.ua/?p=2308> [in Ukrainian].
- Palchenkova, V.M. (2015). Sluzhba probatsii yak osoblyvyi vyd sotsialnogo kontroliu [Probation service as a special type of social control]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 171-177 [in Ukrainian].
- Puzyrov, M.S., Karelin, V.V., & Olefir, L.I. (2019). Teoretyko-prykladni pidkhody do vyznachennia otsinky ryzykiv vchynennia novykh kryminalnykh pravoporushen subiektamy probatsii [Theoretical and applied approaches to the assessment of the risks of committing new criminal offenses by persons serving a sentence by probation subjects]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific Bulletin of the North*, 2(7), 73-82. doi: 10.32755/sjlaw.2019.02.073 [in Ukrainian].
- Skrebtsova, O.I. (2020). Dosudova dopovid v probatsii [Pre-trial report in probation]. *Sait "Novopskovska selyshchna rada", Site "Novopskovskaya village council"*. Retrieved from <https://novopskovrada.gov.ua/news/1588165183> [in Ukrainian].
- Yakovets, I.S., & Karelin, V.V. (2014). Shchodo otsinky ryzykiv vchynennia novykh kryminalnykh pravoporushen osobamy, yaki vidbuvaiut pokarannia, ne poviazane z pozbavleniia voli [Regarding the assessment of the risks of committing new criminal offenses by persons serving a sentence not related to imprisonment]. *Pravova pozytsiia, Legal position*, 4(25), 116-122. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-1.23> [in Ukrainian].
- Yanchuk, O. (2019). Navishcho potribna dosudova dopovid u sudovomu protsesi? [Why do you need a pre-trial report in court?]. *Sait "Sudova vlada Ukrainy", Site "Judicial power of Ukraine"*. Retrieved from <https://bl.od.court.gov.ua/sud1506/pres-centr/news/738747/> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Probatsiiu": vid 27 serp. 2015 r. No. 160-VIII [Law of Ukraine "On probation" from August 27, 2015, No 160-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бережнюк В. М. Досудова доповідь служби пробації, як передумова для індивідуалізації покарання під час його призначення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 41 (2). С. 65–67. (Серія «Юриспруденція»). doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-2.14>.
- Чернишов Д. Місця позбавлення волі не забезпечують попередження рецидивної злочинності. *Міністерство юстиції України* : [сайт]. 2018. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/denis-chernishov-mistsya-rozbavleniya-voli-ne-zabezpechuyut-poperedjennya-retsivivnoi-zlochinnosti/>.
- Чугаєвська А. В. Окремі аспекти впровадження досудової доповіді при звільненні особи від відбування покарання. *Правове регулювання економіки*. 2019. № 18. С. 189–199. doi: 10.33111/lre.2019.18.189.
- Досудова пробація: практичні поради. 2017. URL: <https://www.facebook.com/probation.ua/posts/1790454724551902>.
- Джуза О. М., Василевич В. В., Колб О. Г. Кримінологія : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джузі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.
- Науково-практичний коментар до Закону України «Про пробацію» / за заг. ред. О. Л. Копиленка, Є. Ю. Бараша. Київ : Кандиба Т. П., 2019. 114 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/Yevgen_Barash2/publication/332230121_NAUKOVO-PRAKTICNIJ_KOMENTAR_DO_ZAKONU_UKRAINI_PRO_PROBACIU/links/5ca75f63a6fdcca26dfe0c6/NAUKOVO-PRAKTICNIJ-KOMENTAR-DO-ZAKONU-UKRAINI-PRO-PROBACIU.pdf.
- Макаренко Н. К. Нейтралізація криміногенності місць позбавлення волі, як напрям запобігання професійної злочинності. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1 (11). С. 90–99. doi: 10.34015/2523-4552.2020.1.09.

- Методичні рекомендації оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень): наказ Міністерства юстиції України від 26 черв. 2018 р. № 2020/5. URL: <http://www.probation.gov.ua/?p=2308>.
- Пальченкова В. М. Служба пробації як особливий вид соціального контролю. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 171–177.
- Пузирьов М. С., Карелін В. В., Олефір Л. І. Теоретико-прикладні підходи до визначення оцінки ризиків вчинення нових кримінальних правопорушень суб'єктами пробації. *Науковий вісник Сіверщини*. 2019. № 2 (7). С. 73–82. (Серія «Право»). doi: 10.32755/sjlaw.2019.02.073.
- Скребцова О. І. Досудова доповідь в пробації. *Новопсковська селищна рада*: [сайт]. 2020. URL: <https://novopskovrada.gov.ua/news/1588165183>.
- Яковець І. С., Карелін В. В. Щодо оцінки ризиків вчинення нових кримінальних правопорушень особами, які відбувають покарання, не пов'язане з позбавленням волі. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 116–122. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-1.23>.
- Янчук О. Навіщо потрібна досудова доповідь у судовому процесі? *Судова влада України*: [сайт]. 2019. URL: <https://bl.od.court.gov.ua/sud1506/pres-centr/news/738747/>.
- Про пробацію: Закон України від 27 серп. 2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.

Стаття надійшла до редколегії 03.06.2020

Perepichka N. – Postgraduate Student of the Department of Criminology and Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0756-3653>

Features of Establishing the Influence of Criminogenic Factors on a Person's Behavior in the Process of Pre-Trial Probation

The **purpose** of the article is to analyze the features of establishing the influence of criminogenic factors on the behavior of a person during the implementation of pre-trial probation and the study of the legal framework and methods of compiling a pre-trial report. To achieve this goal, the article performs the following tasks: established the impact of criminogenic factors on the behavior of the accused, and some processes of pre-trial probation defined by criminal law, provided suggestions and recommendations to improve the use of pre-trial probation reports in Ukraine. **Methodology.** The study used a dialectical method of scientific knowledge of socio-legal phenomena in their contradictions, developments and changes, which allows to objectively assess the level, providing the court with information characterizing the identity of the accused in the pre-trial report, the effectiveness of national legislation in preventing criminal offenses, as well as problematic issues during the collection of information in the implementation of pre-trial probation. Formal-logical method, by means of which elements of the legal mechanism of prevention of criminal offense by probation bodies are revealed. The comparative legal method was used in the analysis of current legislation and international regulations; statistical – in the analysis of empirical data and in the process of studying statistical material; formal logic (analysis and synthesis, hypothesis) – in determining the main directions of scientific work and the main problems. The theoretical basis of this publication were the works of domestic and foreign scientists on the establishment of crime factors and improving the effectiveness of crime prevention in Ukraine in modern conditions. The **scientific novelty** of the publication lies in the need for a thorough analysis of criminogenic factors that have been identified during the implementation of pre-trial probation. **Conclusions.** Based on the results of the study, the problematic issues of implementation of pre-trial probation measures were considered; arising from the establishment of criminogenic factors, the procedure for taking measures against the person of the accused; appropriate proposals and recommendations for improving the correctness of the formulation and application of pre-trial reports were provided.

Keywords: pre-trial probation; pre-trial report; accused; probation body; criminogenic factors.

РЕЦЕНЗІЯ

УДК 351.74–047.37

Грибов М. Л. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>

Фундаментальне теоретичне дослідження, що має важливе значення для правоохоронної практики

Рец. на кн.: Козаченко О. І. Інститут негласного співробітництва: теорія та практика : монографія. Київ : Розвиток, 2020. 1105 с.

Питання протидії злочинності стають в Україні дедалі актуальнішими. Адже нині спостерігаємо розвиток усіх форм, рівнів і напрямів кримінальної активності: від звичайних крадіжок і пограбувань – до діяльності злочинних транснаціональних синдикатів; від побутового хабарництва – до корупційних оборудок за участю посадових осіб вищих органів влади; від торгівлі невеликими партіями зброї – до фінансування тероризму тощо.

Аби дати гідну відсіч цим негативним тенденціям, необхідні два основних компоненти: політична воля та наявність ефективних методик протидії саме сучасній злочинності. Ці компоненти не можуть працювати один без одного. Тому важливого значення набуває забезпечення (серед іншого й наукового) кожного з них.

Щоб забезпечити правоохоронні органи інструментами, завдяки яким можна отримати високі результати в протидії сучасній злочинності, нині проведено низку фундаментальних наукових досліджень, серед яких варті особливої уваги роботи О. І. Козаченка, які сконцентровано в його монографії «Інститут негласного співробітництва: теорія та практика».

Як слушно зазначає сам автор, з давніх часів правоохоронні, розвідувальні та контррозвідувальні органи всіх держав світу таємно використовували послуги осіб, які погоджувалися на засадах конспірації здобувати та надавати їм необхідну інформацію, негласно створювати умови, потрібні для проведення певних дій, заходів, операцій тощо. Попри стрімкий розвиток науки й техніки, значні досягнення в галузі інформаційних технологій, інтенсивну інформатизацію суспільства цей вид діяльності залишається важливим засобом попередження, виявлення та розслідування злочинів.

В умовах сьогодення інститут негласного співробітництва в Україні переживає нелегкі часи. У практичному застосуванні цього інституту накопичилася низка важливих нерозв'язаних проблем, що потребують теоретичного осмислення

й практичного вирішення. З огляду на зазначене О. І. Козаченко поставив собі за мету розробку наукової концепції використання в Україні негласного співробітництва задля запобігання злочинам, їх виявлення та розслідування, а також розробку шляхів розв'язання наявних проблем.

У роботі подано характеристики й оцінку сучасного стану правового регулювання негласного співробітництва в Україні – з окресленням ключових проблем і шляхів їх вирішення; визначено та систематизовано елементи іноземного досвіду правового регулювання негласного співробітництва, що можуть бути запозичені для вдосконалення зазначеного інституту в Україні – із внесенням відповідних до законодавства; визначено коло проблем правового регулювання питань безпеки, конспірації та інформаційно-аналітичного забезпечення негласного співробітництва, а також запропоновано шляхи їх вирішення.

Автор вніс пропозиції щодо вдосконалення використання негласного співробітництва в межах оперативного пошуку, оперативної розробки та кримінального провадження.

Крім того, О. І. Козаченко сформулював пропозиції щодо використання негласного співробітництва для проведення конкретних оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій.

Усі здобутки автора монографії «Інститут негласного співробітництва: теорія та практика» неможливо висвітлити в межах зазначеної рецензії. Проте можна дати однозначну оцінку практичній значущості переважній більшості з них – це фундаментальні теоретичні положення, які в процесі комплексного запровадження в правотворчу та правоохоронну практику призведуть до значного підвищення ефективності протидії злочинності оперативними підрозділами й органами досудового розслідування.

Належний ступінь достовірності й обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у роботі, та її

високий науковий рівень зумовлено використанням сукупності методів і прийомів наукового пізнання (історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний, соціологічний, контент-аналіз, логіко-юридичний, моделювання тощо). Застосування цих та інших методів дало можливість дослідити проблеми теорії та практики негласного співробітництва в єдності їх соціального змісту та юридичної форми. Автор провів якісний науковий аналіз положень праць з кримінального права і процесу, криміналістики, теорії та практики оперативно-розшукової діяльності, філософії, кримінології, теорії управління та психології, а також критичний аналіз норм низки нормативно-правових актів. Наукові джерела використано переважно критично – з глибоким аналізом, полемікою й аргументацією власного підходу до тих чи інших положень, висновків чи пропозицій їх авторів.

Досить широкою є емпірична база дослідження, яку становлять дані офіційної

статистики, узагальнені дані вивчення кримінальних проваджень, де використовувалися відомості, одержані шляхом негласного співробітництва, архівні оперативно-розшукові справи, справи оперативного супроводження кримінального провадження та контрольно-спостережного провадження, результати інтерв'ювання й анкетування оперативних працівників, слідчих, прокурорів, суддів, статистичні й аналітичні матеріали ОВС та Служби безпеки України, прокуратури й суду.

Безумовно, положення та рекомендації, які містить монографія щодо організації й тактики негласного співробітництва стануть у пригоді практичним працівникам усіх правоохоронних органів, курсантам, викладачам, ад'юнктам навчальних закладів силових відомств. Сподіваємося й на те, що до пропозицій О. І. Козаченка в частині вдосконалення правового регулювання негласного співробітництва дослухаються як розробники відомчих нормативно-правових актів, так і законодавці.

Рецензія надійшла до редколегії 01.07.2020

Hribov M. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Operational and Investigative Activities of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>

Fundamental Theoretical Research that is Important for Law Enforcement Practice

Review of the book: Kozachenko O. Institute of Secret Cooperation: Theory and Practice : monograph. Kyiv : Rozvytok, 2020. 1105 p.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, ORCID, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- **наукова новизна** (основні результати дослідження);
- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

- **вступ**: актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Обґрунтування новизни дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим розглядом останніх публікацій, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;

- **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

- **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA-стилю** (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у References (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам:**

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років;**
- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);
- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3);
- під час написання наукових праць рекомендуємо звертати увагу на публікації своїх колег у визнаних міжнародних виданнях, розміщених у науковому репозиторії НАВС, який постійно оновлюється достатньою кількістю електронних першоджерел. Це значно спростить ваш пошук;
- самопосилає має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua**;
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. **Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.**

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: (044)-520-08-47.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

«**Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком чотири рази на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Філософські та методологічні проблеми права**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, e-mail: oleg55newmail@gmail.com;

«**Юридична психологія**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, e-mail: lpyschology.j@gmail.com.

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (р. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англomовних та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайн-автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net/?account=zagranpasport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: [10.1177/0924051918767967](https://doi.org/10.1177/0924051918767967).
- Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhrona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].
- Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehuliuвання akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: [10.25313/2520-2057-2013-5-465](https://doi.org/10.25313/2520-2057-2013-5-465) [in Ukrainian].
- Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmozhnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

- Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London : Routledge, 2016. 156 p.
URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.
doi: <https://doi.org/10.4324/9781315546605>.
- Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158.
doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77.
doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні : монографія. Київ : Кондор, 2013. 464 с.
doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М. : Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI.
URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

**Науковий вісник
Національної академії
внутрішніх справ**

**4
(117)
2020**

Науковий журнал

Виходить чотири рази на рік

**Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка**
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 12.11.2020
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 8,0
Ум. друк. арк. 7,44
Вид. № 35/II
Наклад 50 прим.

**Figuration, computer typing
and making up**
Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
November 12th, 2020
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 8,0
Simulated publisher's pages 7,44
Edition No. 35/II
Circulation 50